अनूपविलासीयशालग्रामलक्षणप्रश्नोत्तररूपः पंचमउल्लासः॥

प्र॰ नृ॰
वि॰
१

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ श्रीगुरवे नमः ॐ सिंदूरप्रसरप्रविशुण्णितेन मदश्यामलेमत्ता
लिहृदयपरिश्रुवितगण्डमाले शुण्डप्रधानविनिवारितविघ्नजाले वन्दे गणेशमव
नीयमनेकबाले देयाद्वोमंगलानां ततिमनुवपते यस्य हक्पातमात्रप्राङ्भूत
प्रभावाद्दधयति भुवने विस्मयो विस्मयत्वे होणीभारं विदग्धे शिरसि फणिपतिः शंभु
रूनिप्रपंच सोयं विश्वः समंतान्मम निकरणि शोषवनीराजनोभि गौरीमंजमुखार
विंदमधुपमालाशिभूषाधरः शाकायैः खिलैर्जन्मस्तमममैलानव्यसनोभूरी सू
लाग्यायुधभूषितादिनघनो दत्ताधरध्वंसनो नेयाधैः प्रमथैर्गणो त्वमवतात्रक्षेमस
दाभूर्जेठिः पर्वेतिविदर्शोपब्धस्खलनः ववियेतिनागांगाना लज्जेतेवसमस्तदे
सवनितः सौंदर्यदर्पोज्वलः यनदक्षाकमलाकराज्जविष्टनप्रोन्मृत्कल्हार
जिह्वेव्यास्तत्त्वचरणारविंदयुगलेभूयात्सुवोभूतये यःश्मानचलद्रूपोविसृजतिभु
वनेस्तस्तकमानघकेमध्याङ्कृस्तद्दमूर्तिः प्रलयपद्वजनेमोहरूपंकरोति यस्मायेः

१

विश्लेषिद्रुः त्रिनगरवनक्षात्रार्थं नारायणोसौ देयाद्वो वाञ्छितानीति मनुवरतेद्दा
दशान्मात्रिमूर्तिः हस्तादिविभ्रलद्दैमायाहृदयेरविनेत्रे यस्य सज्जयति देवो लक्ष्मी
नारायणो देवः सज्जयति वंशो भूमा अश्वमो वै वसन्ताधुस्य कवयोपि येन विहिः
तेन्यजेनिमार्गेन वाल्मति सगरभगीरथभरता यस्मिन्वंशेव भूव्रवनीशाः ये
षां कीर्तिं कथयति सिंधुगंगाव भारतेव तस्मात्वयस्य किंवा वक्तव्यं ख्यातरूप
स्य यास्मिन्पुराणपुरुषो रामनामाख्यः स्वयं जज्ञे अस्मिन्वंशे दत्रिया भूमिपाला
स्मृते निख्याति मंतः पृथिव्यां जाताः तस्मिन्सिंहसेनो बलिष्ठः श्रेष्ठस्तेकान्यकुब्ज
वनीशः अस्यानरागः सेजसेनन्नह्न्व वंशा भूषणः पित्रादिमं स्वमेराज्यं यो निर
गाञ्चकार स्वबाहुबलदर्पितो विविधयुद्धकर्मोद्धरस्तेनेकं नृपतिवनान्यपतिम
एडलीमण्डनः स्वपूर्वजनस्य पवित्रैर्निवसिता मयोध्यापुरीं विहाय मरुदेशके स्वय
रिव भूवाधिपः तस्मिन्वंशे निविख्यातो गुञ्जाख्यो भूमिपो भवेत् स्वनाम्नायेन वि
हितं ख्यात नयोध्यपुरं परे तस्मात्तनो भूद्धवि विक्रमाख्यः श्रीविक्रमादित्य इवाति

From here

ग्रनृः
वि॰
२

विरः पैत्रंपदंतत्त्वमिवावधार्यराज्यासने येन कृतं हि जोगाले बीकानीयपुरीये
नेनिर्मिताभुविविधानि नगानि प्रासादयात्रिंशत्कसनीवामरावती श्रीलूणकर्ण
स्तदपत्यतेजा नेतिस्फूर्तो महनीयकीर्त्तिः दिवानिशं योत्सवसत्कृतेपि यस्यान्
नेनैव जहाति लक्ष्मीः तदात्मजः श्रीजयसिंहदेवो बभूव भूमीपतिमाननीयः २
स्वापत्यभावेप्यविहाय यस्मिन्द्युके निवासं कमलाश्रयीश्च तदंगजन्मा च बभूव राजा
कल्याणमल्लाकमनीयशाक्तिः यस्याज्ञिमग्नेकररोहितानाश्व सोमेन भूपानजरूः क
रोति तदात्मजो भूत्र्विरायसिंहः प्रमथ्य भूपालकरीन्द्रसिंहः पैत्र्यं पदं प्राप्य वरो
रुरूपः सर्वैकृतात्मेगीनसत्रनृपः तस्याभवद्राजकचक्रवर्ती श्रीसूरसिंहे निवृत्तः
प्रतापी तद्भूमिपालःप्रणमंति सर्वे यथा हि सूर्यं मनुजाखिलं संघ्य तस्मात् श्री १
कर्णनृपः क्षितिपतितिलकः स्वतनोसौयथाशक्तस्तत्र श्रीसूरसिंहः वनिपति
निवहैः माननीयो बभूव श्रेष्ठो यस्मिन्महीयेगलतिह्विसापया शास्त्रजाले दिमूलो
कष्टं विजन्यवीनासत्रहिविगालितनीरविकाक्षामिनीनां कर्णः करोसाम्ययम १

मंयेप्रयातप्राचीनकर्णीनकथ्याश्चतेन श्रुणार्थयानैवपदीयशक्तिः स्वदैवतेश
मन्नयैतदीया तस्मात्श्रीकर्णसूपान्नृपतिस्मरृशान्कामभूपः स्वरूपो राज्ञात्री वि
स्तसेवीममजनिविषयेत्नोगलेशूपसिंहः होणीनाथेद्वि यस्मिस्प्रतपतिविषये
केपिनाभूद्दरिद्रो नोपापीनैवदुःखीनवकिंमपिसनोहे घकश्चैवमूर्खः निर
जैलोपिखकोटेशोदानवाविभवधिर्णैः विडम्बायेन विहितास्वनामसमृद्धाः हि
तौ कीर्तिपदीयागेगैवच्यामलोकत्रयेहठात् प्रादिनपचन्यतापोपिरोदसी
भामसपसले सभाभासयतेनित्यं पण्डितैस्मदस्मासि उर्वीनसप्तदावीनानाका
शास्त्रसम्भवो तस्यरम्यासमासानेभवत्कोलाहलोमहत् पण्डितस्यविषाणा
विडम्बवपरस्परं एकस्मिन्दिवसेजाताचुक्कलक्षणहेतुकः तेषांविटपमा
नानांनानाज्ञानस्वशालिना सालयामस्थलाभूतिलक्षणेनोऽस्थकपक श्री
नुतुलामलिहलानांबद्धिवैषस्यहेतवे तेनराज्ञामुनिमता सालयामपरीक्षणे
उपायोनोपविवेकाच्यकौतुकेन विरच्यते इलहिपयाधिकारदेयस्वाउद्याणं

अवृः
विः
३

नैमित्तिककर्माद्यनुष्ठानगुणोवतरद्‌नुष्ठानाशक्तानामस्यापासेनैवसालग्रामाधिष्ठित
विष्णुपूजनमात्रेणैवतत्तद्वर्गप्राप्तिमिच्छतांब्राह्मणादीनामुपकारार्णकोविदाग्रणक
मंत्रशास्त्रकोविदः श्रीमहाराजाधिराजश्रीअनूपसिंहदेवः पूजाधिष्ठानसालग्रामलक्षा
साधारणकर्मकथनेऽसाधारणफलस्तनावनस्फोटकनिपतनादिनोपवेसतिसा
लग्रामलक्षणेवक्तव्येनस्यचलक्षणज्ञानमेनरान्तेमवान्त्रलक्षं वक्रवनमालादि
केवानद्विशिखाशिलावालस्यागुरुशिलावा नाश्यः श्रेहेतिशास्त्रमिनत्रैवगिरिद्रूपेण
निर्णयात्तस्मिंशिला सम्यक्‌लक्षणमनवद्रूपानसंशयः पूजनीयः अयत्नेनकिंपुनश्चक्र
लांछितः गण्डकीमवचन्मोनः शृणुरेविवचोमम सालग्रामशिलाद्रूपस्लवगर्भ
गतः सदैवनिविरोधात पतेनद्वितीयोपिनस्यः शुद्धशिलायामपश्वाद्याभवति नव
चकारोनाकिंपुनश्चक्रलांछितइतिपूर्वीकवाक्यशेषाभ्यांशङ्कार्थत्वेनगुणभूत
नामन्वार्थत्वंवापवेसतिचकतीर्थीवाक्ये गण्डकीनद्युत्पन्नशिलास्वसालग्रा
मपदंवाच्यत्वमस्यसत्वेनवीननत्वात नलक्षणगोपेनार्थवाच्ययोगसूतानि सत्वे यथाकाम

लादितपःप्रभावाद्भगवतो नारायणस्य रामवेशेनैव मासामुद्रे जन्मन सर्वासां योनितया
गण्डक्यां उदरे किं तेन तस्यास्तपोविशेषवशात् तेन तद्रूपस्यापि भगवतो नारायणस्य सर्वांशे
नैव शिलारूपेण जन्म भवति तत्र शिलायाः एकरूपत्वान्न स्यादेकस्य रूपत्वे बहुजनकैस्तत्
मपाकृतमिति तन्न दर्शितं न चक्रभेदाद्वर्णभेदात्संख्यान विषयभेदाद्वन्यपंजरवनमालाश
शपमभेशषवामसृखलादिभेदान्न तन्न रूपं नारायणस्याष्टेवतिवायेलक्षणाकरणेयाग
इति नन्वनेषामपि पुराणादिषु प्रसिद्धत्वान्त्रेषकरणमनर्थकं तन्नटवसिनमिति चे
न नेषां पुराणभेदेन सम्यनलक्षणमूर्तीनां विलक्षणलक्षणाद्वा योग्यवावावास्थिते
वा विकल्पउनमाख्यानुकल्पेपि : उणोपस[illegible] इति यथा[illegible] यनिर्णयायाथयमत्वान
मर्यवालादयुपयोगइति यन्नेषां विकल्पानाम्रदाहरणादिकमात्रेण प्रदश्यते शालि दी
र्घयकावर्वर्णोंचाविंदुत्रयविभूषिता मत्स्याख्या सा शिला तेया भुक्तिमुक्तिफलप्रदे
ति विस्तरहस्ये मत्स्यरूपधरे देवस्य दीर्घकाले सभूषिते विंदुत्रयसमायुक्ते कस्त
वर्णेस्तुशोभने इति यलोडे दीर्घचक्राथुनातिमपादावमध्ये द्विचक्र युक्त चक्रमेके

अनु॰
वि॰
४

पुच्छभागेस्तीति एतस्मात्कारणात्तानि वामे ग्रहरूपतेषां मन्त्रमूर्तिः अग्रभेदेति पुराणे
ष्वेकस्यामेव मन्त्रमूर्तौ तेषां तानि लक्षणानि हनूमानि तत्रैकस्यां मन्त्रमूर्तौ सचक्रादि विरो
धात्मचक्रबोधकवाक्येन निश्चक्रायां मन्त्रमूर्तौ निराकृतानि भवंति पूर्वस्मिन्वा पक्षे अथ
वा केषांचिद्रूपयुक्तानि चक्रकाणां मन्त्रमूर्तीनां तथा षट्चक्रादिषु तथा त्रिचक्रादिषु इत्येवं विकल्पः
अथवा चक्रादिचिह्नयुक्ताया मूर्तेः ध्यानं चिह्नयुक्तानुकल्पो मे च मुख्यानुकल्पः अथवा त्रिच
क्रादीनि चिह्नानि निश्चिह्नानि तथा निश्चिह्नानां चिह्नानां मन्त्रवाक्यानामुपसंहार इति
अथैतेषां पक्षाणां मध्ये को वा पक्षः उपादेय इति सम्यक् न्यायेन निर्णीयते तत्र उपजीव्यत्वे
नाविंचित्तावदाह स्मृत्यधिकारेण मन्त्रब्राह्मणात्मवेदव्याप्तिशिक्षानां नु स्वातन्त्र्येण १
वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमं अविप्लुतब्रह्मचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहे
त् इति याज्ञवल्क्यादिसूत्रे वेदाध्ययने श्रामे यथा जलाभ्युत्थाने एकस्मिन्नेव वद
नेष्वात्मस्वकोमलत्वग्भः चापबाणगदाशार्ङ्गध्वजचामरसंयुतः वनमालाधरो दे
वः सीतारामस्य कीर्तितः सर्वसौभाग्यदः श्लोकः सर्वेषामविनयप्रदः तत्रैव वार

४

द्वेयचन्नस्त्रक्रोवामनस्त्वैकचक्रवो वा एनन्तणशाखापापम्नः सीलाग्रामः समालिंगुरुइ
ति नारदमुनिब्रह्मणोवचने सालग्रामशिलास्पर्शाद्विनश्यन्तिमानवः सर्वकु
लादिविद्यायामाकल्पंजायतेमुक्तिमितिति हेमाद्रौदेवलः सालग्रामद्वयेश्चि
क्रमन्यहे पूजयेन्नवइति नरउत्तुकरणेशापाभिवत्सुक्तकवां हेमाद्रौदेवलः सालग्रा
मद्वेचक्रेचक्रंयदि विप्रः सम्पूजयेत्सालग्रामशिलाचक्रे नसपापविशुध्यंपाय
श्चिन्नमुदाहृतं ब्रह्मकंकुर्वते मत्रदिने कस्मिन्हिजोत्तम मामन्यायोगपएको कुरु
वर्षैर्नैतैश्वरैर्बचेन सालग्रामोपद्मानाल्पिनत्रचैवाभूतोऽत्रवा सम्शानसदृशं
गेहंसविप्रःपंक्तिदूषकः इत्यादिवचनमेदोहद्वर्णेनात्रिस्मत्वे अपुत्रोलभतेपुत्रं
सालग्रामप्रपूजनात्इति अत्रसालग्रामपरुनारायणत्वेनपूजनीयः विष्णुवा
नन्दित्रिविक्रमगदर्पचलंवाचलमेवच चलस्मृत्याम्भितोऽन्नपमचलंप्रतिमादिकं
नद्दीमयानितीर्थानितत्रदेवासुखिलामयः तेपुनःपदकालेनदर्शनादेवसाध
वइत्यादिब्रह्मपुराणभागवतादिपुराणवचोभ्यःसालग्रामविष्णुत्वेनपूज

नीयकेचिदाहुः तत्र अप्सु अग्नौ हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमास्वेव पूजनीयो हि भगवा
न् यथा सूर्योग्निर्वा नेत्रेणागावश्वादिभद्र पूजानियमः मेन भागवतनाहि विशेषात् वि
ष्णोनीचैस्तके तथा व श्राति अर्चनभार्चनं प्रियमे यासो अर्चनं अर्चनपूजका उत्तमश्च
स्वर्चन इति स्मार्थः हे प्रियमे यासः सम्यगन्तालिनः स्थूलप्रतिमापूजकः अर्चनभा
वेन मध्यकर्षेणार्चेन अस्टदेवीस्याद्देवपूजकावालः अल्पज्ञानितोलघुप्रतिमापूजकः
सूक्ष्ममप्यर्चनप्रकर्षेणार्चनप्रभुर्यत्न पूजकोवाचनीयः इत्यपेत्तयासाद्भ्रष्टनेति
शुद्धप्रतिमास्ताविलक्षणेन न पूजनीयः किं तर्हि स्त्रश्चर्म्मणशीलेनेजः परमात्मा स्व
मर्च्चमेति तस्माद्व्योपिच्छिन्नप्रवृत्तिस्तु नार्चेतिस्तव्यामति वक्रचक्राथवा या
साज्य चक्राद्धयो शुचे पूजयेत्साधसास्टेन तद्ःखमेवलमेनसः शेषायागर्हि
नाशेकास्तागटहीनवपूजयेत इत्यादि पुराणास्तरहे मत्स्याख्याक्रमे सेव का
कूर्माख्यामत्स्यासत्तुनः दध्यात्मासोमात्तस्तसिद्धिबलचर्येण पूजिता अण्डेनाखल
तणाद्युच्यते ब्रह्माण्डपुराणेनादेप्रतिब्रह्मोवचनात् हेमेनाविधर्माकमूर्ति

तोवर्पीनस्तथा मिश्रलक्षणश्चेति विख्यातं बोविचक्षणैः वामनाम सुलेन त्स्थान श्रीधराख्यं
च वामने हे चैव वराह मूर्तिश्च श्रीधरं तं त्वखिलप्रदं हयग्रीव सुपावर हंसलक्ष्मी हे च मत्स्यावि वा
हे चैनारायणं श्चैय मस्मेषां क्रमशस्तथेति कपिलं नारसिंहं तं वामनं त सितप्रभं दामो
दरं च नीलाभं ग्रनिरुद्धं तथैव च श्यामं नारायणं त्रैं स्निग्धं सवर्णं विलंवं वक्रवर्ण
मनंतं च श्रीधरं पीतं व्याते नृसिंहं शरणे वासुदेवं सितं तं तेयं के संकर्षणं तथा दा
मोदरं तं नीलाभं ग्रनिरुद्धं तथैव च श्यामं नारायणं देवं पद्मनाभं च गुणिन श्यावेति श्च
णे संगट हे वासुदेवं सितं विद्यात् केसंकर्षणं तथा श्रनश्चामि कपिलं नारसिंहस्य
वामनस्य सितप्रभा वासुदेवं सितं तेयं सं के संकर्षणं तथा दामोदरं तु नीलाभमनि
रुद्धं तथैव च श्यामं नारायणं प्रोक्तं हं सवर्णं विलंवं वक्रवर्णमनंतं स्थाने श्री
धरं तु व्याते लक्षणं तस्योगेनतं त्वं देवं गदाहं नेशिनिदेशास्व लक्षणं चतुश्च काहरिर्ह
रसीताराम जनार्दनः त्रिविक्रमः केशवश्च लक्ष्मीनारायणस्तथा वटपत्रशायी सो
वडस्तद्वस्व भुजः गोवर्धनधर श्चैव ... का भवानि हि पंचचक्र मुनेयोपि

प्र॰ वि॰ ६
6

तत्रैव सीतारामश्रीमत्स्वरूपो पंचचक्रविमोक्षतो षट्चक्रात्तत्रैव श्रीमूर्तिस्तारकब्रह्म
सीतारामस्त्रिमूर्तिकः शुभ्रपीतनीलाभ्यामश्चैव मधुसूदनएवच पद्माभिरामः षट्चक्रमूर्त
यः समुदीरितः सप्तचक्रार्पितत्रैव अनंतः प्रथमोऽतीतः स्वसिंहः सर्वतोमुखः सप्तच
क्राविमोक्षो न विज्ञेयो सर्वसत्त्वविभिः अष्टचक्रात्तत्रैव मत्स्यनारायणश्चैव चक्रपाणि
पितामहो अनंतश्चैव शिवनारदो ह्यष्टचक्राः समीरिताः इति नवचक्रमूर्तयः विष्वक्से
नाद्रूपस्सर्वो नवचक्राः समीरिताः दशचक्रमूर्तयोऽर्पितत्रैव हयग्रीवोऽश्वग्रीवो विद्वन्न
नेत्रो विश्वरूपकः महाविष्णुः पातालन्टसिंहः शुक्लवर्णकः सत्यवीरश्च सर्वतो दश
चक्राः समीरिताः प्रत्येका दशचक्रमूर्तिः शुद्धानेत्रो रुद्रचक्रो रुद्राननस्तथैव च
प्रद्युम्नो दशचक्रमूर्तिः तेषां द्वादशचक्रस्तु शुद्धं देहमूर्तिएवच अश्वाचैमत्स्या
द्यामूर्तय उच्यते मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहः तद्वामनो भार्गव श्रीरामः रामः
सीतः प्राणनाथः तथा नारसिंहः अनंतः श्रीकृष्णो बोधि हिरण्यपिंगो तथा ककीर्ति
विख्यातो ह्यवतारा दशावितारा नारायणस्सर्वमतः कथ्यते लक्षणं तथा त्रयो ६

मत्स्यमूर्त्तिलक्षणानि ब्रह्माण्डपुराणे दीर्घचारुतनुः श्वेतश्चाद्वारमध्ये द्विचक्रयुक् चक्र
मेकं पुच्छभागे दक्षिणे शफराकृतिः वामे प्रहरणं तेरखा मत्स्यमूर्त्तिशुभप्रदे पद्मपु
राणे ज्योतिर्मत्स्याकृतिः यस्य माद्विचक्रा स्वल्पकं सुचुतः तेषां संदर्शनादेव सर्वकामान
वाप्नुयात् पुराणान्तरे मत्स्याकृतिमरवाकारे मुख्ये संदर्शनचक्रके श्रीवत्सबिन्दुमा
लाढ्यं मत्स्यरूपं प्रभं विदुरिति तथा नानावर्णयुतं दीर्घं सूक्ष्मचक्रेन्द्रदक्षिणे वामे
वा मत्स्यसंयुक्तं मत्स्यं सर्वफलप्रदम् इति पुराणसंग्रहे बिन्दुत्रययुतं सम्यक् शुभं चक्रं
वा यस्य विलम्बितं दीर्घं च दक्षिणे स च मत्स्यचक्रसमो विनिमित्ते बलि दीर्घाचक्र
चवर्णश्च बिन्दुत्रयविभूषिता मत्स्याख्या सा शिला ज्ञेया भुक्तिमुक्तिफलप्रदा नवि
स्तरहस्ये मत्स्यरूपमदेवस्य दीर्घकायस्य पूजितं बिन्दुत्रयसमायुक्तं कृष्णवर्णस
शोभनं अथ मत्स्यो डोलाकारे विचक्रा समन्वितः मत्स्यमूर्त्तिः स्वर्णबन्धस्याकार्या श्रीव
राहोपरि कोदण्डोऽङ्कुशाङ्कितः यस्य मस्तके नतपृष्ठकः रेखाद्वयसमायुक्तो द्वारपार्श्वे
पवर्धरः श्रीराम इति विख्यातो भुक्तिमुक्तिफलप्रदोऽति अथ कूर्ममूर्त्तिलक्षणानि

प्र॰शू॰
वि॰
८
7

पमपुराणे कूर्मसंस्थाकारश्चक्रो कारेखालकूर्मः प्रकीर्तितः इति इदेव कूर्मलक्षणवि
शिष्टकूर्मलक्षणं बोध्यं प्राग्वे कूर्मलक्ष्योन्नतः पृष्ठे वर्तुलः वर्तशोभनः हरितं वर्णमा
पन्नं कौस्तुभेन च चिह्नितः इति पुराणसंग्रहे नेत्रलक्षणसंयुक्तो भानोवलयपंचके
कूर्मः स्तूपसचक्रे च दंडलेभं सर्वकामदः इति विस्तरे कूर्मलक्ष्योन्नतः पृष्ठे वर्तुलः
वर्तसंयुतः हरिद्वर्णः समाख्यातः कौस्तुभेन च चिह्नितः इति १ पाशांकुशांकितं दे
वं नीलवर्णं विशारदे कूर्मदेवं भुजं नाम सर्वलोकप्रियं मानुयादिति १ पाशांकु
शांकितं देवं नीलवर्णं विशारदे कूर्मदेवं भुजं नाम सर्वलोकप्रियमानुयादिति २
इंद्रनीलनिभाः स्थूला त्रिलेखा लेखकिनोन्नतः कूर्मः ख्यातिः श्चक्राता दंडलेभः सर्वका
मदेति २ कूर्मं च कोणं च पृष्ठवर्तुलावर्तशालिनं सर्वकाममदं दत्ते पंचदशवेशोभा२
न्मपवर्धनं इति श्वेते मोहे भवेत् सा पृष्ठजवसानमेवापः अन्यत्रापि कूर्मस्यादुन्नतशि
रः पृष्ठभागे च रात्रितः विख्यातो दंडलेभः सर्वमनोरथफलप्रद इति वराहपुरा
णे वर्तुलः कमठाकारो वनमालाविचक्षणो रूपाभामोहे मा विंदुस्वच्छकूर्मस्वभ

विठ्ठलभ इति ग्रंथांतरे वर्तुलं श्यामं मृदुलेख सुभोगिनयोग्ने हृदि चक्रं वलये खोष्ठकृ
मि रेखे सनातने इति चतुर्वीक्रमे भूतिस्थानपार्श्वभागे खलान्विता विख्यातो ञ्लेभास
वेमनोरथफलप्रदः विष्णुनान्वितः शंखचक्रध्वजयुतानि वेति अथ भूवराह
लक्षणे वराहपुराणे दीर्घास्यश्यामलाकारं पद्मवलयवेष्टितं ह्रादेशे लसच्चक्रे
भूवराहे विख्यातः पुराणसंग्रहे अथोर्ध्वकमसंयुग्मे पृष्ठोन्नतमपीनके वाराहेणा
मफलदे स्तवैर्वेदाराधनीयके श्रेष्ठाकारवदने भूवराहे शुभे विदुरिति अथ
लक्ष्मीवराहलक्षणे हस्तपादयुगाने चक्रे समलश्चप्रदेशतः वनमालायुता लक्ष्मी
वराहः परिकीर्तितः इति अथ श्वेतवराहलक्षणे वराहपुराणे दीर्घश्वेताणसमा
युक्तमेकदंष्ट्रनिर्मले वनमालायुतेरम्ये श्वेतवराहमुच्यते इति नृसिंहपुराणे
गोहीस्वर्णमतलेवनमालांकितेनयः श्वेतवराहके नाम नसप्तुणपमनंतके
इति अथ नृसिंहलक्षणमुच्यते ब्रह्माण्डपुराणे विपारणभूपानस्यान्नृसिंहेदी
र्घकेसरे अनयचक्रहहस्तहारेदातिणोनतमस्तके विदारणमिति ख्यातो नरसिंहाभया

बृ॰
वि॰
८
8

मुपचयोभिमते ब्रह्मचर्यविलोपेन नरसिंहो विनायकेद्वि चौरगाङ्कभयेन स्ववह्निनाद
एतेगृहमिति तथा कपिलोत्रेयमालोप्यारिकविञ्च समंततः विदारणनरसिंहो मे
दीर्घकेसरघोषितः अत्र च विशेषाभावेसति वामपार्श्वे स्थितेचक्रे द्विचक्रे चेहहृ
क्रमित्याहिन्नसिंहलक्षणे अथ नरसिंहमन्त्रवन्नसिंहलक्षणे बलिपुराणे वरुक्रि
हृभिन्नचक्रे स्वर्णकनकाचिते तदा सुसौम्यकेशे येन सिंहगृहदायकमिति स्व
र्णशोभनं वर्णे तथा अस्ताश्रयकामस्यास्यंकेयाभास्मनोहृदे नखेन्नराद्दसंस्थेय
न्नसिंहगेहदायकमिति अथ वामनमूर्तिलक्षणे वामनः ख्योहृदे नृतिद्वि
यः प्रकीर्तितः अथ वामनस्त्रैलोक्यनपालेवामना नमादौ अथ वामनलक्षणे
पद्मपुराणे वामनाख्यो भवेद्देवो हृस्वो यः स्यान्महायुतिः अथ चक्रस्वदावकः सो
पिस्यार्थप्रदेन्द्रणे ब्रह्मपुराणे अतसीपुष्पसंकाशो विष्णुनापरिभूषितः वनलक्ष्म
जितस्सद्धवामनः प्रकीर्तितः पुराणसंग्रहे अतसीपुष्पसंकाशो विष्णुनापरिभू
षितः पादिजानस्धनोवमो वनेलक्ष्मिशोभनः अत्र पात्र समृद्धि सान्वयसौभाग्यप्रद ।

चनः शुभ्रोऽमपद्मावलश्चैव वामनः परिकीर्तितः इति प्रथमो वे दर्पजसमाकारे
र्वाग्रेचक्रभूषितः वर्तुलश्चातिह्रस्वश्च वामनः परिकीर्तितः वराहे इन्द्रनीलनिभाभा
सं वनमालाङ्कुशोज्ज्वले ह्रस्वश्च वर्तुले चैव वामने परिकीर्तिते इति ब्रह्माण्डपुराणे
वर्तुले स्निग्धमध्यस्थे साष्टचक्रसमन्विते ह्रस्वमनन्तमश्चैव दीर्घास्यमतिगाढकं स्पृ
रेखावलिप्तेनाभिःस्वरूपात्रतो भवेत् चक्रस्योमपद्मार्धे दृश्यते कृष्णाकृतिमवे
त् केशभारश्च वैनास्ति हयग्रीवचक्रपार्श्वतः वामनेऽप्रतिगोग्रेऽहं स्वल्पसौभाग्यसंप
दः स्तन्त्रभानुबुद्धिश्च मूलाभिर्भिन्नातिभवे मध्यच्छे कुचानि ह्रस्वं निम्नं चक्रा
मरे स्पष्टचक्रे वामने चन्द्रगुणोपाभिगन्धायकं अतःसोऽप्यग्रस्थवच किंचिद्विन्न
मस्तकं नवास्रनेवामदेवं किंचिद्दृष्टचक्रके वर्तुले नीलमेघाभवनमाला
मन्विते सूक्ष्मरेखं ह्रस्वजटी वामनेऽभिविन्दुलेमे इति श्रीपरशुराममूर्तिलक्ष
णामरम्भस्तम्भगावाद्धविधि यः परिकीर्तितः पञ्चरत्नमयाख्यानो द्वितीयः शोणसंज्ञि
कः पुराणे संग्रहे सितकृष्णारुणोपेतरोचकारे हृहद्दिले भिन्नभागगतश्चक्रे।

प्र.नृ:
वि:
९

वामदग्निलग्नो धिया चक्रभ्रमोप्रमेयं च्छिन्नः परश्वाकृतिरेखया युक्तेति विशेषः ॥ पृष्ठे
वा पार्श्वे नो वा यस्य रेखाऽङ्कुशाकृतिर्भवेत् जामदग्न्यः स भगवान्वन्दनीयो महीभृतामिति
विलक्षहस्ते वामहस्ते वाणचापांकितो देवः स्वर्णवर्णः सुतामनः जामदग्न्यसुतो रामो द्वि
किशोराप्रभुरूपवान् ॥ पुराणान्तरे लसन्परशुरेखाभिः पूर्वीसपामलक्षणा भन्नः नाभिदे
शालकच्चक्रो रामो मौजमदग्निज इति ॥ अथ यशादामपरशुराममलक्षणं प्रमाणसंग्र
हे केवलं लाञ्छितेन पृष्ठे परश्वाकृतिरेखया ॥ जामदग्न्यिर्भगवान्शान्तात्मा खः शान्ति
दो विनः इति ॥ अथ दाशरथिराममलक्षणं तत्रादौ मत्स्यपुराणे संग्रहे राममूर्तिः दाट
शायां नवम्यां रामप्रपचवाह्यं बालरामो हि नाम यः स्यात्सोऽनागमस्त्वनीयकः ॥ नवकवर
लसंख्या वरदशरथजटालानकः वीरे विजयकमानोपहृष्टकोदण्डपूर्वकः कालिना
शकरो रामः श्रीरामश्चननः परे महाभिरामसंज्ञः स्यान्द्वादशः परिकीर्तितः ॥ अ
थैषां लक्षणं वक्ष्यते क्रमेणम्नः षिसङ्ग्रमेति तत्रादौ रामवर्तिलक्षणं भभस्त्राणे
रामचन्द्रस्तथा सिंहयो हरवि भक्षकशोभनः ॥ पृष्ठे दण्डस्तथा पार्श्वे रेखाम्बितयस्य ९

त इति अथ त्रयुक्तचक्रसंख्यनाभिचक्रशोभमनाइमेवमूकःकार्यः पुराणसंग्रहे वाणेन प॰
नुपायुक्तः पद्मकोशसमन्वितः कोदंडोक्तकटाक्षशोभमध्यचक्रे दिग्जितः कल्पद्रुमसमा
युक्तः पृष्ठेचरणामवर्णकः गर्भोदगोवाश्येयेद्वलेखोमुवनत्रयेइति अथान्यरे प
नुवाणपुराणे दीर्घमस्थूलदीर्घेसविन्दुके नाभिस्थचक्रेवक्रश्च अपरामेदोशास्येविद्धतिति
नसमाभिवक्रकथनामसर्वसिद्धियकाम्बटे नवैकचक्रोपि गरुडपुराणे एकवक्रा
नेवक्त्रे नैकल्लवर्णशोभनः [illegible] अथवा॰
लक्ष्मणलक्षणे अनेकपुराणे [illegible] वालरामः
सविलेषः [illegible] अथसीतारामलक्षणे ब्रह्मा
ण्डपुराणे एकस्मिन्नेव वक्त्रे [illegible] चापवाणौ [illegible] धनचारमसं
युतः वनमालाधरो देवः सीतारामः प्रकीर्तितः सर्वसौभाग्यदः प्रोक्तः सर्वत्रविज
यप्रदः अथवा [illegible] कचक्रकौ वाणतूणीरचापाढ्यः
सीतारामः समायुक्तः एषे [illegible] कुण्डले [illegible]

ग्र॰ रू॰
वि॰
१०
10

समे च चक्रे कल्पवृक्षस्य चिह्नितः वामपार्श्वे स्थितचक्रे रेखा पाशुभलांछितः सी
ताराम: स विज्ञेयो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः इति अथ तारकब्रह्मसीतारामलक्षणं ॥
पद्मपुराणे अन्तःस्वनेन धन्वाद्यो गोविन्देन च लांछितः विलग्नयसमायुक्तः खड्गादर्श
नसंयुतः श्यामलो न तथा ह्रस्वस्थूलं जंबूफलाकृतिः सीतारामः स विज्ञेयः तारकब्र
ह्मसंज्ञित इति अथ वैसादृश्य षट्चक्राः अथ दशकंटाङ्कलांतकरामलक्षणं ब्रह्म
पुराणे कोदंडी च कुठाराङ्काभः श्यामलः स्फुरत्सनत रेखाद्वयसमोपेतो द्वारपार्श्वेऽथ
ऊर्ध्वतः पत्रुषाकृतिका रेखा दक्षपार्श्वे युतोऽपि वा स प्रोक्तो वामदेवेन मो दशकंटकुर
लांतक इति अथ वीररामलक्षणं ब्रह्माण्डे बाणतूणीरचापाब्जाङ्कडलीहकमा
ह्नितः स्हमकेसरचक्राढ्यो वीररामः श्रियावहः अथ विजयरामलक्षणं ब्रह्मां
डे सिंहवाणेन संयुक्तचापतूणीरसंयुतः करालदंष्ट्रानोयुक्त विजयुक्तचक्रशोभि
तः स स्याद्विजयरामाख्यः केसरोपेतचक्रकः इति अथ मापिसकेसरद्विचक्रः अथ
हस्सारामलक्षणं हस्सारामः इति शोको भुक्तिमुक्तिफलप्रद इति अथ मापिद्विचक्रः

अथ कोदंडरामलक्षणं॥ ब्रह्मांडे पद्मपैकेन संयुक्तो वर्तुलः किंचिदायतः कोदंडरा
मनामासौ नवदूर्वानीलाम्बुजप्रभः इति अथ समपि द्विचक्रः अथ कलिनाशनलक्षणं
जम्बूफलसमाकारः कृष्णवर्णः सबिन्दुकः एकद्वारशिरसा वेष्टिचक्रमकरकुंडले ल
लाटे हेमवर्णेन विभूषितो नाम्ना च यः यतः कलिनाशकरः प्रोक्तः सर्वकामफलप्रदः अथ
चोलमनेपत्रे सर्वमंगलकारणं इति एकद्वारशिरसा सचक्रे ललाटे मकरकुंडलके ते
वेष्टिचक्रे इत्यर्थः अथ बौद्धमूर्तिलक्षणं ब्रह्मांडे अनंतगरुडसंयुक्तं चक्रहीनं तथा
भवेत् निर्वाणबुद्धसंज्ञो सौ ददाति परमं पदं इति द्वितीयपुराणसंग्रहे अनंतगरु
डसंयुक्तं चक्रेण रहितं तथा बुद्धदेवं विजानीयात् नकस्य शुभप्रदं स्कन्दपुराणे अ
नंतमूर्त्तिं वहिः सूत्रं ... समाविशे चक्राकृत्यं गुहावक्त्रं बुद्धदेवं प्रवदन्ति अथ
कल्किमूर्तिलक्षणं ब्रह्मांडे अतिरिक्तः स्तनमांडलः सूक्ष्मचक्रः सिंहासनः कृपाण
कृतिकारेखा दयसौ परिमले के म्लेच्छनाशे भवेत्कल्किः कलिकल्मषनाशनः इति
पुराणसंग्रहे अतिरिक्ते सूक्ष्मचक्रे सिंहासनयुतं तथा कृपाणाकृतिरेखा ... कल्कि

अवि. पु. ११

दैवैर्विज्ञेया वराहे इंद्रनीलनिभो दीर्घो वनमालाविभूषितः अंकुशाकारवद
नोपनदः कल्किविग्रहः सर्वसौभाग्यदो नृणां सर्वत्र विजयप्रद इति अथ केश
मूर्तिलक्षणे पद्मपुराणे सौम्यः केशवो दव्याचक्रकोणो भवेद्विमर इति नामध
स्त्वभवेत्तशोविकचवल्लनाल केशवः स नविज्ञेयः सर्वपापविनाशन इति वि
ष्णुरूपमे स्ववर्तुलस्तथा स्निग्धाः पृष्ठे च बिन्दुभिर्भवेत नीलवर्णस्तथा स्थूलः पृथुव
क्रः स्वशोभनः केशवः स नविज्ञेयः सर्वकामफलप्रदः वामपार्श्वे स्थिते चक्रे रेखा
चैव तु दक्षिणे रुचिरः स्वस्थितिः स्निग्धः सौम्यः स्वस्थितिलक्षणः सौम्यः केशवे
दव्या चक्रकोणे भवेद्यदि वक्षोदूरे नीलवर्णस्तथा स्थूलः पृथुवक्रः स्वशो
भनः रेखाच मंडलश्चैव पृष्ठे पद्मेन लांछितः सौम्यः केशवो दव्या चक्रकोणे
भावेन यः तथा सर्वपाश्चिमतिर्यगावस्थ चक्रे निहितं केशवे नाम तं विद्या
महासौख्यप्रदायकमिति अथ भेदसंख्याक प्रसर्वकेक्रमेण नारायणमूर्ती
नोलक्षणमुच्यते नरनारायण लक्ष्मीनारायण वरनारायण रूपनारायण ॥ ११

वीरनारायण मायानारायण शंकरनारायण महानारायणेत्यष्टौ भेदा भवेति
अग्निपुराणे रणामोनारायणो देवो नाभिचक्रस्तथोन्नतः दीर्घरेखासमोपेतो द
क्षिणे सुषिरान्वितः तथा पद्मपद्माङ्कितश्चैव दक्षिणाङ्गे समुन्नतः वर्तुलश्च त्रमे
युक्तो भोगमोक्षप्रदायक अग्निपुराणे रणामोनारायणो विद्यान्नाभिचक्रस्तथोन्न
ते दीर्घरेखासमोपेतो दक्षिणे सुषिरं त्वथ इति ब्रह्माण्डे विलने स्त्र मुखे चक्रे मध्य
चक्रस्य शोभनः नाडकनाम सर्वेणाहृत्य केशवलाञ्छनः नारायणः समाख्यातः
सर्वसिद्धिप्रदायक इति विष्णुरहस्ये वामपार्श्वस्थिते चक्रे रेखा चैव तु दक्षि
णे पाण्डुवर्णेन संयुक्तः स्थिरासनस्य वर्तुलः ससागरनारायणो देवः सर्वपापप्रमोच
न इति अथ लक्ष्मीनारायणः भुजवन्नाकृशोपेतो वामचक्रः सुवर्तुलः लक्ष्मी
नारायणो देवश्चतुश्चक्रसमन्वितः पूजनीयः सदा सद्भिर्वैष्णवैर्मोक्षकाङ्क्षिके
रिति ब्रह्माण्डे एकवक्त्रश्चतुश्चक्रो वर्तुलः श्यामवर्णकः भुजवन्नाकृशोपेतो।
मालायुक्तः सविन्दुकः नाभिरूक्षो नवस्थूलो लक्ष्मीनारायणः स्मृतः तस्य दर्श

नमोत्रेण ह्यभीष्टफलमाप्नुयाद्धिति । पद्मपुराणे हृत्पद्मदलमध्यस्थको वनमालो
कितो नरः लक्ष्मीनारायणः श्रीमान् भुक्तिमुक्तिफलप्रदः इति श्रीमद्युतिमान्
तथा चत्वारि सहस्रमध्ये चक्राणि लक्षणविभागे भवेत्तिहि । उद्दे वनमाला च लक्ष्मीनाराय
णो भवेत् पूजनीयः सदा भक्तैर्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः इति तथा गदा हन्ति विरर
श्वा च लक्ष्मको मध्यदेशान्तः ध्वजवज्राङ्कशोभिते तो वामवक्षःस्थले स्वर्णलः लक्ष्मीना
रायणो देवः सर्वाभीष्टफलप्रदः इति । ब्रह्माण्डे वर्तुले वर्तुले द्वारे त्रिभिरभीर्ध्वगा
रूपं समचक्रे समं वक्रे प्रभेद वनमालया स्वर्णमेव तत्राभं लक्ष्मीनाराय
णो विष्णुरिति । वराहपुराणे स्थिरासनमतिस्निग्धेन नाभिस्थलस्तु नाभिके चतस्य
मा समायुक्ते वा हरे खो सुशोभिते इति । गरुडपुराणे लक्ष्मीनारायणः साक्षा
श्चतस्त्रकपुनस्तथा त्रिचक्रो वामके वामे च चक्रे चान्येन शोभने लक्ष्मीनारायणो दे
वे भुक्तिमुक्तिफलप्रदः इति तथा कृष्णवर्णो स्वस्थचक्रे वनमालोपशोभिते ध्वज
वज्राङ्कशोपेते गोपदेन च चिह्निते लक्ष्मीनारायणो देवः सर्वकामफलप्रदः ।

ति तथा चिह्नितं वनमालाभिरत्र से निहितो हरिः तस्मिंगेहे न दारिद्र्यं दुःख
शोकभयेन हि नचौरादिभयं नत्र नष्टः देहपरिभूतये अन्ते सोहं भवेत्तस्य श्रवनक
स्थानसंशयः इति स्कन्दपुराणे पक्वजम्बूफलाकारश्चिह्नितो वनमालया पद
द्वारस्थलनस्त कोलक्ष्मीनारायणो हरिः गोलनाकारचक्राण्यो पूर्वभागे तु पुर
ष्कलः गोष्पदेन समायुक्तो ध्वजवृक्षसमन्वितः श्रीवत्सलाञ्छनोपेतो मालया
परिवेष्टितः अङ्कुशध्वजसंयुक्तो लक्ष्मीनारायणो हरिः तथा पक्वसुखेस्त
तथाङ्क वनमालास्तु शोभिते नातिह्रस्वं नातिदीर्घं शालं च चक्रादिभिर्युते ग
दाप्रच्छ खड्गं च तोमरं चापि शोभिते सुवर्णबिन्दुसंयुक्तं लक्ष्मीनारायणं स्मृ
तं अथ नवनारायणलक्षणं ब्रह्माण्डपुराणे नवनारायणो देवः स्थेनूवर्णः स
सोमवः तमालदलसंकाशः स्वर्णपक्वबिलेपनः इति अथ सामान्यविशेष
वाक्याभ्यां चिच्छन्पव अथ स्वनारायणलक्षणं ब्रह्माण्डे शुक्लाम्बुजमाला
भिः शङ्खचक्रगदान्वितः स्वनारायणो देवो मुखे चापि ममस्तयन्त्रः सर्वसिद्धिप्रदो

ग्रनुः
वि॰
१३
13

देवः सर्वकामफलप्रदः इति रूपनारायणोत्पत्तिः सर्वं वदेद् चक्रपव अथ वीरनारा
यणलक्षणं पुराणसंग्रहे तमालदलसंकाशः खड्गखेटकलितस्तथा वीरना
रायणो देवो लोकचक्रकसमन्वितः तथा वीरनारायणो देवः श्वेतचक्रकसंयो
मनः शूलहस्तः मालासिपद्मलक्ष्म गदान्वितः इति अथ मायानारायणल
क्षणं स्कान्दे निर्मले सलिले [illegible] पद्मकेसरशोभने नाडिकनालाभरणहार
केयूरमालान्वितः मायानारायणो देवः सर्वसिद्धिप्रदायक अथ समर्वपा
[illegible] चक्रपव अथ शंकरनारायणलक्षणं ब्रह्माण्डे शिवनाभिसंयुतः
पार्श्वे वायवे [illegible] सव शंकर [illegible] नारायण इनो दिनः पुरा
णसंग्रहे गरुडकीगर्भसेभुजं [illegible] शोभिते [illegible] प्रति मध्व [illegible]
[illegible] पामलभमं सरोज [illegible] चक्राग्र [illegible] नागोदिलक्ष्मीसमाय
के शूलश्रीवत्ससंयुते शीर्षे [illegible] टाग यावनमालापरिसृते सर्वाभीष्ट
दो शंकरनारायणात्मक धर्मजयेन्द्र [illegible] मानवालज भागपवशाम [illegible]

त्रयोदैः परिहृतोऽपनयान्समन्वितः कोटिजन्मकृतैः पापैः स्पर्शात्सद्यो विन
श्यति इह लोके सुखं प्राप्य अन्ते सायुज्यमेव वा प्रयातु इति एवमाद्युक्तगते साध
वार्थे लिंगमुच्यते अथ महानारायणे लक्षणं स्कन्दे कमलवर्णो महास्थूलो
हृत्चक्रसमन्वितः शंखचक्रगदाचापको महानारायणस्मृतः इति महाना
रायणस्य विशेषवाक्यादृष्टव्यमेव अथ माधवमूर्तिलक्षणं वैखानससंहिता
यां माधवो मधुवर्णो योगरोधकः सोऽविलक्षणः इति ब्रह्माण्डे मधुवर्णो मधुच
क्रः स्थितपद्मसमस्तलक्षणः [illegible] द्वितीयः पद्मनाभस्तदा पक्वः इति
विष्णुरहस्ये शुक्लवर्णस्तथा द्विविधा चक्रशंखो समन्वितः माधवः [illegible] लास्तेषा
मोक्षैकफलदायी नीति [illegible] मधुवर्णः स्वचि
ह्नितः माधवस्तनुया ज्ञेयो महारोगापकरः स्मृतः इति अथ गोविंदमूर्तिलक्षणं
पुराणसंग्रहे गोविंदः पुण्डरीकाक्षः कमलवर्णो महाद्युतिः [illegible] गदाच
क्रैर्वामे पर्वतलांछनः इति नारायणपरोऽभिमतं देवानि सिंहचक्रमित्यर्थः ॥

ग्र.नृ.
वि.
१५
15

ब्रह्माण्डपुराणे नाभिस्थलः कृष्णवर्णो गोविंदः पंचचक्रकः वामचक्रो वृहद्वामश्रेनः
तो मध्यनिम्नगः इति विष्णुरहस्ये पराकाष्ठसंविष्णुपो पंचवर्णश्च चक्रके गोविंदे
शूद्रयजनकामस्य लक्ष्मीप्रदायकः तथा इंद्रनीलनिभाभायो दृश्यकः चक्रास्तु शोभना
गोविंदाख्याचसा ज्ञेयामूर्तिः सौभाग्यकारकः इति वराहपुराणे कृष्णवर्णा तथा वि
ज्ञाया विरेखासमन्विता गोविंदाख्याशिला ज्ञेया सर्वसौभाग्यदायिनी इति अथ वि
ष्णुमूर्तिलक्षणं पद्मपुराणे स्थूलचक्रो भवेद्विष्णुः स्थूलचक्रः सुशोभनः गोदैकफ
लदो विंतनै इति ब्रह्मपुराणे कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः स्थूलचक्रः सुशोभनः द्वारोप
रि तथा रेखा हस्वपने मध्यदेशतः इति आग्नेये स्थूलचक्रो भवेद्विष्णुर्मध्ये रेखा गदा
दाकृतिर्विति पुराणसंग्रहे कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः स्थूलचक्रः सुशोभनः यस्य
मध्ये गदाकारः हृषीते पेच रेखकोति चेखानसंहितायां कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः
स्थूलचक्रे सुशोभने गदाकृतिस्तथा रेखा हस्वपने दृष्टमध्यगेति ब्रह्माण्डपुरा
णे सकापिलाद्विगुणवर्णो विष्णुर्विषयभोगदा इति तथा वामचक्रो हृदवा

रउत्रेतोयाप्यनिम्नगः साकापिलाख्रिया वृत्तौ विष्णुर्विषयभोगदः इति विष्णुरहस्ये
विल्वाकृतिस्तथा रेखा श्रीवत्साङ्कजले कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः स्थूलचक्रेण शोभि
तः गदाकृतिस्तथा रेखा द्वारदेशेन मध्यदेशतः इति वराहपुराणे कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः
स्थूलचक्रेण शोभिते विल्वाकृतिस्तथा रेखा द्वारदेशेन मध्यदेशतः गदहस्तः सृजये
त्रित्वं धनधान्यसमृद्धिदः इति पुराणसंग्रहे विष्णुकोनसलाकारो वनमालाश्र
चिह्नकः पंचाग्रपञ्चसाश्रीमांविष्णुरित्युच्यते बुधैरिति अत्र स्थूलत्वमत्र च्छिद्रकवा
द्विवक्त्रेण तथा पूर्ववृत्ते परसहाररप्रवेशेन कल्पोवास्येयाः इति अथ महाविष्णुलक्षणम्
पुराणसंग्रहे महाविष्णुस्तमभावांरथाचक्रेणसंयुतः स्वर्णरेखासमायुक्तो मणिमा
णिक्यदीप्तिमानिति अत्रैव निरादव्याख्यानेन स्थावक इति अथ मधुसूदनमूर्ति
लक्षणं वैखानससंहितायां नाभिपार्श्वेशावेवचक्रमुद्रा पद्मभित्तिहरूपने मधुसूदनदे
वो सौ शार्ङ्गहस्तपरिकीर्तितः वराहपुराणे मधुसूदनमहादेवेपि कचक्रो महाद्युतिः
स्वर्णेन समायुक्तो महातेजाः प्रदः शुभः इति विष्णुरहस्ये विल्वाकृतिपत्रे रेखा

प्र॰ वि॰ १५ 15

विवर्जितातिशोभने मधुसूदन उक्तो सौ पञ्चकोणो महाद्युतिरिति तथा स्वर्णवर्णसमा-
कीर्णो नीलबिन्दुभिरावृतो यः स्वल्पमेलः स्निग्धवर्णो गदाशंखासचिह्नितः मधुसूद-
नदेवोयं भुक्तिमुक्तिप्रदायकेति वराहपुराणे रक्तवर्णमिलाकुरासहाषिताशिला
मधुसूदनसंज्ञा सा भुक्तिमुक्तिफलप्रदेति तथा मधुवर्णो महादेवः षट्चक्रेण सम-
न्वितः धनधान्यसमृद्धिं च मधुसूदन स्यान्मधुसूदन इति वामनपुराणे पीतगोमूत्रवर्णे-
न नागयज्ञोपवीतेन मधुसूदनदेवेन भुक्तिमुक्तिफलप्रदेति अथ त्रिविक्रम-
मूर्तिलक्षणं अग्निपुराणे रूपमात्रिविक्रमो दक्षे शङ्खवामे च चक्रका दिक्षु ह से
त्रिविक्रमाख्या तु शिला हेमवर्णा महाद्युतिरिति त्रिविक्रमो महादेवः श्यामव-
र्णो महाद्युतिरिति तथा प्रशस्तिप्राणवर्णेनाभावनमालाविभूषिता मासिलाक्ष्म-
स्मवर्णा स्याद्धनधान्यफलप्रदेति त्रिविक्रमेति शोध्यः पुराणे त्रिविक्रमं महादेव-
श्यामं मूर्तिं महाद्युतिं वामपार्श्वे स्थितोपद्मे शंखश्चैवं तद्दक्षिणे इति वैखानसंहि-
तायां त्रिविक्रमस्तथा देवः श्यामवर्णो महाद्युति वामपार्श्वे स्थिते चक्रे शंखश्चैव तु

दक्षिणे इति स्थूलचक्रद्वयामध्ये गुञ्जालाभाभवर्णिका छायोपविनयापेरेखाधनाका
रान्तदक्षिणे चक्रेशा यदि दृश्येत ने रेखावामे स्थमान्तथा द्वेचक्रे मध्यमेदेशे शिलायु
स्य चक्रव्रतश्रीवत्स सचक्रत्रिविक्रमाख्येयासुणमवर्णीमहाद्युतिः इति श्रुतमेस्यग्रहे कपि
लाभस्थैकचक्रचक्राचिन्नयभूषितः त्रिविक्रमस्तस्य हृदः स्यात्सुगन्धस्य सनत्सेशायः वे
लो इत्युपले त्रिविक्रमाख्यिकोणाग्रस्य कायस्य समन्वितः त्रिनेत्रागमस्यपैष्ठ्याचान
ल्लेखान्तककदावनेति तथा श्रुपय्यकविशालाभ ऊर्ध्वचक्रं सुदीर्घके सुमरान्त
नसंकाशा मीपृष्ठे चैव त्रिविक्रमं नुमः कलये विले विद्यानायो कोदंडसंयुत श्रुप
तेस्मिवामनमूर्तिलक्षणे पुराणसंग्रहे श्रुअथकायक्लिलसहायि विपेस्व वनेले
वामनेनीलवर्णो भवेदिति दधिवामने इति पत्नलुतण हस्तयुग्मकेदांडयशोभिते
वामके नीलवर्णो भेरुकस्थे चैकवस्त्रपदे इति विश्वधर्मोत्तरे वक्राकारे यथाकू
मेमध्ये चक्रे सदैव स्वस्वरूपके त्रिपिंडसमायुक्ते पञ्चस्थानद्विवामने इति अथश्री
धरमूर्तिलक्षणे ब्रह्मोक्ते श्रीदरस्तु नथा देवविरूनोवनमालया कदम्बकुसु

ग्र॰
वि॰
१६
16

माकारेरेखापंचकसंयुतः इति कदम्बकुसुमाकारोवनेलाइत्यर्थः पुलकसंयुते
श्रीपदेसौनयादेवचिह्नितोवनमालया कदम्बकुसुमाकारऊर्ध्वरेखाचपादयो
रिति यत्नोऽडे चक्रे हेमप्रदेशेनपंकजेनखुपादयोसमन्वितः सहस्राननःश्यामा
लाभःसपुनःश्रीपतःस्तनः इतितथा निम्बोरवशिवःपार्श्वेनिम्बसाम्यस्तवतेले २
निम्बचक्रमनिरूप्सेश्रीपुंसमवंसिद्धिदे विलसद्दसे यसमध्येनाराकारहश्य
नेपूर्वेरेखका वामपार्श्वेस्थिताचेखानयावैवुनदातिए श्रीपदेवामवक्षोहृदि
दर्णस्यापने सौभाग्यमतनेयादसर्वसौख्यदायिनिचेति तथा कौस्तुभेनभु
गुकःपीनामस्थानिशोभनः इति तथा चनशाकलसंकाशोवनमालाविभूषिते
किंचिद्दिषमचक्राप्ते श्रीपदेश्रीकंठेचिह्नः इति चक्रे पक्षजेवृपलाकारहति
एएत्रचवक्षोत्रिणा श्रीपदेनामविक्षे येसर्वसिद्धिप्रदायकमिति पुनर्यानसम्पूर
द्विचक्राणि विविधानिच गुरुपोचारिह हिंचुसजनालमभनेनरूइति अथहरिपीठे
शामूर्तिलक्षणे पद्मे अर्थचंद्रालंकृतिदेवोहपीठेसाउदाहृतः लयार्थलभनेस्वर्ग

विघ्याश्च समीहितानिति वैष्णोन्मेलितायां हलकवसन्निभाकारो यस्य केशः स्व
वर्चसः तेनैकेन हृष्यन्ते यस्मात् हृषीकेशः स उच्यते इति वक्ष्यमाणरमियार्थः विस्तर ह
स्ये पदक्षिणावर्तेन युतो वनमालाविभूषितः वर्तुलायतरेखाश्च पृथक् चक्रसम
न्वितः इष्टार्थफलदाता मूर्तिसतो यत्नेन पूजयेत् इति तथा वर्तुलः स्निग्धसर्वाङ्गो
गदाङ्कश्चरहृष्यते हवीभाववर्तुलः पञ्चपीतारेखान्त्येव च अनेकमूर्तिसंयुक्तः
सर्वकामफलप्रदः इति पुराणसंग्रहे पञ्चरेखसमायुक्ते दशाचक्रसमन्वितम्
श्यामलं कोमलं स्निग्धं हृषीकेशं प्रचक्षते तथा सुवर्णवर्णा कृतिर्यैको हृषीके
शः अश्याहृता इति नारदीयपुराणे शोणपिङ्गलकेशो यो हृषीकेशः स उच्यते श्र
यन्नैरेव वाणीनन्नु सर्वाणि न चाभवेत् इति वराहपुराणे इन्द्रनीलनिभाकारः
पृथक् चक्रः सुशोभनः हृषीकेशस्तु विज्ञेयः सर्वकामफलप्रदेति अथ पद्म
नाभलक्षणं ब्रह्मपुराणे आरक्तपद्मनाभाख्यपङ्कजं च क्वचित् युते तलस्पर्श
जये त्रिपदाविद्धश्चीश्वरो भवेदिति स्कन्दपुराणे निष्केसरोऽथ चक्रस्त्वहथ

चक्रस्तुकेसरः पद्मनाभ इत्यभिज्ञेयो विपरीतो हिताय पथ इति एतस्यैव वक्रचक्र
वक्रवर्णयोः सज्जावेत्तु सफलत्वं सूचयते पद्मपुराणे यथा वक्रमिचिह्नितस्यके
शुक्लवर्णादिरेखायुतः दैत्यादिकमलाद्येषु गदाबाणेषु योज्यजः पद्मनाभस्यदेवा
स्नान्नमहेत्वेहायक्तुः तस्मात्स्नानवैस्रर्गोवक्रचक्रपूजायते इति विल्ववृक्षे
श्वेतस्त्रीपुष्पसंकाशो विजेतो पद्मिशोभितः पद्मनाभ इति ख्यातो ऽतुलैः सर्वका
मदः नानावर्णश्रीलाश्चैव पद्मनाभस्यरूपते त्रष्टायेने रश्मीमूर्तिसन्तायत्वं
नश्यजयेत इति वराहपुराणे पद्मनाभः सूक्ष्मचक्रः शुक्लवर्णः सशोभनः दे
येन्द्रस्तु साक्षाद्यक्तो पद्मनाभके वनमालाचक्रएटनश्रीवत्सांकस्वरूपे
ते पद्मनाभमथ्ये वेदैः ज्यासाचक्र्यराजये ललाटदेशे पनाभस्य रूपेणितर्येचसका
यते सवर्णमंतस्य चक्रे स्वल्वे सौभाग्यवर्धने इति तथा सुवेदस्थसमध्यसूक्ष्म
श्चेत रत्नेचरूपते तं पद्मनाभं विज्ञेयं सर्वदे सौख्यकामदं इति अथदामो
दरमूर्तिलक्षणे सच द्विविधः शुद्धोलक्ष्मीसर्वेकस्वनतश्चायं सोक्त भवाणा

संपूर्णे दामोदरं तथा स्थूले मध्ये चक्र प्रतिष्ठिते स्वर्वाभं द्वारि संकीर्णे पीतरे
खा श्रुते शुभे चक्रद्वयमसमाकुलं स्थिते समपदे इति मध्यचक्रे प्रकीर्तिते
इति पाठः विस्तीर्ण स्थूलो दामोदरो ज्ञेयः सूक्ष्मचक्रो भवेत्तु यः चक्रे
तु मध्यदेशस्थः पूजितः सर्वसिद्धिद इति सर्वद्वारेण संकीर्णे पीतवर्णस्तु
दृश्यते अनेकमूर्तिसंभिन्नः सर्वकामफलप्रद वाराहपुराणे स्थूलो दामो
दरो ज्ञेयः सूक्ष्मरंध्रो भवेद्यदि चक्रे तु मध्यदेशस्थः पूजितः सर्वसिद्धिद
इति तथा उपदेशे पद्मे दीर्घचक्रे तु निर्दिष्टे शुभे बिले मध्ये च रेखा लक्ष्यका
स च दामोदरः स्मृत इति अन्यत्र दामोदरे च विज्ञेये चक्रद्वयसमन्विते
रेखा शुभ्रेण मध्ये च सर्वकामान्न वाप्नुयादिति नारदपंचरात्रे तु अथार
पालकपद्मनाभयोर्दामोदरयोः लक्षणानि तु के मध्ये स्थूला प्रति
ष्ठा चक्र द्वारे निर्दिष्टे नारदे इति संकीर्णे पीतरेखा स्वरूपा भवा
दामोदर ... यो विज्ञेयो गण्डकी समेण पृथ्वीपालमित्रा मिश्रैः सेवितः॥

अ॰ र॰
वि॰
१८

श्रेष्ठमाविशतीति अथ वाहनेषु सर्वभूतिलक्षणे स्कंदे वर्णलः कामवर्णोद्भवो
मध्यचक्रसमन्वितः खेलविडारमाङ्कोऽद्भीनान्नभोद्भः सम्भ्रान्तः धनधान्य
समृद्धिमाप्नोत्यायोनादिवर्धनः [illegible]हादिकरो देवोऽग्रे हेणसर्वकामद इति
अथ संकर्षणभूतिलक्षणे आले चोयचक्रोयचस्तलनौ पूर्वभागस्थ पुष्कलः
संकर्षणाख्यो विशेषः पुण्याभवादि सुखं भवः इति [illegible]स्वननेजसैनिक
चिन्तादर्शनमर्धः [illegible] चोयचक्रे लक्षसंलक्षे भागेके [illegible] भवेत् संकर्ष
णः सविशेषयो [illegible]कामस्यात्यदर्शनः इति [illegible] इति [illegible] अथ
[illegible] इति [illegible] नादिनानि विजनात् [illegible] प्रणोत्तचक्रव
[illegible]माप्नुतः [illegible]शेलव सेवुतः असो [illegible]वर्णो नाम [illegible] सुजने
सदा [illegible]लक्षणे शंखचक्र [illegible] मे मस्याकोयस्थ हशाने संकर्ष
णस्तु देवानो [illegible]यो [illegible] मोक्षदायक इति अथ [illegible]वर्द्धव भूतिलक्षणे॥
तत्रायो वलवेलान [illegible]स्तोक्लेसोः वोरदे [illegible] स्मे च चक्रे हरणजेनानवीयके

वासुदेवः सविशेषः शुक्लाभ सुस्थानेन सा शुक्लाभ स्थानिशोभन इति पाठः
नानतीर्थके संलग्न अग्निपुराणे वासुदेवः सितो द्वार शालालग्नद्विचक्रक इ
ति विलक्षणो ... शालग्रामशिला यस्य स गर्भचक्रमष्टप्रथने वासुदेवः सवि
शेषः सर्वकामफलप्रद इति वराहपुराणे द्वारआगमे मेचक्रेद्ध प्रयमेनान
रेयके वासुदेवः सविशेषः शुक्लः पीनोऽन्यशोभाप्रद इति शुभमेवपीनवर्णो
षिकः स त्वचा वा भवनीतिग्रहे शाङ्गके तथा वासुदेवो जायमोदिः पीतव
र्णो निविभ्रमः चक्रे द्वारदेशेन रोचकः पद्मकोटीन इति तथा वामपा
र्श्वे ते चक्रे स्तिनवर्तो नाभिचक्रः वासुदेवः सविशेषो द्विपत्रे शुक्लिमक्ति
द इति शुचविभागे इति वाक्यशेषान्तराविषयवैशम्पायन इति नैषिकादि इति
वराहे स्थूला शिला मस्य चक्रे समानपक्षे च वाहनं वासुदेवं च विशेषं सर्व
कामफलप्रदं इति अथ पीनवासुदेवलक्षणं वराहपुराणे देवीपरस्य
यवरोहिता शुक्लरूपामयः नाभिचक्रपरा शान्तो वासुदेवः प्रकीर्तितः ॥

अनु॰
वि॰
१९
19

इति अथ प्रद्युम्नमूर्तिलक्षणं ॥ ब्रह्मविष्णुदेवानसंहितायां प्रद्युम्नः सूक्ष्मच
क्रः स्यान्नीलाम्बुजनिभप्रभः सदक्षिणाक्षिप्रयेन्दूणां समनन्ताप्रियसुप्रजिता इति
गरुडपुराणे प्रद्युम्नः सूक्ष्मचक्रस्तु नीलवर्णस्तथैव च रुचिरः सूक्ष्मचक्रश्च
दीर्घकारस्तथा भवेत् इति अथानिरुद्धमूर्तिलक्षणं यथा अनिरुद्धं तु नीलो
भवतिलेखातिशोभने रेखात्रयेण लक्षारे पृष्ठे पद्मेन लाञ्छितो नेमितिः कृष्णवर्णे
समद्वारे चक्रमिति समीपगे सूक्ष्मचक्रे भवेद्रूपं पार्श्वे वज्रलपद्मके अनि
रुद्धमितिप्रोक्तं सर्वलोकैककारणं वराहपुराणे कृष्णवर्णः समद्वारचक्राभा
परिभूषितः सूक्ष्मचक्रे भवेद्रूपं पार्श्वे वज्रलपद्मवान् अनिरुद्धः पीनवर्णो
वर्तते तथातिशोभनः स्यादनिरुद्ध इति ख्यातः सर्वलोकैककारणं इति वराहे ॥
नीलाब्जसमसंकाशे वनमालाविभूषिते पद्मं वा यत्र संयुक्तमनिरुद्धं विवेष्टितं पत
लक्षणसंयुक्ते सूक्ष्मचक्रे न संयुते सौवर्णे सैव पद्मे वा तमनिरुद्धं विदुर्बुधाः इति ।
अथ पुरुषोत्तमलक्षणं ब्रह्मपुराणे अन्याहि षट्कोणाकृतयः सार्थं दक्षपद्मेन संयुते

पुरुषोत्तम नमः सर्वविघ्नेयो भुक्तिमुक्तिफलप्रद इति सदेवदेवो विशेषः शरणागत पुरुषोत्तम नमः उ
मिज्ञ विपाठः पुनस्सुन्वा मानकस्मात् द्वादशाचक्रान्ते नारदप्रेमचक्रेपि श्रद्धालश्ला
दिशालक्ष्मासूक्ष्ममासं चयत्स्वेन पुरुषोत्तमो भवेदैव भोगमोक्षगुणप्रदः त्वलोके
षट्चक्रे वनेलाकारवनमालासभूषिते पुरुषोत्तम नमस्ते साध्यो नामेष्टसिद्धिप्रदाय
कमिति तथा तथैव सप्तचक्रस्य वर्णेष्वमलके षष्ठचक्रकः पुरुषोत्तमो भवेद्देवः
पूजकस्य शुभप्रद इति शरणागत सप्तदेव अनन्तो शेषसंकाशो विद्रुमोपरिभूषितः
पुरुषोत्तम नमस्ते कोसौ सर्वसौभाग्यवर्धन इति तथा अनिरुद्धसौरस्कं ... एवं हृदयचक्र
स्त्र चक्रको ... कपिलसंयुक्तः स्थूलो ... पद्मपत्रवा पुरुषोत्तम नमः सर्वविघ्नापहर
चक्रेण मंडितः पाशांकुशाभयवरं वामपार्श्वे सदा एवंगा इति नारदो शरणागतः
एवंगासनसमारूढे वाणासनशरापगः उभे चक्रे प्र... सर्वसौभाग्यप्रदायक
मिति विसर्गहसे पादिनालधनो पनेनावनेलावन्संयुतः पुरुषोत्तम नमः सर्वविघ्नेयः
सर्वसौभाग्यप्रदायक इति पुनेयो भजते मर्त्यः शेषपर्यंकशायिने पुत्रपौत्रकल

श्र.नृ.
ति.
२.

प्राप्नोति विष्णुलोकं स गच्छतीति इति तथा यस्या मूर्तेः कन्नमोमे चारुचक्रसमन्विते सासाद्
तिः खे शान्तनन्तनान्नाप्रकृयो नमः इति अथ धोलक्षणमूर्तिलक्षणे वराहे अतिकृष्ण
वर्णरेखो हृन्देहः सचक्रकः किंचित्कपिलसंयुतः स्थूलो वामनरूपवक्त्रा अथोत्तमइ
ति ख्यातः प्रजकस्य शुभप्रदः इति वाराहे पार्श्वे तु न्नद्वयं चक्रमयो वदनसंयुतः अ
थोत्तजत्व विद्धे यो पतितो भगजित्रा सह इति अथालोववदनमपार्श्वे चक्रद्वययुक्तो यतोनोर
प्रभः अनन्तोडोनक्तलग्नहस्तादीन्वयपीतिति विवेकः चिबुकादिशोभायः स्पष्टापूव अ
थ नृसिंहमूर्तीनां लक्षणं उच्यते पुराणसंग्रहे तेषाम्बुजोभवेद्राघालक्ष्मीपुक
लनः परः वालग्रकापिलोपोगः सर्वतो उज्ज्वलपवच पातालाकाशको विष्णुदयो
शुरवो विभीषणं ह्याग्ज्वालाजटितः सर्वीविदितनासो महाभयः अथवो नृसिंहकेशे
तेनृसिंहः परिकीर्तितः तेषां दशावतारे भुजस्तसोनविदारणे उत्कावज्ञविशि
ष्टानां लक्षणानि क्रमादहे वक्ष्यामीति शेषः तत्र नृसिंहलक्षणे गरुडे
वनेल स्थूलमन्येते स्फुटं चक्रसमन्विते कृष्णं तन्न्यबादौ यो सम्यक्तिगफसम

स्फुरद्देखावलिप्तेन नाभिस्तस्योन्नताभवेत् चक्रस्योभयपार्श्वेन लक्ष्मीपुष्पाकृति
भवेत् केशभारेण वैनाद्रीयेन्द्रुस्यने चक्रपार्श्वत इति तथा नृसिंहः पीतवर्णस्तु महाव
क्रो मुखवेत्तृकः यतिसंपूजयेद्देनेगृहस्थः परिवर्जयेत इति पुराणसंग्रहे नरसिं
हो महादेवः पृथुचक्रः स्फटशूकः ब्रह्मचर्येण पूज्येन नान्यथा पूजितो भवेदिति अथ
लक्ष्मीनृसिंहलक्षणं नृसिंहपुराणे वामपार्श्वस्थितेन चक्रेण कृष्णवर्णः सबिन्दुकः
लक्ष्मीनृसिंहो विख्यातो भुक्तिमुक्तिफलप्रदेति अत्र पात्रमहाहतिः सौभाग्यदा
यवर्धनः पुत्रकमप्रदो नित्यं चकाम्यानर्थः पुराणसंग्रहे वामभागस्थिते चक्रे वनमा
लाविभूषितः लक्ष्मीनृसिंहो विख्येयः भुक्तिमुक्तिफलप्रदइति ब्रह्मपुराणे नरः
सिंहस्थि बिन्दुस्थानकपिलवर्णचबिन्दुकः वामाश्रितेन चक्रेन लक्ष्मीनरहरस्तु त
इति मुखनृसिंहलक्षणविशिष्टोयं लक्ष्मीनृसिंह इत्यर्थः तथा द्विचक्रेयहृदव
के कपिलेकनकप्रभे लक्ष्मीनृसिंहेन नामब्रह्मचारिभिरर्चितं इति मायोग
हस्थानां पूज्यो ब्रह्मचारिभिरर्चितं वेन्नकन्यान अथ बालनृसिंहलक्षणं पद्मे ॥

ग्र.नृं.
वि.
२१

स्थूलमेकं पृष्ठे चक्रमाद्येन वनमालाभिरङ्कितं नरहालनरसिंहाख्यो यतिभिः सावधानतो पूजनमि
ति । अथ लक्ष्मीनृसिंहो पि द्विचक्रः पव अथ लक्ष्मीनृसिंहवामशिलिकायता नरसिंहमूर्त्तयः स्या
योगस्य रूपवामलिसिकानोघुजा स्तासे भोगैकपाल दान्वन्ता ऊर्ध्वस्थाने विशिष्टः प्रतिपि
जनाम्बेति । अथ कपिलनृसिंहमूर्त्तिलक्षणं पद्मे । नृसिंहः कपिलो ज्ञेयः स्थूलचक्रो
ग्रदंष्ट्रकः । त्रिबिन्दुपञ्चबिन्दुर्वा ब्रह्मचर्येण पूजितः । ददाति वाञ्छितान्भूरिणां मोक्षोवु
स्याप्तुवाशकः । अथ यथाजाम्बूनले । शोना शुक्रायो विवाहरणेति । अग्नेयपुराणे नृसि
हः कपिलस्थूलाचक्रः स्थानपञ्चबिन्दुर्वा वैखानसैर्हितः पो कपिलो नरसिंहस्तु
पृष्ठचक्रः सुशोभनः । ब्रह्मचर्याधिकारोऽस्ति नामसाम्राज्यजननं भवेदिति । ब्रह्माण्डपुरा
णे । विद्युन्नासेवामचक्रेवर्नेलेकापिलप्रभम् । नरसिंहगृहस्थानां भीतिदं विज्ञेभ
ह्रते पद्मे । यस्य दीर्घे पुले स्थूले कपिले लिङ्गाणोऽपुन ऐरावतीमकसराकाश नरसिंहः
स कापिलः । अयमष्टादिचक्रयुः वनमालानरनारसिंहप्रायपठितमात् उपसंहारा
दिसर्वैवदिति । अथ घोरनृसिंहलक्षणं ब्रह्मपुराणे स्थूलचक्रकदंयस्तुष्ठउरं

लोहिता सवर्णके द्वारोपरि नयाभेद्वाल्संसिंहो योगासेति कइति विष्णुरहस्ये ।
सव्यभागे विन्दुने समेरश्यपनेदेसविन्दुके योगानृसिंहदेवसौ गोत्रकीर्तिप्रवर्धन
इति गोत्रकीर्तिविवर्धन इति कपिलानृसिंहस्यानामान्यपि उक्तः अर्द्धचन्द्रकांत
साहवेव अनन्तरूपं सहस्रादिके विन्दुनि सर्वतोमुखनृसिंहलक्षणं ब्रह्माण्डे
समचक्रे वक्त्रमुखं सर्वतो लक्षणे भूषिते सर्वतोमुखमाख्याते वक्त्रवर्णकेसो
तटे तथा समचक्रः सर्वाख्यातो नृसिंहः सर्वतोमुख इति अस्मात्समचक्रवसे
ह्रस्वपदाद्यपि सर्वतः अथ पातालनृसिंहलक्षणं ब्रह्माण्डे दृढचक्रदृढः
द्वावक्त्रवर्णे महोदरे पातालनरसिंहाख्या शिलाणि मस्तुनपदके ते तथा
नियचक्रकादावभ्यपार्श्वेतो लक्ष्मचक्रकः सर्वो केचिद्धीन स्ववृत्तपर्यन्ते भवेत्
पातालनरसिंहोसौ पूजितो मोक्षदायक इति तथा विष्णुरिह भिन्नवर्णे सवर्णे
कनकाभिते पातालनरसिंहाख्यो वनवासि भिवर्धिनमिति अथ मुखे च चक्रः
सन्त्या साम्येव चक्रादारमाद्धचक्रपर्यन्त उत्तममध्यमादिमालेन पाताल न

रसिंहो द्वाचकस्यार्थः अथ कालानलसिंहलक्षणे ब्रह्मांडे अस्याष्टचक्रे मध्यस्थमं
लभावे मध्ये द्वे आकाशान रसिंहाख्ये वनवासिभिर्वर्चिते अथ महापि सामान्यनलसिंह
पठितत्वाद्विचक्रपवेति अथ विशुद्धिहानलसिंहलक्षणे ब्रह्मांडे द्विचक्रादिमुखस्थ
ले सर्वभित्रोन्नतेषिरः दाविंशमलिदं पुंसां विशुद्धिहानलसिंहके तथापरः पार्श्ववाय
पृष्टवाचकैरण्यभिशोभिते अथो गुरुत्वमिति ख्यात मर्वकानो विशुक्रिदं इति अथवि
भीषणानलसिंहलक्षणे पुराणसंग्रहे दीर्घकारे दीर्घवक्त्रे मेचकाख्य बृहत्तवे
विभीषणमिति प्रोक्तः दीर्घदंष्ट्रः खफलप्रदमिति मेचकाख्यमानप्रकारणोक्तर
त्वर्थः अथ महापिनसिंहस्याप पठितत्वाद्विचक्रे पवेति अथ हावनलसिंहलक्षणे पुरा
णसंग्रहे स्तम्भदंष्ट्र द्विचकापि वनमालाविभूषिते तत्र रसिंहाख्यनवणो स्त
माश्मोचके इति अथ ज्वालानलसिंहलक्षणे ब्रह्मांडे अथ ज्वालाहा ज्वालानलसिंह
दीनभीषणापिलक्षणभेदभावेसतिसंज्ञाभेदस्यैकस्यैव प्रायशः दर्शनाच्चेणाम
देवस्यादिसंज्ञामात्रभेदवदेकार्थापवमूर्ते पुराणभेदात्संज्ञामात्रभेदपवेति ॥ २२

पवेतिष्ठेयं पवंपवेषवत्र यत्र लक्षणं भेदेस्मिन् तिसृणां मान्यभेदस्तु चैव मे वद प्रभो अथ पञ्च
दात्मसिंहलक्षणं पुराणसंग्रहे अस्य च चक्रमल्पास्यमल्पभावे महोदरे नलकवि
नारसिंहाख्यं वनवासिभिर्वितं अयमपि पूर्ववद्विचक्रपव अथ विहृनाम्नस्नरसिं
हलक्षणं यथा विद्दृना सवामचक्रे च नेलेक बिलयमे नरसिंहेगटह्राणां नाभीनिदे
वप्रभिहृत अयमपि पूर्ववद्विचक्रपव अथ पञ्चसिंहलक्षणं नृसिंहपुराणे सयार्थ
कमुखेयैव विकटेनाक्षयणेके मुकुन्दसिंहसंज्ञे च पूजयेत्पदमाशातिः भवती
ति श्रेयः अथ अघोरसिंहलक्षणं पुराणसंग्रहे दंष्ट्राकरालवदने हृद चक्रस
माश्रिते अघोराख्यनारसिंह पतीनोमोहदायकमिति अयमपि पूर्ववद्विचक्रप
वेति अथ नरसिंहमूर्तीनां मसूदलक्षणानि ॥ अथाच्युतमूर्तिलक्षणं चतुर्भिर
प्युचक्रे त्ववामदक्षिणपार्श्वगैः अथ पीठितो मुखे रमण कुण्डलमयशोभिः शंखच
क्रगदाशार्ङ्गबाणकौमोदकीयरः गुरुत्वलयम पुष्पैश्चक्र चवत्वांकशोहेतः सो
च्युतः कथितो नाम्ना ऊर्ध्वमसलपसाविना चतुर्भिर्वदनैर्युक्ते चक्रे युक्ते हितान्यपि ॥

अ.तृ.
वि.
२३
23

चत्वारि वर्णानामस्य वामरन्ध्रिणापास्थियोः मध्यदेशेऽस्य कचक्रमिति पाठो नेत्रे वरा
हपुराणे अच्युतो मधुरवामेऽभोभासः सूक्ष्मो लिङ्गो भवः पार्श्वे विंशसमायुक्तो नेत्रे कैरव
चिन्ते भवेदिति तथा वह्निस्थं सम्मायुक्तामीनं आक्रयाख्ये ते देवं तमच्युतं ज्ञेयं सूक्ष्म
देहे स्वशीतले इति तथा ऊर्ध्वं स्थूलमयो हीनं एवा मेच वज्ररूपेऽस्मिन् अच्युतनामदे
वेशान्तपोलोकप्रदायकमिति अथैव च नवचक्र त्रिचक्रो वा अनुव्याख्यानुकल्पतेन ज्ञेयः
प्रत्येकचक्रलक्षणाय थासंभवमुपसंहारकार्यः तथा नपाविज्ञानामपीत्यर्थः अथ जन
नार्दनलक्षणे मलपुराणे द्वादशदले मनस्थको जनार्दन इत्यच्युते चक्रद्वयमध्य
गते च चक्रगमं च मृत्युहा तः ब्रह्माण्डे सर्वभागे कबहनः पद्माकासस्तेजनः जनार्द
नस्थ न स्वकः श्रीमहो विघ्ननाशन इति पद्मपुराणे द्वादशके यथा तस्य कंसमस्था रवि
भूषितः जनार्दनस्य विज्ञेयः पुत्रलाभप्रयच्छति इति तथा शौवेद कामपालो कोः
नीलः स्थूलाकृति शुभः जनार्दन इति जिह्वातो हि सौम्य पादशीतल इति प्रयाणेभ्य
हे जनार्दने विजानी याद्भनमाला विभूषिते ऊर्ध्वे योहे सममेव चक्रे स्वतमचक्र स्वविरु

नः वराहदेवश्चतुस्तत्वस्तनस्त्वकोजनार्दनः इति ब्रह्माण्डे श्यामेस्थूलेमहाछिद्रेमध्य
चक्रेसुशोभने देवंजनार्दनेनामसहालक्ष्मीप्रदायकमिति अथैतलेवदनद्वयेस्युश्चपु
वस्तनश्चकः अत्रकचक्राभ्यपोलक्षणेयोः पूर्ववत्सकारणायाहितनमाशावालात उपस
हरेणाहाबद्धपेचकन्तनस्तुपतेये अथोपेंद्रलक्षणे ब्रह्माण्डे उपेंद्रोमणितवर्णेभोर
हस्यचक्रतिशोभनः श्यामलः कोमलाभश्चचक्रपार्श्वेस्त्यचक्र गुलिति श्यामलः क
मलाभइतिचपाठः तथा योलेचक्राब्रमालेकोनीलःस्थूलाकृतिः शुभास्तउपेंद्र
इतिख्यातोभुक्तिमुक्तिफलप्रदइति चक्रेननाभिंवदनेनशोभाभिप्रायपठितस्मि
निरेखानिमितेतेयं संज्ञये उपेंद्रइंद्रनीलाभः कजाकारेमहाबला समचक्रःसमो
गश्चपार्श्वेरेखाजयालिना अथहरिमूर्तिलक्षणे ब्रह्मोक्ते ऊर्ध्वमुखे विजानीयाउ
रिनेहरिमूर्तिकं कामभोगप्रदंचैवहर्षदेवविशेषतः तथा ऊर्ध्वमुखेविजानी
यात्रश्यामाभेवर्तुलेशुभे अथोविंउ समायुक्तेसर्वकामार्थसाधकमिति ब्रह्मांडे
अल्पद्वारसमायेनाहरिमूर्तिरुदाहृतेति गरुडपुराणे सर्वोमरकताभाच

प्रा॰
वि॰
२४

नाभिचक्रानयोरुन्नतः हरिमूर्तिरिति ख्यातः शोभेतुद्वारसमन्विते विस्तारकृते अनन्तो पु
षपसैकास्या विंदुवस्त्रसमन्वितः पारिजातध्वजोपेता वनमालावशिशोभितः प्रदक्षिणा
वर्तेश्चनावनमालाभिविभूषिता सा शिला हरिसंख्यातस्तु नपान्मत्स्यखेतटेति पुराण
संग्रहे श्यामलकोमलेसूक्ष्मपद्मपार्श्वसचक्रके हरिमेनेविजानीयात्सर्वपापप्रणा
शने इति अथ कृष्णमूर्तीनां सभेदलक्षणमुच्यते पुराणसंग्रहे कृष्णः सबालः
गोपालगोवर्धनधरोऽपि वा त्रैलोक्यमोहनः कृष्णः सौभाग्यवत्सलश्च: रुक्मिर
णाविजयश्चूडामणिः षड्भुजेनैवयान्ति सनातनः पारिजातः सामन्तकहरौ तथा
कंसकालियचाणूरविप्रमर्दनसंज्ञिका गोवर्धनश्रीमलानलक्ष्मीमर्दनवेशानः
उन्नतः किंच गोपाले गोवर्धनधरस्तथा भेदास्तेषामथोद्देशलक्षणानि यथाक्र
मं नत्वाहं कृष्णमूर्तिलक्षणे पद्मे प्रदक्षिणावर्तेश्चनावनमालाविभूषिता पाणि
ला कृष्णसंज्ञा सा धनधान्यसुखप्रदेति इदं सामान्यकृष्णशिलालक्षणं ब्रह्माण्डे
समचक्राचारदेशे कृष्णवर्णस्वशोभना सा कृष्णमूर्तिर्विज्ञेया हर्जिमा सौख्यदा

यिनेति तथा कृष्णः पीतः कृष्णतनुः चक्रपार्श्वेन चक्रयुक् द्वारं नस्योमवेनाभिः
कृमिकाभिः श्रुतः कृष्णो हि नः कृतिस्तास्य सर्वपापप्रणाशन इति पीतः पीत
चिह्नयुतः चिह्नं चात्र पीतान्यं शोकाद विंदुरेखादि संज्ञेयं तथा रेखोपेतं चायुध
परे वनमालाविभूषिते अत्रा चिह्नस्तत्र श्रीकृष्णेन प्रयत्नत इति अथ यदा स्व
शाकुलोतः पार्श्वे वा द्विचक्रः स्यात् पापवनपावकश्चिह्नानाय यस्समवनुपसंहरेण
नमस्य माय मद्रूपेण कृष्णो ज्ञेय इति अथ बालकृष्णलक्षणं ब्रह्मांडे उक्तं
कृष्णवर्णो भाति मत्वा यस्ता चि विंदुकः स बालकृष्णो विज्ञेयः दीर्घोस्यः शत्रु
मायुतः अयमपि सामान्यविशेषाद्बहुनाम्याद्विचक्रःपव अथ गोपालकृष्ण
लक्षणं ब्रह्मांडे कृष्णो निष्कलो नस्थूलस्थ काभ्युपपद्यते अतिनः वनमालाद्यु
तः पृष्ठे श्रीवत्सकुमलांछनः दंडशृंगयुतः पार्श्वे वेणुनुशोभितो ऽथवेति स
गोपाल इति विख्यातो गोभूपालनतत्पर इति अयं सामान्यपव द्विचक्रः अथ गोव
र्धनलक्षणं वामनपुराणे गोवर्धनस्य सदृशं चक्रं वक्र ... विशेषतः स्तवर्णं

रूपविपाके च तस्य कारिकं भवेत् कलशो कम्बुदेवेशः स्ववर्णसदृशाम्बरः गो
वर्धनो भवेद्देवः सो च लोकप्रियमाप्नुयात् इति अथ त्रैलोक्यमोहने कमललक्षणं
पुराणसंग्रहे कल्पद्रुमेवो मलोगं वनमालाविभूषिते कमलवर्णेन चासृक्तं
हस्ताम्बुजेण संयुते शंखचक्रगदाशार्ङ्गवापंकजधरितो समन्विते त्रैलोक्यमोहनेण क
लेस सर्वसंपत्प्रदायके इति अथ सौभाग्यवरदकमललक्षणं पुराणसंग्रहे॥
उत्तानस्पृष्टभागे स्यात् योभागो नुवर्तते नीलवर्णप्रतीकाशो धनुर्बाणसमान्वितः
शंखपद्मो वामपार्श्वे च वनमालाविभूषितः सौभाग्यवरदः कमलः सर्वसंपत्प्रदाय
कमिति अथ मणिपूर्वविद्धिचक्रपत्र अथ रुक्मिणीकमललक्षणं पुराणसंग्र
हे स्निग्धरूपा मत्स्यवक्षेहस्तेन नमजाङ्घनदर्शनं समचक्रसदृशोभासवामपार्श्व
सविष्टके शंखशीवनमालाचक्रधरितो समान्वितं रुक्मिणीवल्लभं देवं रुक्मि
णीकमलसंज्ञकं अथ मणिविद्विचक्र अथ विजयकमललक्षणं पुराणसंग्रहे
धात्रीफलसमाकारः कमलवर्णेन संयुतः पद्मबाणसमायुक्तो त्वेयो विजयकरु

स्मकः इति अथ मणिद्विचक्रपव अथ चूडामणिलक्षणं स्कंदे नेत्रफलसमा
कारः जठरासनसंस्थितः वर्णोयात कृतिरेखाभिः कोटरे परिरेखासमन्वितः धन्वपाशा
ङ्कितो देवश्चक्रद्वयसमन्वितः धन्वः पाशांकितो देवश्चक्रद्वयसमन्वितः मालया
वेष्टितश्चैव लक्षणं चूडामणिः स्मृतः इति अथ मणिजठरस्तनस्या दिशोद्वाविदानां ट
च ले स्थाने मंगलमिति निषेधो न प्रवर्तते अथ पंचसप्तपवद्धिचक्रः ।। अथ धनंज
य लक्षणं स्कंदे सव्यापसव्यरेखाभिर्भूषितः स्थूलचक्रकः पार्श्वे स्वरयुतो
देवो धनंजयविभुः शुभा इति अथ सनातनलक्षणं स्कंदे हिरण्यगर्भस
काशः स्थूलचक्रसमन्वितः लक्ष्मः सनातनः श्रीमापेष्टसर्वफलप्रदः इति अथ
पारिजातस्य लक्षणं स्कंदे लक्ष्मीयः पारिजाताख्यः पारिजातद्युतिः स्मृतः
स्थूलचक्रैश्च नस्मेन पूजनीयः प्रयत्नतः अथ सीमेन्तद्विलक्षणं आसितवर्णः स्व
नस्थूलचक्रमार्गो निशोभनः वनमालः परिहीना एषे श्रीवत्सलांछनः सीमे
न्तहारी विज्ञेयः पुत्रश्रीकीर्तिवर्धनः अनसीवर्णमस्थूले मिनिवा पाठः अथ

अवू:
वि:
२२
२८

न्यपि द्विचक्रः अथ कंसमर्दनलक्षणं ब्रह्माण्डे पूर्वमौक्तिकवक्त्रः पार्श्वे वदनसंयुतः कं
समर्दी भवेत् [illegible] इति सर्वलक्षणं कोऽपि वर्णविशेषेणान्ना
दंसाभेदः अयं द्विचक्रे [illegible] एव अथ कालियमर्दनकस्य लक्षणे तत्रैव
दक्षिणे वा [illegible] आदि [illegible] यदि सृष्टि
ना कालीयमर्दनः [illegible] इति अयमपि पूर्ववद्द्विचक्र एव ॥
अथ चाणूरमर्दनलक्षणे तत्रैव [illegible] भुजो [illegible]
दक्षिणे [illegible] चाणूरमर्दनः [illegible]
यमपि पूर्ववद्द्विचक्रः अथ गोवर्धनगोपाललक्षणं ब्रह्माण्डे [illegible]
[illegible] पार्श्वे [illegible] गोवर्धनाख्यो गोपालो [illegible] सर्व
[illegible] विनाशी [illegible] इति अयमपि द्विचक्र एव ॥ अथ श्रीगोपा
ललक्षणे संग्रहे [illegible] श्रीगोपालमिमं [illegible]
[illegible] लक्षणमिति [illegible] सामान्यकस्य लक्षणम् ।

२२

पुत्रकामैर्यजेत्: अथ सन्तानगोपाललक्षणं ॥ ब्रह्माण्डे दीर्घकायः कृष्णवर्णः स्वार्धपद्
मनिभाननः सन्तानगोपालः पुत्रपौत्रादिवर्धनः अथ मणिपिच्छकः अथ लक्ष्मी
गोपाललक्षणं पुराणसंग्रहे अङ्कक्रीडस्तमायतो श्रीश्यामो वनमालया वेणु
लोललविस्मयभ्रान्तं लाभ्याच्चविरूनः लक्ष्मीगोपालको [illegible] लेभो भुवनत्रये
विमलाभः प्रदः सर्वं मुक्तिमुक्तिफलप्रदः अथ मणिपिच्छकपव अथ मदनगो
पाललक्षणं ब्रह्माण्डे यो गोपालः पार्श्वभागे कल्पवृक्ष [illegible] युगभवेत् स सदा
नमदनगोपालो मालाकुण्डलभूषितः धनधान्यधनैश्वर्यैः सर्वलोकैकवश्यता
इति पुराणान्तरे अथ धर्मपामो [illegible] वंशालङ्कारादायकः दीर्घो [illegible] पुत्रः स सदा
गोपालो मदनाख्य इति अथ वंशीगोपाललक्षणं ॥ पुराणसंग्रहे स्वर्णमेखल
यन्तथा [illegible] वनमालाविभूषितं [illegible] वेणुं [illegible] समन्वितं
[illegible] चक्र [illegible] समायुक्तं वंशीगोपालसंज्ञ
कं अथ गोवर्धनधरलक्षणं वैखानसे संहितायां [illegible]

विंशत्ययसमन्वितः कुर्यादेवासमायुक्तः पार्श्वे वेणुर्विंशकः सर्वाणि विंशसमायुक्तो
वनमालाविभूषितः गोवर्धनधरो देवो [illegible] भूषणविवर्जितः प्रयोजनस्य प्रपञ्चैकार
क बहुनद्वयेवाचनस्मकः समाईनवल विंशोपसामान्यलक्षणान्यामवगान्व्याः
प्रथ्यचत्वविंशति मूर्तीनां लक्षणानि ॥ अथ[illegible]मशामानोऽशुकीर्णी मूर्तीनां लक्
क्षणान्युच्यन्ते ननु यदि विना[illegible]न्येनैतया पिशाललक्षणानीनो येया यतनस्तूना
यानिस्वन्वान्तरं नुवोधेन नामाममविसवीसां पञ्चकोशमलक्षणा अथ पञ्चयायतनक्र
मेणलक्षणमभिधीयते सचक्रमजकोऽनूपदेवेन ॥ शंभोमध्यगतेह
रीनस्तरं भूदेवो हरो रोशकरो भासेनाशस्तुनाशबोहवगणेशाजाम्बिका
स्थापितः देवो विष्णुहरे वा देन रवयो लम्बोदरमेश्वरो ना सोशाकरभा
गतो निस्तविवाय्यत्तानभेज्ञानिः इति अथार्थः शंभोर्मध्येस्तति नरहाईशा
नादरिः श्रोमेयामिनः स्थार्थः नैन्ध्रमाकर भूगुणेशः वायव्योवेति । प
वेद हेमध्येस्तति नरहाईशानोऽहरः श्रोमेयामिसोर[illegible]ःगणेशः नैन्टत्यामिनः

सूर्यः वायव्यामग्न्यासनादेवीति २ देवीमध्ये सति नदाईशानो देवः आग्नेयो
गणेशाः नैऋत्यां विष्णुः वायव्यामम्बिकेति ३ देवीमध्ये शानायां सलो नदाईशा
नो विष्णु आग्नेयां देवः नैऋत्यामेव सूर्य नो गणेशाः वायव्यां रुद्रविरिति ४ लक्ष्मी
देवमध्यगनेसति नदाईशान्यां म[illegible] देवो आग्नेयां मीश्वरः नैऋत्यामिनः सूर्यः
वायव्यामायादेवीति ५ पूर्वोक्त न्यायेन क्रमेण
मनेकार्थ पञ्च सम्प्रदाय प्रकारे [illegible] लिखन्
श्रीमदनन्तरूपे देवस्य श्री [illegible] गणेशा
कन्नानन्तरूपेन वैष्णव क[illegible] गणेशाः
सूर्यानेन च नाद विद्या पामा[illegible] मूर्तिलिङ्ग ग

हरिः	हरः	हरः	विष्णु	हरिः
सूर्यः	गणेश	[illegible]	हरः	हरः
	सूर्यः	गणेशाः	हरिः देवी	गणेश
हरः	हरि	सूर्य	सूर्यः	श्री
देवी गणेश	देवी सूर्य	देवी विष्णु	गणेशः	देवी सूर्यः

वाले सदिविधा विशिष्टा सुरवे लिप्यायां पि[illegible] यकलावहश्च चक्रादित्र यो
दशाचक्रपर्यन्ताच्चक्रयाम[illegible] नेनानु [illegible] केशानन्तशक्त्या नागवर्णाहनेना
त्मनानामभोगेन विद्वानः अनेकमूर्तिसेवनात्सर्वकामफलप्रदइति लक्ष्माणः

श्रू:
वि:
२८
२४

गरुडात् द्वितीयात् चतुर्दशात् कालात् भय चक्रं विशन्तीय यं तेन विष्णुवचनेन तत्प्रचो
केवल मूर्तिचकालानवकमाशय उनमम ध्यमाद्विभावेनानेव पाशुपाशुभयाले
तामसो व्यासज्यावयमानेत्यत्र सम्भवायेन विशेषणाविशेषभावः ततश्चेमरुपं गता
द्वितीयात् पंचविंशतितत्त्वकालात् मध्ये भावतो भवति कोकर्म मध्य मपि भावेन
शुद्धानेन मूर्तिर्भवति अत्र सर्वोत्तमरस्मोत्तमलक्षणामज्ञाय उक्षणेन सर्वमयिके
वेध्यत नयो यावल्लक्षणं व्याले ॥ अग्निपुराणे अनेतानाना भोगांकैनेकामा
वैक मूर्तिमान इति कूर्मपुराणे नानावर्णसमन्वितः स्वात्मानाम्भोगेन विष्ठित
वैखान संहिताया नाना वर्णसमन्वितं नाना भोगैर्न धिष्ठितं अनेकमूर्तिसमि
न्वेतः सर्वकामफलप्रदमिति पद्मे अनेकपद्यकोवहलमिति ... फलं ततः अने
नःसनाविज्ञेयः सर्वरूपात्मफलप्रद इति [illegible] संग्रहे नानावर्णैः समन्वितैः ना
नाभोगेनाविष्ठितः अनेकमूर्तिसमित्यत्र सर्वकामफलप्रदः प्रदक्षिणावर्ती
लानवनमाला विभूषितः कलावर्णमनसा ... नामस्तवप्रदः पूजनीयः

अथान्येन शिरः स्थितिमथ वर्तुलः पुराणसंग्रहे पंचचक्रं स्थूलं नेत्रे शुक्लषं बहुचक्र
कं विश्वरूपमनेन वायुगयोनातिक मद इदं च वक्ष्यमाणं विश्वमूर्तेश्च लिलक्ष
णं तेषां विशालमूर्तेः [illegible] नानावर्णे
[illegible] पंचवक्त्र [illegible] समन्वितः अ
नेकमूर्तिसंयुक्तः सर्वकामफलप्रद इति [illegible] वनमालाधृते
हरिः अनेन इति व्याख्याने भूमौ सर्व [illegible] अथ [illegible] यावत्
[illegible] भवति इदानीं मूर्तिलक्षण
विश्वरूपो हरिः [illegible] बहुचक्रो [illegible] नेकमूर्तिरूपस
मन्वितः स्थूलं पंचवक्त्रः स्थूलचक्रा [illegible] विश्वरूपो [illegible]
वायुगयोनिः [illegible] भवति [illegible]
[illegible] विश्वरूपलक्षणं अथ वैकुंठमूर्तिल
क्षणं ब्रह्मपुराणे वैकुंठे [illegible]

श्रू: वि: २९

भवेद्रेखाकोंकणाकारसदृशो भवेति तथा वैकुंठो नीलवर्णश्च चक्रमेकं तथाम्बुजम्
हारोपरि तथा रेखा कोंकणाकारसदृशो भवेत् अग्निपुराणे वैकुंठचक्रचक्रे वैमण्ण
भः स्वच्छो रेखकः इति वैखानससंहितायां वैकुंठो मणिवर्णाभ चक्रमेकं तथाम्बुजम्
हारोपरि तथा रेखा चक्रचिह्नेन संयुतः वैकुंठो मणिवर्णाभो वामपार्श्वे कचक्रकः
हारोपरि तथा रेखा पद्माकारसदृशो भवेति तथा श्रीनिधिर्मः स्वच्छ तथा वनलक्ष्मी
संयुतः विलमध्ये तथा चक्रे ह्रस्वपद्मं जशोभने वैकुंठो मणिवर्णाभो वामपार्श्वे
कचक्रकः चक्रस्य दक्षिणे पार्श्वे पद्ममणिभास्वरो भवेत् वनमालाकारसंयुक्तो मस्ता
टेपलटायकइति विष्णुवहस्ये पद्मरेखागदाकारलांछने सम्यदेशतः वैकुंठ
मणिवर्णो भवचक्रमेकं तथाम्बुजे इति तथा वैकुंठो मणिवर्णाभो वामतश्च कचक्र
कः स्वच्छचक्रो नितशोभन इति पाठः हारोपरि तथा रेखा पद्माकारसदृशो भवेति तथा
वैकुंठो मणिरेखा चचक्रमेकं गदाम्बुजे हारोपरि तथा रेखा यटाकारसदृशो भवेति
ग्रान्थे वैकुंठे नीलवर्णश्चे चक्रमेकं तथाम्बुजे हारोपरि तथा रेखा कंजकारसदृशो

भवेति तथा मधुवर्णो महास्थूलेच चक्रे वा भागे संस्थिते वैकृतं वामदेवे शोबलले
कम्प्रदायकमिति वैकृतं लक्षणे मध्यहस्तशीलक्षणे पञ्चे हयग्रीव वसंते
योयोक्तशाप्रनिरूपक: चक्रद्वयसमायुक्त: पतित: [illegible] इति बलस्थ
णे हयग्रीवोक्तशाकारो [illegible] चक्रसमायुता: चक्रद्वयसमाकीर्ण: [illegible] नील
रूपक इति चक्रद्वयसमायुक्तो [illegible] लकमिति पाठ: अग्निपुराणे हयग्री
वोक्तशाकार: श्वेतो नील: सावित्रक: इति तथा हयग्रीवोक्तशाकारोपि [illegible] भवे
तिह वक्रोस्य समाकीर्णो [illegible] नीलरूपक इति तथा हयग्रीवोक्तनिले वारे
[illegible] लाभदेन हयग्रीवो [illegible] मिति तथा
कति [illegible] हयग्रीवस्त सौमन:
[illegible] हयग्रीवो [illegible] शाकति [illegible]
[illegible] पद्माकति [illegible]
[illegible] इति वाराहे हयग्रीवोक्तशाकारो [illegible]

ग्र॰
वि॰
३॰
30

मन्वितः कृष्णवर्णः सविख्यातो महत्पापक्षयप्रद इति तथा कपिलो वर्तुलो हे
तः द्वाद्वचक्रसमन्वितः पंचविंदुसमोपेतः सर्वविद्याप्रदो नृणामिति अथ यव
नदेशे भुजमूर्तिलक्षणं बाले चतुर्भुजस्तस्य कोणे वामे च लक्ष्मयुतिः मण्ड
लाकार चक्रा सा न्यवेषा ममयप्रद अत्र विशेषो वामा वादेकस्मिं वदने वदन
वपे वा स्वनस्य बाले चेवं लक्ष्मीनारायण मिश्वनस्य चक्र मूर्तिश्चवणाकेन मंड
लाकृति केचक्र मेवमवनीति विवेकः अथ गदाधरमूर्तिलक्षणं ॥ ब्रह्मपु
राणे गदाधरश्च लयावदेवो गुरुतरूपसमन्वितः चक्राद्भिरेषोतिहसासूपये शो
लिंचटावणो इति ग्रहसूयोसहनिवणः पीतश्च मर्थ्यः पुराणसंग्रहे गदाधरः
स्त्रिरेखाभिलौक्तिनो मध्यदेशतः धनवज्राक्रशोयितो वामचक्रस्तु वर्तुल
इति स्कंदे चक्रद्वयेण भयस्पर्शमार्गो वर्तुलाकृतिः देवो गदाधरो नाम स
वसुन्नफलप्रद इति तथा चक्रद्वयेण स्वेयस्पर्शमार्गो वर्तुलाकृतिः दे
वो गदाधरो नाम सन्तानस्य फलप्रदमिति अथ पुण्डरीकाक्षलक्षणं॥

३

ब्रह्मांडे पार्श्ववामभूमिस्पृष्ट्वा यामस्तु यसेवुला पुंडरीकादभूतिस्यान्सर्वलोकव
शीकरीति तथा ह्यूंग्रशविलसाधेरलोधवाकारसलवामनेति पार्श्ववामभूमिस्पृ
वान यद्गयसंयुनेति अथमनुष्यवक्षमाहिचक्रपवमुपसहस्रादिभ्रमवन ।। अ
थपुंडरीकास्य लक्षणं ।। ब्रह्मांडे एकवक्रोपनावक्रो शुक्लावर्णसमन्वितः पुं
डरीकः समाख्यातः सर्जितो मोक्षदायकः इति अथ मेकवक्रसहपत्र ।। अथम
मेदस्य दर्शनमूर्ति लक्षणं ।। ब्रह्माण्डे स्तदर्शनेन पार्श्वे यल लक्षणंतर
मेदनं शुक्ल दर्शने चैव न शोध्य पस्तदर्शने स्पर्शने समाख्ये च ते यलक्षणं
कौविदैरिति अथ शैलस्य दर्शन लक्षणं ब्रह्माण्डे एकवक्रः शिरोदेशो
पार्श्वशोणाहिविचिह्नितः असौ स्पर्शनो देवो सजनानां सर्वकामदः अनसौ विंडस
काशो विंडनो परिभूषितः स्पर्शनः स्तनो देवः श्यामो भूमिस्य वरदः इति ब
ह्माण्डे स्पर्शनेन पार्श्वेव श्यामवर्णो महाद्युतिः वामपार्श्वे गदाचक्रं दक्षिणे चैव न
दक्षिणेति ब्रह्मांडे एकवक्रो शिरोदेशे कृष्णवर्णेन पा स्पर्शनः सविशेषा

श्रीस्व॰
वि॰
३२
31

सर्वपापप्रणाशनम् इति पद्मे । काककाकोलवर्णाङ्कितसार्यत्रयेवान्मयाभवेत् । हंसहंसा
नइन्द्रवेदाश्वानस्मनाफलमदस्विति तथा । पद्मासकाकोलवहंसकेकिनिन्ननाभिस्वप्नदर्शने पद्मा
सनेहंसहंसकेकिनिन्ननाभिस्वप्नदर्शने । पतितमस्मनोधनेस्थकवृकासानककतथा स्वप्न
दर्शने हंसमवर्णेपुत्रमपरिकीर्तिते । मधुवर्णेमधुमस्यान्नकपिलेनपरिमजेन तथा
नवांकितेहंसवर्णेविद्रुनायदिशाभिते स्वर्णेश्वेतमसमायुक्तेनराणांभुक्तिमुक्तिदे
इति । श्वेतहंसेश्यामवर्णेसर्वथाकाकेमुखे कोमलेवर्तलेस्निग्धेपनराणांसु
विद्वलंभमिति । मधुवर्णेनधान्तस्यं रक्तेकेसरमेडिते । सावित्र्विनहीनेवर्ण
हस्यः परिवर्जयेत् । अथ भयस्वप्नदर्शनलक्षणं । पक्कवर्के शिरोभागेन [illegible]कच
कके श्यामवर्णेस्तस्मरूपेन वाकेनापिविद्धे स्वप्नदर्शने चोमयास्वप्नेदेवानामपिदु
र्लभं । पतेयःस्वप्ने निर्त्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् इति । अथ स्वप्नदर्शनलक्षणं
नेत्रेवहंस्यांशिरःस्थितवकाभ्यांपुनकाकेवर्णभूषितः श्यामवर्णेः पार्श्वभागेगल
शोधादिसेवनुतः स्वप्नदर्शनेदेवोभूतलेनोवर्लभः स्वप्नेयः सदा [illegible]कि

[illegible]
३२

ॐ अथ योगेश्वरलक्षणं ब्रह्मपुराणे इष्यते नित्यावेशलिंगे सालग्रामसमुद्भवे सैव योगे
श्वरो नाम ब्रह्महत्यां व्यपोहतीति अस्यापि कृष्णवक्त्रनाद्विचक्रत्वं अथ विष्णुपंजरलक्षणं
वज्रकीटेन चार्वेरखा पंक्तीभूता यस्य वै सालग्रामशिलायां सा विष्णुपंजरसंज्ञितेति ब्रह्मा
ण्डे यज्ञमूर्तिलक्षणं भगवान् पीतरक्तादिमिश्रितः वासुदेवामनश्चक्रोऽस्य कस्त्वेदं विपोतथा
पुराणे सप्तचक्रे पीतरक्तो यज्ञमूर्तिभेदविधिर्विद्विरिति अस्यापि कृष्णचक्रनाद्विचक्रत्वं इति
यज्ञमूर्तिलक्षणे अथ चद्रमाज्ञेयलक्षणे पीतारुणः सितामश्च ह्रस्वगुप्तं नतो भवेत् अत्र
मालाकृतिपुष्टिदत्वाज्ञेयशुभप्रदः तथा ह्रस्मोर्मकस्य पीतस्य दमाज्ञेया मिश्रो भवेत् इति
अथ शिशुमारलक्षणे ब्रह्मांडे शिशुमारो दीर्घकाया शिला शाला निगाहूरः पुरतः पृष्ठ
भागेन चक्रेणैकेन संयुतः सर्वाधारः स विज्ञेयः सर्वसिद्धिप्रदो भवेत् तत्रैव पृष्ठ
भागे चैकं चक्रं वज्रे चक्रद्वयमेवं मिलित्वा चक्रत्रयमेवमेव अथ हंसमूर्तिलक्षणे
ब्रह्माण्डे हंसस्तु धनुषाकारो नीलस्थेन विमिश्रितः चक्रद्वयसमोपेतः कामलग्नो
तरो भवेत् इति गारुडे हंसः शालग्रामनिष्ठो वनाभि चक्रतया तत्रतः हस्तिणपञ्चर

अपू॰
वि॰
१२
32

घाकारे वामे च कमलं पृष्ठके दृश्यते भिन्नवर्णश्च मोत्तवीशृहः शुभ इति अथ परम
हंसलक्षणं ब्रह्माण्डे परमहंसः स्वेगमानः णीवत्तिमालसंनिभः हेमप्रायनहंस
ध्ववर्तीलक्षणसंयुतः तथा विलमध्येन पायचक्रे दृश्यमेहत्तिशोभने वक्रस्य दक्षि
णपार्श्वे युगमणिभा स्वस्तो भवेत् तथा हरेवासदा मेरुदृश्यते विनतः स्वनः मूर्तिपरमहं
साख्या च तुर्वर्गफलप्रदेति अथ लक्ष्मीपतिलक्षणं ब्रह्माण्डे मुखे वा पार्श्वतो वापि मयू
रगलसंनिभः कृष्णवर्णः सुलमचक्रः सपुलासः स्वशोभितः लक्ष्मीपतिरिति ख्यातो लक्ष्
मीसंपत्तिदायक इति अथ गरुडध्वजमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे स्वर्णाङ्कमरेखा सौम्या व
नेलः स्निग्धकेसरः चक्रमध्यगते कमलरेखा बिन्दुविभूषिते लक्ष्मीकरो वैनतेयगरुड
ध्वजसंज्ञक इति अथ वटपत्रशायनलक्षणं ब्रह्माण्डे वटपत्रशायी भगवान् वर्तिनैलो
त्पलशोभनः दीर्घवृत्तसुवर्णादैर्नीलच्छायैर्विमिश्रितः वक्रस्य वामतः शंखं दक्षिणे पद्म
मेव च वदनैकमध्ये शेषस्तत्र चक्राणि विन्दुका इति अथ शेषशायिलक्षणं ब्रह्माण्डे
फलाकारा शिला यस्या मुखे चक्रद्वयं भवेत् शेषशायी वै सचक्रे देकमलवर्णमहाप्रभ

तिः कृष्णदेहोऽसमायुक्तो वनमालाविभूषितः शेषशायीति विख्यातः सर्वैश्वर्यप्रदायकः
अथ विश्वंभरमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे चक्राणां चाविदिशामायुक्तो विश्वंभरः शुभः भुक्ति
मुक्तिप्रदो नृणां मंत्रमोक्षप्रदायक इति अथ पीताम्बरमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे द्विगुणो गो
रोचनाकारः स च केवलो पिवा पीताम्बरधरो देवः सौख्यदाफलदो चिन्तु इति अथ
मत्स्यवीरश्रवमेलक्षणं ब्रह्माण्डे स च वर्तुलो ह्रस्वचक्रः सर्वाङ्गे हेमबिन्दुकः सत्यवीरश्रवःश्री
कः सर्वसौभाग्यवर्धनः अथ वर्तुलः पंचचक्राः स्थानसर्वाङ्गे हेमबिन्दुकः सत्यवीरश्रवः
श्रीकः सर्वसौभाग्यवर्धन इति अथामृताहरणमूर्तिः ब्रह्माण्डे वर्तुलो ह्रस्ववदनो ह्र
स्वचक्रो नितिकेसलः मध्यचक्रो नित्यपाठः अमृताहरणो देवो नीलोत्पलसमप्रभ इति
अथ नरमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे नरमूर्तिस्तु भगवाननन्तो ऽक्रस्तु समप्रभः अथ नरमूर्तिल
क्षणं ब्रह्माण्डे एकचक्रसमो येनोर्ध्वलम्बस्तं च पार्श्वके अथ शेषमूर्तिलक्षणम्
पद्म नागवत्कुण्डलीभूतः रेखापंक्तिसुशोभितः इति ब्रह्माण्डे अथ वाजपेयलोभूतना
गभोगसमन्वितः शेषमूर्तिस्तु भगवान् शेषैश्वर्यप्रदायक इति तथा कृष्णाहि मूर्ध

ग्रा.सू.
वि.
११
५४

पर्यंतवलयाकारेरेखया स्वर्णनिभयादिक्षुचतसृषुचादिसेरेखया संयुक्तासमचक्राव्जा
श्यामानीलाथपीनवा शेषमूर्तिरितिख्यातःसर्वैश्वर्यप्रदायिकेति अथगरुडमूर्तिः
पद्मेपत्राकारेयचक्रेहेमयंलम्बाचरेखिका गरुडःसततिविज्ञेयोभुक्तिमुक्तिप्रदायकेः
ति ब्रह्माण्डे द्विपत्राभ्यामुपेतंयुग्मरुडेभुविज्ञेयं उलेभसमचक्रंचकलौकल्मष
नाशने तथा कल्मषौघविनाशाय स्याद्वलयाकारेरेखया स्वर्णनिभयाद्विचतुष्
पुसमेवितताया संयुक्ताथसमचक्रीश्यानश्यामानीलाभिनापिवेति अथवनमालि
नोमूर्तिः पीलाशुक्लाचस्वर्णशुभमध्यचक्रस्यशोभनः वनमालीसमविज्ञेयोयोगृहस्थ
मेधफलप्रदेर्मे अथगुरुत्वादिमूर्तिलक्षणं पुराणसंग्रहे मध्यचक्रापोलाहृदेमट
लिप्तागोचपुष्कलं सुवर्णरीतिर्णवमायीशाके छिद्राव्याधिविनाशनेइति अथमुकुंदमू
र्तिलक्षणं पुराणसंग्रहे अभ्यासेवक्त्रचक्रस्यश्यामवर्णस्तथोज्वलः मुकुंदःसर्वपा
पघ्नः पौण्डरीकफलप्रदः इति अथाष्टः षड्वक्त्राइमर्षः तथैवोक्ते ब्रह्माण्डे षण्मुखे
मुजंगाख्यःसततंभुक्तिप्रदायकइति षड्वक्त्रकयनाद्दर्शनाच्चक्रःतथा एकांकेन

34

नलच्छणलक्षितवनागुरुं दानेनतसंख्योपि भवति अथ श्रीवत्सलोक्तनलक्षणं पुराण
संग्रहे श्रीफलाकारसहशः पीतवसनमवक्षिणे श्रीवत्सनामदेवेशाद्रमाकोः
टिविनाशने इति अथ धरणीधरमूर्ति ओलाडे द्वनेकोकावक्रुशाणोलास्थल
न्नशोभनः धरणीधरः सविज्ञेयः सर्वपुत्रफलप्रदः अथ योगराजमूर्तिः विस्तरदस
वामांगे पुष्पलाक्ष्मिं चक्रेवलहत्मके सिताणमनेकलवणेनाभिपुत्केचपद्मवेन२
न्नेयोगराजसलक्षणंयोगदायकं अथ श्रीमूर्तिलक्षणं पुराणसंग्रहे अधोय
स्ताद्विवृत्तैः पद्मचक्राद्रूपमलो विभुः श्रीमूर्तिरितिविख्यातः सर्वसौभाग्यदायकः२
ति स्कंधे शंखचक्रादिकमलकमण्डलनिशाकरे मुखवर्णेन संयुक्तः श्रीमूर्तिर्व
शुभप्रदः अथ श्रीमहानायकमूर्तिः पुराणसंग्रहे चक्रस्य केवलं यत्र पंचभिः
समलंकृतः वनमालाकितश्चैव स ज्ञेयः श्रीमहानायकः अथ देवदेवमूर्तिः स्कंधे२
सर्वांभः स्तम्भवदनः पीनवक्षाश्चलक्ष्मकः विदित्वलिंगसर्वांगसहस्रपतेवसमन
या स देवदेवविज्ञेयः पुराणपुरुषोत्तमः अथ कापिलमूर्तिः स्कन्दे कपिलोवर्णे

अ.रू.
वि.
३५
35

लोमेन स्फुट चक्र समन्वेतः पंचविंशसमोपेतः पुण्यविद्याप्रदो न्हणां अथ प्राद्युम्नमूर्तिः
ललाटे स्फुटदक्षिणावर्तयुतो वनमालाविभूषितः कामदः सर्वलोकानां स्वर्गसुखप्र
दः पूजनीयः अथ तेन सिद्धस्त्रिरेखोपवर्तुलः वक्त्रे ऽथवा द्वारचक्रः सोऽन्तर्दलेन वा वायुः
मुख वक्रस्य कण्ठानु पार्श्वान्तराले ज्ञानभावेन त्रिविक्रमश्चान्ते पदचक्रं च भवति अथ
नीलाद्रिशायी स्फुटे एकचक्रं च वर्तुलो वा पुष्कलसमन्वितः पृष्ठे स्वर्णरेखान्वितश्चको
ऽतिसमन्वितः चक्रसौम्यपार्श्वे च पुष्कलः शोभितः स्वर्णरेखा प्रसिद्धो नीलाद्रिश
यनं विदुः इति अथ उपेन्द्रमूर्तिः ललाटे स्फुटरेखा बिन्दुविभूः चैकचक्रेण संयु
तः मुक्तलाघवमानस्य शालग्रामसमन्वितः पूजनाच्चैव सर्वेषां भुक्तिमुक्तिफलप्रदः
अथ चक्रपाणिमूर्तिः ललाटे पूर्वभागे त्रिबिन्दुकः एका रेखा समस्तेषु तः चक्रपाणि
रिति ख्यातः चक्रं वामे न वापकः पतनस्य च न भेदे वा दक्षचक्रं च अथ वज्ररूपमूर्तिः
ललाटे भ्रमनेपृष्ठचक्रयुक्तो वज्रलाञ्छनः समन्वितः वज्ररूपी समाख्यातः प्रसिद्धो मोक्ष
दायकः अथ जगन्नाथमूर्तिः ललाटे ऊर्ध्वरेखा त्रिवदनः षट्चक्रः श्यामलगात्र

कः त्रिमूर्तिरिति विख्यातः सर्वसौभाग्यदायकः अथ जलशयोऽनिमूर्तिः व्रणके द्वारव
कोरकवर्णो नगयोनिः स्यात् प्रदाइति अथ त्रिमूर्तिः ऊर्ध्वमस्तविवर्तनो वामनपुरा
णे चक्रत्रयसमेतश्च त्रिमूर्तिस्थान शुभप्रदः अथो कलत्राणोकषट्त्रिचक्रामाग्र
ख्यातु कलत्रस्वरूपमेव अथ विष्वक्सेनमूर्तिः एकद्वे पद्मकोशाग्रनीकाशोनवच
क्रसमन्वितः विष्वक्सेनस्तु भगवान् सर्वसिद्धिफलप्रदः पुराणे अथ अङ्कचक्रवत्
वक्रः शिरश्चक्रसमन्वितः श्वेतरेखासमायुक्तः कमलवर्णाशिखासनः शंखचक्र
गदाशृङ्गधनुर्बाणसमन्वितः पद्मसद्मधराश्रीमान् विष्वक्सेनप्रकीर्तितः अथ हेह्न
यमूर्तिः एकद्वे गम्भीरान्तरे नष्टचक्रे द्वौ पद्मे दक्षिणतो बहिः पुण्यप्रज्ञाकृतिवापि हेम
वर्णसमाकुलः हेह्नपरतसुवेदे च सर्वसिद्धिप्रदायकः इति सकीर्णे कलवणम् ॥
विश्वमूर्तिः लक्षणानि अथ वैसवक्रस्य नानाशाकृमूर्तीनां लक्षणमुच्यते ॥
तत्रादौ सद्योजातनामा मूर्तिलक्षणं एकवे हेमवर्णेपुनः हेमबिन्दुभिः समन्वितः
मध्ये के गोत्वे रेखा च वक्रगणासमप्रभा सद्योजातनामापाघ्न्रशापत्रपोज्ज्वसमन्वित

अनु
वि॰
३६
३७

विबोधिनी इति अथ वामनदेवमूर्त्तिः स्कन्दे लिंगाशाकोबकुवर्णोश्वरवंदक्षभाजुना
वामदेवाभिधाश्चैव महाहिमिश्रं जिनाम्नदेति अथाघोरमूर्त्तिः स्कन्दे सर्वेचलोहि
ताकाराभूम्भिन्नकजटाधारी अघोरास्याहिलिंगाख्यामहंहृदये निमूर्त्तिनेति अथतत्प
रुषमूर्त्तिः स्कन्दे पूर्वेविशुद्धजटामानुरुर्ध्वलिंगजटाधारी तत्पुरुषाभिधानास्यास्त
देमास्तवेकामदेति निश्चकेयमपि अथईशानमूर्त्तिः स्कन्दे द्विलंगोवाद्विलिं
गोवाथचतुष्पादिलिंगवा शार्वदेवासमाख्यातोदेवदेवप्रदायक अथशंकर
नामासाहेवोलिख्यफलप्रदइति तथा लिंगेपंचाभिरालोकाषष्ठेभिवासमभिस्व
वा तत्रनमूर्तेपालेपुण्यंमपावकेनपायिने शंकरेतिसमाख्यातोभुक्तिमुक्तिफलप्र
देइति अथचंद्रशेखरमूर्त्तिः स्कन्दे पश्चवक्त्रोकितोदेवोरौप्यवर्णोस्मिराननः चंद्र
शेखरकोज्ञेयोमहाभयविनाशनः विस्तरहस्ते गोकर्णस्य दशोपंचवक्त्रोकेचावि
शोषनः सौवर्णेरौप्यविराफेल चंद्रशेखरसंज्ञकमिति अथशिवनाममूर्त्तिः स्क
न्दे स्फटिकनिरयोमार्गेलिंगाभागेवरान्वितः शिवनामेतिविख्यातोदुर्लभः स्त

र्वकामदः तथा यवमात्रे व्रणो तिष्ठा लिंगमेकैकमेव वा शिवनाभिरिति ख्यातो ज्वलि
भः सर्वकामद इति तथा कच्छाकारैकमेवं वर्णैः शाशिनेत्र जटाधरे शिवनाभिश्च वि
ज्ञेयः सर्वकामफलप्रदमिति अथैतत्सद्रूपवनिष्कृतः अथ भवत्स्वमूर्तिः विस्तरे ह
रे पाशांकुशांकितं देवनीलवर्णसमन्वितं भवदेवं विजानीयात् सर्वलोकप्रियमाप्नु
यात् तथा जनार्दनविशेषः अथ वैष्णवचक्रमध्यमार्गणैशमूर्तिलक्षणं प्रमाणसंग्र
हे मुण्डास्कन्दे नंदे नाभ्यां शोभनाभ्यामलंकृतः एकैनैवाथ देतेन रक्तविन्दुभिरन्विता
पार्श्वभागैकचक्राभ्यां शोभिना चैव या शिला गणेशमूर्तिर्विज्ञेया विघ्नहर्त्री विनाशि
नी तथा हरिवलक्षणं सपुष्पकाश्यामाभकाचप्रभा पनैयापूजयेत्तु यस्तस्य लक्ष्मीस्थिरा
भवेत् विघ्नः स्यादि यत्नेहेते मातो भवेद्ध्रुवमिति ३ यत्सूक्ष्मैव द्विचक्रा एवं
कत्रमतमम सूर्यमूर्तिलक्षणं अण्डे वाहेवा भ्रमते देशे चक्रद्वारस्य संयुता ।
सूर्यमूर्तिरिति ख्याता सर्वव्याधिविनाशिनी स्कन्दे षण्मुखेवत्तलाकारचक्रद्वा ।
रस्य संयुता सूर्यमूर्तिरिति ख्याता सर्वव्याधिविनाशिनी स्कन्दे षण्मुखेवत्तलाकारा

प्र॰तु॰
वि॰
३८
38

चक्रद्वादशासंयुते शोभितचक्रमध्ये द्वादशारसन्धिचिह्नेन चिह्निते हेमवर्णस्तु शोभायां चैव रक्त
शिलासमन्विते सूर्यदेवं विजानीयात् सर्वकामफलप्रदे वैष्णवेन संहितायां सूर्यनाराय
णलक्षणं अष्टचक्रं च तत्र वज्रः शोभितचक्रसमन्वितः मस्तके चक्रं चतुष्कं सूर्यनारायणो
भवेत् तथा हेमवर्णप्रतीकाशः चक्रद्वादशशोभितः पताकाध्वजसंयुक्तं छत्र चाम
रशोभितः स्वर्णरेखासमायुक्तः सूर्यदेवं उदाहृतः अथोक्तक्रमात् नाशालिङ्गमूर्ती
नां लक्षणमुच्यते त्रिमलजंडलिन्या लक्षणं ब्रह्माण्डसंग्रहे केसराप्रार्धशिलाभागे मध्य
गतेषु भगवान् सार्धत्रिवलयाकारे शेषवालाङ्कितानया एषा भवति शिला सा त्रिवि
सर्जडलिनी मता तथा षोडचक्रादिचिह्नं त्वेकेनैकेन संयुतः प्रस्फुरभुजगा
कारे शेषयायाचक्रं मध्यके शोभिता या शिला सा एषा माविलर्जंडलिनी तस्मा अस्य
संपूजनात् मनोभिर्भक्तिमुक्तिं च विन्दति इति अथ पापाविजडलिनीमूर्तिः ब्रह्माण्डसंग्र
हे त्रिसूत्रैकेसर्वैवाधियाशिलाशोभिता भवे वज्रे वा गात्रमध्ये वावलयाकारमे
यया सार्धत्रिवलयायुता प्रस्फुरभुजगोद्भवन् तन्मध्ये कलिङ्गेन त्रिभिवामूर्ति

तम्भवेत् खेचरविंदुभिराकीर्णा शिवकुंडलिनी त्वसौ यस्त्विमं सहजयेन्नित्यं शिवकुं
डलिनीं नरः यावज्जीवं सुखं भुक्त्वा सोन्ते सायुज्यमाप्नुयात् इति अथ शक्तिकुंड
लिनीमूर्तिः पुराणसंग्रहे गर्भेवावक्रमध्येवा योन्याकारेण चिह्निता येन स्यात्
मध्येवा कुंडलीभूत सर्पवत् एवाभिकपिलेवाभिभूषिता शिलाशुभः शक्ति
कुंडलिनी साक्षाद्देवानामपि दुर्लभः शक्तिकुंडलिनीं देवीं नित्यं सहजयेन्नरः इहा
मुत्र लभेत् भोगान् मुक्त्वा निर्वाणमाप्नुयात् अस्ति हि दैवशाकिनी मन्नमापश्च एतेभ्य
शक्तिकुंडलिनीमध्याह्नतः सम्भवति हि नगृध्रिके नता सेय सर्वलक्षणको विदेः
गर्भेवावक्रमध्येवा देहमुद्राय वा सम्भवेत् सर्वांकलक्षणेषु का गणेशोपचमाश्च
वेत् सूर्यमण्डलयोगेन सौरीति पाविलक्षणैः इति सर्वकुंडलिनी लक्षणानि
इति पंचायतनात्मके पंचकोशमूर्तीनां लक्षणानि अथ हरिहरवासितिमयमे
एजादिमूर्तीनां लक्षणान्युच्यंते हरिहरमूर्तिस्तु एकपर्वद्विधाभूतो लोके वदंति
निमशः नदिनाशंकरं विना केशवं विना कोऽसौ शिवः शिवपर्वहरिसाहात् शिव

ग्र॰नु॰
वि॰
३९
39

शिवःस्वयं तयोर्यदा कथ्यान्ति नवकाकोटिशास्त्रेषु निर्णीति वाक्यैरभेदत्वेन हरिशिव
योः संनिवेशोन न द्वन्द्वमूर्त्तमनुत्तरे अथ हरिहरमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे चक्रत्रयसं
मेतो वा चक्रहृदय पुनोपि वा शिवनाभिपुनोभूमिसृष्टेर्वापि तथैव च पत्नेहरिहरे
विधात्रेण्वसौ मायपुरायकमिति तथा च तत्र श्रीकोह हरिहरो हि सुलोदैतथापियः
विनश्यति गरुडस्थानस्थ हरेचैत यावन्नमिति विश्वरहस्ये मध्यवर्णेश्वानिस्वहेमा
मध्यचक्रे तिशोभनः चेद्रविमलान्वितः त्रियः समाज्ञो हरिहरौ विभूरिति अथ धर्मराज
मूर्तिः विश्वरहस्ये त्रिकोणस्त्रभवेद्यो वै चक्रं यस्य न हि रूपते धर्मराजस्वसं मोक्षः
शोकसंतापकराइति चक्रेन दर्पणे तेनु फच्च क्रमान् अथ परमोषिलक्षणं अ
ग्निपुराणे परमेष्ठी साधुचक्रः पुष्पनिर्देहि द्वैरस्य विद्रुमा ब्रह्माण्डे परमेष्ठी तत्पुत्रा
मः पद्मचक्रसमन्वितः विम्बाहनिस्तस्यापृष्ठास्याशिरे धानि पुष्कले इति तथा पर
मेष्ठी लोहितनाभश्चक्रमेकं तथांकुशे विलाहृतिस्तत्यारे खाससिबिवानि पुष्कलेइ
ति पुराणसंग्रहे परमेष्ठी तत्पुत्रकाम श्यक पद्मसमन्वितः स्ववर्गेलल यापीनः

पृष्ठे च सर्वपीठे न सेति ॥ वैखानससंहितायां परमेष्ठी नरकाभश्चक्रपद्मसमन्वितः
स्थिया कृतलक्षणा शेषेष्ठपीठे वा निवर्तले पीतवर्णश्च मौ वा पिभुक्ति स्तु निष्फलप्रद
इति विस्तरहस्ये दीर्घे रेखासमो पिनो हृत्तिणो स्वपीठे पृथक् परमेष्ठी लोहितः
नाम चक्रमेकं तथा भुजे इति ॥ अथ पितामहमूर्तिः ॥ ब्रह्मांडे पितामहश्चतुर्वक्त्रो
हंसचक्रसमन्वितः ॥ अथ हिरण्यगर्भमूर्तिः ॥ ब्रह्मांडे हिरण्यगर्भजातो यो मधुपिंगल
विग्रहे पद्मदीर्घमनो सेव्य त्रिशृंग सकलकामदं इति तथा चेह हृति हिरण्यग
र्भस्य मूलाले विनिर्दिशेत स्वर्णरेखावृहल्पवस्फटिकधुतिशोभनं ॥ ब्रह्मांडे विशे
षः हिरण्यगर्भो भगवांश्चिविधो च प्रदृश्यते ॥ अमृतवः स्वर्णविद्युच्च स्वर्णगर्भ इति क्रमा
त् इति ॥ हिरण्यगर्भो भगवान्न्यविश्चो भविष्यले मः ॥ अनर्धनिसमाभ्रक कास्त्रवर्णि
स्तहनुकः तथा वर्तिलो ह्रस्ववदनो चक्रमध्ये निकोमवः ॥ श्रीवत्सकमलाकार
लांछने स्पष्टपार्श्वकेः हिरण्यगर्भो विख्यातः स्वयं नाभिसमं ततः हिरण्येन विमि
श्रव श्रीमदः कलवर्धन इति ॥ अथ स्वयंभूमूर्तिः ॥ ब्रह्मांडे हेमवर्णे लरेखाभिरण्ह

श्रवृ. वि. पं.
40

तो नीलवर्णोवान् दीर्घोस्याः पृष्ठचक्रस्तु स्वयंभूरिति विश्रुतः केवलं मोक्षफलदो हृ
र्चकस्य न संशयः अश्वत्थचक्रमूर्तिः यस्याश्चिल्लादिमूर्तीनां निस्पृहा याश्च विष
यूजनात् नात्र निर्णयसामयो जनने नैषामपि अज्ञानुरूपमेवेको मे मयनिकसालग्राम
मूर्तिरुक्त्वस्य मात्रो नक्षत्रकारेण पूजा मे श्रीमेन मम च चक्रांकित श्रुनासाधसालग्रा
मं प्रपूजयेत् सालग्रामशिला सार्पं द्वारवत्यां समुद्भवे शिलाः पूजयेन्नरा सम्या
ति परमे पदे सालग्रामोद्भवो देवो देवो द्वारवतीभवः उभयोः संगमो यत्र मुक्तिस्त
त्र न संशयः सालग्रामशिला शंखं द्वारिकायां शिला तथा द्विभेदः पूजयेद्योमा
मुक्तिमुक्तिं च विन्दति इत्यादि यावैव चक्रांकितशिलास्वद्धि गाया पूजनं भव
तीति ये केवलं नपापायाणाः कृष्णवर्णेन मुद्रिताः तेषां स्पर्शेन मम वैष्णवे मानस
वे किल्बिषैः ब्रह्महत्यादिकं पापं मनोवाक्कायकर्मजं नश्यते विलयं यानि च
कदेवस्य पूजनात् म्लेच्छदेशे शुभे वापि चक्रांको यत्र तिष्ठति योजनानि दश द्वे
च मम सन्ते तत्र वसाम्यहं सर्वोऽपि केन विधानेन पूजयेद्येन वै द्विजः विधाने परमेश्वरो मय

न्मया मेत्रसंहते सेवुत्सरे तयः श्रूमेनागृशीने सार्शीनेवसः अपि पापसमाचारः शविस्पेदि
त्तमव्याप घृत्सकालेन संप्रामे हृदये र्ये हत्यारयेत चक्रांकपापसशामनेस्सपानिप
वमोगाति हृदिस्थिनेत चक्रांकेस्य स्पृष्ट्वा वेदस्य नस्यच नोपसर्पन्ति नो भूतवेतालाश्चकास्त
परिग्रहे वैस्नवलोकमाप्नोति नाम्र कार्या विचारणा गरुड उवाच अपरेशुण्णे विये
रुद्राक्षवत्याशिलास्तयः चक्रांकितस्य चक्रांकाकारुपनेवनयास्वं नामानिलक्ष
णं सम्यक्वदस्वाध्येकमनः श्रुणु दशाया च प्रभिन्नाला वर्णो हानि विभेदनः एकच
क्रेणदेवेशः शिला यत्र सुशोभनः सुदर्शनाभियो देवो भुक्ति मुक्ति फलप्रदः
द्विभिश्चानेन देवोसौ विद्यते फलदायकः श्रीमदो रिपुहन्ता च चतुश्चक्रो जनार्दनः
पंचभिर्वासुदेवश्च जन्मसृत्युभयापहः प्रद्युम्नः षट्भिरेवासौ लक्ष्मीकान्ति ददाति च
सप्तभिर्बलभद्रस्तु गोत्र कीर्ति प्रवर्धनः वांछितं च अष्टभिर्व्यक्तो ददाति पुरुषोत्तमः न
वभिस्तु नवव्यूहो दुर्लभः सर्वदेवतैः दशावतारो दशभिर्दद्या राज्यं चिरं हरिः
एकादशभिरैश्वर्यमनिरुद्धः प्रयच्छति निर्वाणं च ... द्वादश

प्र॰
वि॰
५२
५१

मियुतः पद्मनाभ्मान हयं नि द्वयान्सौ वेयस्व कलिअङ्गनि प्रकाशदेहिनाथोनचक्रभेदा
न्नामभेदा डक्तः एकः स्वदर्शनो नाम्ना लक्ष्मीनारायणो परः एकः एकचक्रयुक्तः २
सुदर्शनो द्वितीयः एवमन्यानि त्रिचक्रादि विक्रमो नाम चतुर्थो जनार्दनः पंचभि
र्वासुदेवश्च षड्भिश्च प्रद्युम्न एव च सप्तभिर्बलभद्रः स्यात् अष्टभिस्तु पुरु
षोत्तमः नवभिश्च नवव्यूहो दशभिर्दशमूर्तिकः एकादशभिरनिरुद्धो द्वादशभिर्द्वा
दशात्मकः अत ऊर्ध्वं [illegible] अनन्तमूर्तिकोऽनन्तः स्वदर्शनाद्यास्तु शिलाः सर्वजि
नः सर्वकामदः अथ चक्रांकितशिलायां [illegible] स्वर्वदा समम्
चक्रांकावाद्वादशान्तो [illegible] त्रिकोण
विषमाश्चैव च्छिद्रा भग्नास्तथैव च अर्धचन्द्राकृतिर्या तु [illegible] नि भवेत्तया फले
[illegible] जिनायोकदाचन इत्येव चक्र [illegible] चक्र [illegible]
[illegible] भयकार्यभयावहः [illegible] त्रिको
णा विषमाश्चैव च्छिद्रैर्भग्नास्तथैव च अर्धचन्द्राकृतिश्चैव [illegible] नैव [illegible] ॥

ग्रामशिलावर्णलक्षणे स्कंदे कृष्णा सूक्ष्मा च शालिनी कपिला च भयावहः रोगार्तिं
कर्बुरा च व्याधीनां विघ्नविनाशिनी धूम्राभा विघ्ननाशाय नीला कार्यविनाशिका
पुत्रपौत्रधनादीनि स्वर्गमोक्षौ सदा प्रिया इत्यादि शुक्लवर्णं न जपेनान समर्चयेत्
गारुडपुराणे इत्येवं प्रकारेण रेणुवक्रवर्णलक्षणम् कृष्णदः कृष्णवर्णस्तु
कपिलश्च भयावहः धूम्रवर्णो व्याधीनां वर्णो विनाशकः सूक्ष्माभः पुत्रदा
शोको नीलाभो विघ्ननाशकः पुत्रपौत्रधनादीनि स्वर्गमोक्षप्रदः स्मृतः इत्यादि
शुक्लवर्णस्य पत्रैर्नैव न समर्चयेत् अथ चक्रलक्षणं गारुडे पुराणे तिष्ठति सल-
क्षणं स्कंदे सेतुमाहात्म्ये तत्र तत्र गर्भाः संख्या नो हि संख्या नाना नि
विविधानि च लक्षणानि च फलं तस्य कथय मम महामते नारद उवाच शंखपद्मे
महाक्षेत्रे पंचयोजनमायुते कावेरी सिंगतोयजे पौष्करे स्वः प्रजापते सागरेषु
विदिशोरन्यो मुनीश्वरादिभिः श्रुतिविजयोना मनशाखश्च जायते सागरे
गंडकी मरुसैनोश्च पश्चिमे अग्निर्नीरये च विख्यातं नानारत्नसमुद्भवे तस्मिन् तीर्थे

कृत्तिकायां मलिम्लुचाः प्रजायते बहुरूपा सोमप्रेषे शोखेनीर्यविनिर्मिले स्रचो
घोनाम शोख स्त्रजायते सर्वसिद्धिदः पंचेजन्मतः तथा शोखेः ऊश्लामूले प्रजायते द
रवमो द्विषो वेणा बद्धानीर्ध प्रजायते नाम्न प्रोणेन दीयत्र संगमेस्वा स्वनियो विस्त
गोत्रे स्वचित्ते ये मृलिके सेमनेत्रया नासिस्य नेमरूपे श्वोदेवदत्त प्रजायते सर्वेषु
शोखेमध्येषु पंचनमो निजकर्मः इति गावनेषा रवेस्त्रमं हाल दर्गाष्टायकः यत्त
सूनोश्च कर्वीनन समन्मीपिशासवेन लीरेणप्रायेत्रो पे सर्वावर्ते दिशोपतः श्रमि
षिंचेद् यथा सायं सर्वकामार्थसिद्धये तथा शत्रु काले इति एवं नशो खेस्त्र यस्य
सप्तनिलिष्ठाते मगलानि एवनेमि नमस्ल सीसद्युवता कावृते मेखलाकाया श्रु
खिस्थाने निधाय येन श्रुतिनाहूतये दिसंज्ञ तुमे षदनादिभिः स्मेन स्वायुयेत
शोखेने वैद्यादि प्रदर्शयेत् पुनः कोटे साम्गोलन फेतवेनशो एवलतणगोचरः शापुका
लत्रजायन्ते नानावर्णो हि सेप्लुतः सर्वेषां शोखे जातीना दीर्घायैव प्रशस्यते गोतीर
भवलाति गोसीर्धे नालोह हृन ततः गंधकारनादमेयनः सर्वाभवतः प्रशस्यते विशा

लिंगं मध्यस्थं बृहद्दीर्घं नपुंसकं चैव च वामावर्तं च विज्ञेयं सर्वसिद्धिप्रदायकमिति पद्मे ।
मध्ये तो बाणलिंगे पीठे नर्मदायां स्वयंभुवः पीनलिंगस्य गोलीयः कुलाल पुष्प लिंगे चैव च ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनीयं तत्त्वतः अथ श्रीबाणलिंगमध्ये बाणमध्ये स्थूलस्य योऽभवे
न श्रीलिंगशालः सविशेषो यां विपुरीतो निर्मितिहिन इति वैराण लाभ्येन शालग्रामे
दावलिशालग्राममध्येऽदिनेश्वरः ... बनेतेषु तस्माद्बाणलिंगेन साम्यमिह श्रीलिंगो वरु
णः सोमो वायुरग्निस्तथैव च शालग्रामदर्शनाद्योगो निर्मितिर्हितिर्दैवतः शालग्रामे च
द्वारकायां च सोमो वरुणोऽपि देवतः शालग्रामे द्वारकायां वर्णो वरुणोऽपि देवतः एतत्प्रत्य
पतिलिंगेयं गोपालसमन्विते दर्शनेनापि पापानां स्पर्शनेनापि नान्यथा विलयं याति
पापानि धान्यवन्नारत्कृते च नलाशं विकेषु नामैव मिस्त्वेव संवेश्याभिषेकेन
गोविन्दस्य पञ्चगव्यमन्तकेन गोभागा ... सर्वविघ्नं करो नलिनः सर्वदे
वस्य पञ्चजन्यं नमो ... शालग्रामे विनायकं विशेषतो ... नलिनं नामा
मोति विशेष ... श्रद्धयेन ... विशेषतः सर्वान्कामान्

श्रू॰
वि॰
८३
83

वामोनिविक्षलोकंचमक्षति नथाञलपुराणे शोवक्षितेनुनोयेन यःस्नापयमिके
शावे कपिलायःसहस्रस्यफलमाप्नोतिमानवः शोवनोयस्ष्टिकेकन्वायःस्नापया
निकेशावे विंडमात्रेणाख्यातशास्त्रलानोनाशमेक्षनेइति इतिशंखप्रकरणं अथच
टालत्तणमुकेनारुदीपेवमिष्ठभास्करामसंवादे भास्करागरुवाच यवायःपरमेष्ठ
पुत्रोतमिच्छामिसाधने नमवेष्टिमेटेवकपयाममकिवलाल वशिष्ठरुवाच
पंचलोहमयीयंटाअलणानिर्मिनाशुरः नस्यावादनमात्रेणवाजिपेयफलेल
भेत त्रिलोकचटिनायंटारुद्रासाक्षहकारिणी नस्यावादनमात्रेणगोसहस्रफ
लेलभेत त्रिलोकचटिनायंटा लोनानादेनयायंटावर्जनोयःशयमनः नस्मात्नाव
मयीयंटाकपीहेवस्यसेनिधौ यंटायाम्यशरीरेहिशोस्ययेनिछिजनादेनः पादयो
भास्करविद्याजेवायोनस्मरस्वती पार्श्वयोबलरुद्रोयववज्रोयंदहस्तयेवच इदानिदे
वसेवायांचटानादेननश्यति मूर्तियेनपिराजज्ञाघोरेषवोवगनात्मः यंटानादेन
गक्रांतिफटेसेवपरांमुखः नथापंचराज्ञागमे आगमार्थेनदेवानांगमनार्थं

तत्त्वहस्तो देवतामेवं प्रकुर्वीत पूजाकालेन यत्नतः इति पुनः पूर्वोक्तमेवाह उत्तमः स्मृतः
वीनादोदोर्चनात्स्त्व मध्यमः श्रुधमध्विनन्नात्स्तव्यो मनाद्वलक्षे पत्नस्तजापकानादि
पूजाश्च योग्यानां भवेद्भूति इति चेदाप्रकरणे श्रुत्यपूर्वोक्तसालग्रामलक्षणे सः
ग्राजानां हि भूनीनामपिलक्षणस्यकं तत्वेन तत्सायोपयोगः पूजायामेव विना
भस्मत्रिपुंड्रेन विना रुद्राक्षमालया पूजितोपि महादेवो न स्यात्तस्य फलप्रदः इति श्रु
त्यक्तरुद्राक्षमाहात्म्ये वासिष्ठलिंगे शिवकार्तिकेयसंवादे त्रिपुरो नाम दैत्यस्तु पुरासी
दतिदुर्जयः जितास्तेन सुराः सर्वे ब्रह्मविष्णुपिनाकिनः त्रिपुरस्य वधार्थाय देवानां
पालनाय च लोकानां भयनाशाय शंकरः तत्पश्चान्मेने सर्वदेवमयं दिव्यं ज्वलंतं चाघोर
रूपिणं चिंतितेस्मात्मया पूर्वं कृत्वा रुद्रं महत्तमं दिव्यं यानं समारुह्य यास्यामि त्रिपुराय
वधं प्रति दिव्यं वर्षसहस्राणि च ततः उन्मीलने मया पुटाभ्यां मा कुलाद्भिं भापतिता
जलबिंदवः तेभ्यो जाता विरूपाक्षा नाम महारुद्राक्षवृक्षकाः स्थावरजंगमानां
ग्रहकारणात् फलानि सर्वकाले हि रुद्राक्षाः फलप्रदाः सर्वे ब्रह्मस्य कला

प्र॰ वि॰ ५५

55

ममरत्नाणगर्ये शंभोपुत्रास्त्वत्वं विभूर्दिनकर्मकाले नचैवयैरत्नाणि निरोधमवाप्तिवारि रुद्रा
न्नच्छत्तनिकराणि नदाव भूव किति श्रूयास्यवर्णजातियुक्तस्तथैव ब्राह्मणाः क्षत्रियो वै
श्यः शूद्रश्चेति वर्णविधः श्वेतरक्तस्तवर्णा भक्तस्तव एणकमादंम पनेषु ब्राह्मणः श्वेतज
प्रमालाहककुशेशा प्रलाभेन द्विजातीनां प्रशस्तर्वाश्च जातयः प्रालाइतिशेषः तेमुखे
मुद्रस्तनफलस्तथैवोक्तः चतुर्दशात वक्त्राणि रुद्राक्षाणां भवंति हि आयास्यफलेवो
यावदलने विविधवक्त्रमानं एकवक्त्रः शिवः साक्षात् ब्रह्महत्यां व्यपोहति द्विवक्त्रो देव
देवेशो गोवधेनाद्ययेद्भुवे त्रिवक्त्रस्त्वनलः साक्षात् स्त्रीहत्यां दहति क्षणात् चतुर्वक्त्रः
स्वयं ब्रह्मा गुरुहत्यां व्यपोहति पंचवक्त्रः शिवः साक्षात् सर्वपापप्रमोचकः षड्वक्त्रः
कार्तिकेयं च धारयेद्दक्षिणे करे ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः सप्त
वक्त्रो महाभाग अनंगो नाम नामतः स्वयं गोवधस्वर्णचौर्यादि मुच्यते नात्र संशयः अष्टव
क्त्रो महासेनः साक्षाद्देवो गणाधिपः वि[illegible]न सर्वाण्यपि निवृतो याति परं गतिं न
ववक्त्रो भैरवः स्याज्जारयेद्वामहस्तके भुक्तिं देवो [illegible] मम तुल्यो बली भवेत्

दृष्टा वक्रो भवेद्यस्तु साक्षाद्देवो जनार्दनः पिशाचत्वं गतोद्वेनाल ब्रुमराद्यस्स्वपंनगैः से
भाविनाश्च दोषाश्च हिंस्रेन सम्पनिधारणात् वर्धकैकादशी कृत्वा द्वे कृत्वा पकादशी स्य
नः शिखायो धारयेत्त्रितेन तस्य पुण्यफलं शृणु अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य
स्य च गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलं तत्फलं समवाप्नोति वर्ज्ये कादशीधा
रणात् वर्ज्याद्वादशी कृत्वा द्वे भास्करवाद दशात्मकं वरुवर्णे गोमेधफलं प्राप्नोति
धारणात् वर्त्तव्ये द्वादशी गुर्वोः कृत्वाल्पं यतिधारयेत् सम्प्रात्रे स्वतं नैवेद्यैः प्राप्यते
पुण्यमुत्तमं चतुर्दशी गुरुं चैव कृत्वा तत्र धारयेद्यदि सूर्यभस्मि नैवेद्यानि तानि सिन्धो
श्रियते नरः पवित्रमण्डवं कृत्वा शालिग्रामशिलापिण्डे स्वयं वेद्यते नैवेद्यैः समेन शृणु
पंगुत्व वरुलेषु पापनैषु पुण्यं प्राप्य देवाजापयेन नरः इदमेव यस्य कामानि पुण्यं नारदः
श्रुणीत कृत्वा तत्कुले तस्यास्तु कलेवरे या मिलोकानां हितकामाय यः पकवर्षकोऽश्वय
ज्ञास्मितु जलवीवसेन्तस्य यः दृशः कल्पहृदं स्वचिंनाम गोष्टयाहृशः याद्
शोदीनिण वतेपकवर्षका श्वयाहृशाः कृष्णात्वं इतिशेष दृष्टानि विपुलाभोगा

ग्रवृ:
वि:
५५
45

स्तराणामपितुल्येध त्रिमुसोनितिमिवक्कष्ठमेयरङ्गेकारकः करोतिकलत्रंकारे
षारकंमारयत्यपि त्रिभुवोडुलीभोस्तेयोदेवानामपि सर्वदा लाभालाभसुखेवै
वर्तमानेच्छादानिच चतुर्थसुखेच स्कात्रांत्रिलोहेनेववेषुयेन सुखेसमनंतरयो
त्रिषुदेवेत्रिस्वदारूणां अशीनवस्थानेउयोस्यवकस्यमालिका धारयेत्कंटदेशातो
वंध्याप्राप्नोतिपुत्रकं उभौनक्षत्रसुखेकार्योभृंगाह्वनिकोलया रूपेणानौसुखे
यात्रैसर्वेषांवंध्यानत्पले रपसाध्यायसेचसमजरपुत्रमनिरोहणाः वंध्याप्राजाय
पुत्रसमवक्रासप्थादणेन स्कन्दानानसुवक्रावमस्तकेधारयेन्नृपः नसाप्तिवोर
भीनैवछत्रासपाप्तमिदेवगः एकादशाहरास्येनोसुखरूतेन सजिनो सूदे
गाह्वनिकोकार्योसवर्णेनाशिरःस्थितो यस्मानिशोषः राज्याप्योलभनेराज्यं
स्त्रनार्थीलभनेस्त्रनं भार्यार्थीलभनेभार्यां रूपशीलगुणान्वितामितिविशेषःशि
वरहसे एकवक्रः शिवासाक्षात्कुलहत्यांव्यपोहति अवध्यत्वंप्रतितिष्ठतोव
हिस्तंभकरोतिच द्विवक्त्रोहरगौरीसाक्षाद्वधाघयनाशकृत त्रिवक्त्रोह्यग्नि

जन्मान्तरपापराशिं प्रणाशयेत् चतुर्वक्त्रः स्वयं ब्रह्मा नरहत्यां व्यपोहति पंचवक्त्रस्तु
कालाग्निरवोचस्स विनाशकः षड्वक्त्रस्तु गुमारो यो भ्रूणहत्यादिनाशकः स
प्तवक्त्रस्त्वनंतः स्वावर्णस्तेयादिनाशकः विनायकोऽष्टवक्त्रः स्यात्सर्वान्यूनविना
शकः भैरवो नववक्त्रस्तु शिवसायुज्यकारकः दशवक्त्रः स्मृतो विष्णुर्भूतप्रेत
भयापहः एकादशमुखो यस्तु सर्वेश्वरफलप्रदः द्वादशास्यस्त्वादित्यः सर्वरोगनि
वारकः त्रयोदशमुखः कामः सर्वकामफलप्रदः चतुर्दशास्यः श्रीकंठो वंशोद्धारक
रः परः विनामंत्रेण यो धत्ते रुद्राक्षं भुवि मानवः स याति नरकं घोरं यावदिंद्रा
श्चतुर्दश पंचामृतेन पंचगव्येन स्नानकाले प्रयोजयेत् यथा ॐ अघोरे ॐ ह्रं प्रघोरतरे
ॐ ह्रां ह्रीं नमस्ते रुद्ररूपे हुं स्वाहा अनेनाभिमंत्र्य धारयेत् नवधारणे संख्याये
ति वाशिष्ठलिंगे संख्याहीनेन नरकं नैवप्रसिके नैव गच्छति संख्यामेदं प्रवक्ष्या
मि स्याल्लिकायाः समासतः अष्टोत्तरशतं कार्यं पंचाशद् वा सप्तविंशति
मानावा ततो हीनाधमः स्मृतं नेति प्रजापतिः मोक्षार्थी पंचविंशत्या धनार्थी

प्र.सू.
वि.
४८
48

त्रिशतानन्तरेण रुद्राक्षाणां च विंशत्या पंचदशाभिर्वापि के समविंशतिरुद्राक्ष
त्नमालया देहसंस्थितः यः करोति नरः पुण्यं सर्वं कोटिगुणं भवेत् तत्क्षेत्रे
नम्रकायसोको लिंगपुराणे मणिपत्रनेत्रानेत्रप्रदेहेन निष्कं चटयेद्दे
वद्विश्वस्य मणीवैदूर्यं नवेन्द्रकिवन् ग्रन्थेम्यवेषणात्वदजन्महानिर्भवेद्व स्य
क्षेनरत्नमाने नवने पंच यस्त्र्यतः अनेकमध्ये शोभन्वर्तेवा प्रथयन्त्रभः ह
नेहानफलमश्नुते नैव यो दत्तानि द्विजेभ्यश्च रुद्राक्षं विशेषेण एव न स्पृशी
नो भवेद्रुद्रः स्वपदं च यपक्षति अकारांज रेणा रुद्राक्षधारणमुक्तं भूपदेवेन
रुद्राक्षाः कण्ठदेशे दशनपरिमिता मस्तके विंशतिर्द्वे षट् षट् कर्णप्रदेशे
करयुगलकृते द्वादशद्वादशैवा बाह्वोरिन्दोः कलाभिः नयनयुगकृते त्वे
कमेकं शिखायां वक्षस्यष्टाधिकं यः कलयति शतकं स स्वयं नीलकण्ठ
इति तथान्यत्रापि विशेषः वामस्थितलिंगपूजकः स्नाने दाने जपे होमे वैश्वदेवे
सुरार्चने प्रायश्चित्ते तथा श्राद्धे दीक्षाकाले विशेषतः रुद्राक्षधारी भूत्वा च

यत्किंचित्कर्म वैदिकं यो विप्रः सततं कुर्यात्तत्कर्म सफलं भवेत् पद्मपुराणे कण्ठे
शिरसि हस्ते च कर्णयोरुपवीते रुद्राक्षधारणाद्देवरुद्रो भवति मानवः शिव
पुराणे रुद्राक्षान्धारयेद्विप्रः सप्ताहिकं कर्म सत् तत्सर्वं सफलं भोः केवलं तु को
टिगुणं भवेत् लिंगदर्शनवत्पुण्यं भवेद्ज्ञानतः श्रुणोतु नरः कोटिगुणं फलं भवेत् या
गतो नरः शिरसा धारणे कोटिः कर्णयोर्दशकोटयः गले दशकोटिः शतं भू
मिकोटिसहस्रकं श्रवणे चोपवीते च वज्रकोटिर्भुजद्वये अप्रमेयफलं हस्ते
तु रुद्राक्षधारणे भवेत् लिंगपूजा मिश्रे यः स्नात्वा पिबेत्पापः संपर्कं नु स्वजातिभिः
मयो भवति सज्जातो रुद्राक्षो शिरसि स्थिते स्कंदे रुद्राक्षे कण्ठमाश्रित्य स्नात्वापि वा
म्रियते यदि सोपि रुद्रत्वमाप्नोति किं पुनर्मानुषादयः अभिचारादिकर्मसु धार्य
ते वा सर्वपातकैः मुच्यते सर्वपापेभ्यो नरो रुद्राक्षधारणात् रुद्राक्षमालिका
कंठे धारयन्भक्तिवर्जितः पापकर्माणि यानि स्युः स्वल्पं लोके महीयते शिवपु
राणे अरुद्राक्षधरो भूत्वा यत्किंचित्कर्म वैदिकं कुर्याद्विप्रस्तथा मोघमाप्नोति

श्रु॰
वि॰
८०
51

सावामोनितमफले वमिष्ठलिंगे रुद्राक्षयाश्लोलक्त्रा येषामभिलिमहाक्षुने संकीर्णे
शाभवेद्धलितेषांविशामपेपरा नेत्रानवे श्रेष्मसमस्रुणाःतिनानिस्थूलहस्रानिवा॰
कीटाहिमिरद्घानिहजीर्णानि नवानिवा स्फुटे भला उनत्रखिडे श्रमकोवापि
भुक्तोवाकीचाकीचस्मोपिवा रुद्राक्षायास्रेष्ठलत्सुख्यमे सर्वपातकैः रुद्राक्षधार
णंपुण्यंकेनवासद्धशोभवेत महाव्रतमिदंपुण्यं कतुनमः तत्वदर्शिनः सहस्रं धा
रयेत्स्तु रुद्राक्षाणामुधनब्रतः तंनमन्ति सुराः सर्वे यथा रुद्रस्तथैव सः अत्नासंहृजि
नोनितः रुद्राक्षः शाकरोमकः दाविंशुवापिकस्यकेनरजराजसमप्रिये शुक्लाभवा
लस्फुटिकार्येप्यवैवर्ण्यकोचनैः समेतोधार्येयस्तु रुद्राक्षांस्त्रिशिवोभवेत् के
वलावापि रुद्राक्षान्येषालाभेविभूतये तेनस्पृशोत्रिपापानितमांसीवविमा
वके रुद्राक्षमालयाजप्याःमन्त्रोनेनफलप्रदः रुद्राक्षेमस्तकेवध्नाशिरः स्नान
केत्तेनियः गंगास्नानफलेनस्पृजायतेनात्रसंशयः श्रुश्यास्त्रिहस्तसुकेलिंगोश्र
तिस्मालोनिहस्तसुस्मस्फुटिनोभंगुरालघुः भित्र् ·· पूनोजीर्णो रुद्राक्षस्त्ववरः स्मृ

तदिति इति रुद्रदानप्रकरणं अथ पूर्वोक्तसालग्रामशुच्यकापकाप्रकरणे तत्र मेरुखंडे
पंचगव्याकल्यापांडराच पीना नीललक्षणैव च रक्ताहलाचदक्षाश्च महास्थूलानवेलार
कृता कपिलाकदुरामधमावरुचकैकवर्किका हृहन्मलोहहकबकालग्रवक्त्रा
चैवा पुनः वृक्षवक्त्रानथाका विजयप्रपृक्कानचोपुलवो नासापलान्यपितथैवचि
यपासिद्धिकलमेवेकलाकौतिदत्तातिच पाषुरणपाषदहनीपीनाशुचपलमदः नी
लासंहरि शानेलदमीरक्तकेरामप्रदायिनी तत्कवोद्वेरातालितेन वज्राताविघ्नहायिनी
स्थूलानिहंहतिचैवा यतिणालाउबलावलनः कपिलाकवैराभैरामप्रावरुचकैक
चक्राका हृहन्मलोहहकबकालग्रचक्रप्रवा पुनः वृक्षवकाथवा याम्याक्षग्रचक्रान
चोषलवो पूजयेद्यः प्रसादेनतः खमेवलभेनरः इति अग्निपुराणे सर्वकर्म
प्रदासौम्याकरालाभयदः खेदा मिश्रयावश्रीकवेनिमेलक्षादाविद्रुदायिनी शु
क्लमेसैकफलदारक्तामोलफलामये भूतरक्ताईषड्काप्रविरिक्तानानिषिद्धे
व पीनाधनकरीशिवाय नमः ज्ञानप्रदायिनी मतिरक्तारोगदाचहस्तमाकीर्तिप्र

प्र०पू०
वि०
५८

दाश्रुभेति पुराणे संग्रहवचनात् तथा पीता दारिद्र्यनाशाय रक्ता भोग्यफलाप्तये
सकुटी श्रीकरे नित्यं तथा नीलार्थदायिनी कपिला हरते पापं बलवर्यं एतज्जिता
दर्शनात्स्पर्शनाच्चैव ध्यानयोगेन पूजिता शालग्रामशिलाचक्रे संस्थितो भगवा
न् हरिः। तिर्द्दश्मालिलेखा पंजालिनो गृहे वैधनेइति विशेषवल्लभ योगेपारिजाते
श्रीभगवानुवाच एवं शालग्रामवत्साम्भे शालग्रामे स्थितो हरिः स हि सत्त्वाश्रितो नि
त्येमाऽभावे वनेकथा लोकनैवि विविधाकारे लोके तेयथा श्रद्धरूपतो वक्ष्यामि ते
हरे श्चापि शालग्रामस्य लक्षणं यथा योग्यं विकार्यैवरूहीनत्वं प्रयत्नतः श्रोते
शिला परीक्षेत यथाशास्त्रं यथाविभागतः स्निग्धत्वं नासहम नवास्थिरा कारायवाना
ना ... तथा एवं पीता नीला रक्ताश्च शुक्लका कपिला धावका भाच हर्वाभा
रक्तपिंगलः एताश्रुभ शिलाग्राह्या लिङ्गस्वैव विशेषतः स्थिरामनः पारिजे यान
स्मा सना स्वत्वपदा पंचानना च विज्ञेया यावद्भेदप्रदायिनी कोलि भागप्रदाक
स्मा पाएवशपापहारिणी पीता उज्ज्वला निर्मला गौरी शोभा निष्पादा नथा नीलाव

ऽन्नदा ज्ञेयानसैवकांतिदायिनी पुष्टिर्वृद्धिप्रदा श्यामा ह्येनात्तान्विकदायिनी काम
प्रदा लकाराभाववी मायगुप्ता दायिका सकारेनासदानित्यं सिद्धानिभ्र फलप्रदेति प
मगुणाः श्यामा कस्मान्नथायेनमस्ते नाकस्मा चकारापिस्मा अतिविकाश अन्नणोपि
गा मधुपिंगला वक्रवर्णाकलेका चनप्याचसत्तमय वर्णिनी इन्द्रा विवर्णमेदेव
सैयाना नाविधा शिला स्निग्धा सुदृमा शीतलो मा हृद्धा वोलनमस्तकः वाकवक्रा
वारुयकामध्यचक्रावशाद्वा वनमालामदाहृन्नवदनाकमलाद्विवन पतङ्गा
विशेषेण साध्यकसरुद्दिवप्रदा संतोषशीतला गाच हन्नाभिक्त प्रदायिका व
श्रीकामाचबावेगीनथाचोन्नमस्तका सर्वसिद्धिकरी श्यामा कलिकीर्तिविवर्ध
नी कीर्तिप्रदा चारुवंद्याग्रादृश्यायाणादा भुवि वनमालाधुनस्था मिदाता सौभाग्य
दायका सप्तधान्यभुक्तिकर्त्री वाचोकौशलदायिनी पद्मादि शुक्ला सौभाग्यप्रद
ये च फलप्रदा सिंहासनस्थिता चाविताज्यभोगा च वर्णदा चक्रे खके समाप्ते व
ला संख्यकैनैसमलंकृता वनमालालोकिता यानन्त्यात्तेश्री सहायवानिति ॥

ग्रनू:
वि॰
५२
५१

ग्निप्रदाएि तथा व्यालमुखीं समग्राच विवराद्वद्ध चक्रिका विवरवर्त्तनाभिश्च
नारसिंहो न संशयः कपिला विषमावर्त्ता नेत्रलोचनाच याभवेत् दुःखदा सततं विशे
षः सुखदा न कदाचन स्थिता स्थूला मानुषा स्थूला चैव समचक्रिका योनिमू
र्त्तिं तु नेता व्यागंभीरं च संपुटा तथा सूक्ष्ममूर्त्तिश्च सम गुवीश जिना स्थिरदायिका
याज्ञीफलप्रमाणा याकोणेभयसंपुटं सूक्ष्ये याभयत्नेन मनसा लोलेनभजयेत्
पूजिता फलमाप्नोति इहलोके परत्र च नरसिंहस्वरूपो कृष्णाकारो भवेद्गर्भे व नीले
च महाश्रिये च पृष्ठे महादुःखे स्थूलाग्रे मरणं भवेत् लम्बोष्ठ चैव दारिद्र्यं पिश
गो हानिं च वच लग्नचक्रे भवेत् व्याधिविधावर्तमरणं भवेदिति ब्रह्माण्डे न्यायेशि
लामध्ये वापि सूक्ष्मत्रले समाहितः निर्यंच वक्रा पतिता भावद्धचक्रा तथै
वच्च उग्ररूपा निषुर्णमा च करालाविकरालिका कपिला विषमावर्त्ता व्यालसा
कोटरा तथा ग्रासचेलनाभ ग्रामहास्थला विगर्हितः श्रायुतेस्थापितेयस्मा
त्रैकेन संपुटा उपरावकवज्राच भयचक्रहस्पोवत्सो सततं छिद्रा चस्थर स्थाश्च

हृच्चक्राधरादीपिका चक्रेणाहनचक्राख्या नचक्राप्रकीर्तिता वक्रेश्वरी स-
मा शुक्राभमचक्रान्तर्थैव च द्वीर्यचक्रापहिन्याम्य धनिकिचक्रा विशेषितः मल्लका
लानि विरूपाक्ष वर्गा लिलना सदा बुधैः क्रमदेहास वर्मा शुक्रः स्फोटवुद्बुदसंयुता
मूर्चिताशुष्कनो यानि यस्या लिमैत्तचर्दने नृत्ता नाचूर्णीला राज्ञेयाष्टजकानामनि
ष्ठरा कृष्माजन्मिना कारानिश्वरा चोद्दंनया सर्वेश्वनन्दी यास्मा संयस्ता
शुभावैहस्ता नस्मावैस्पि वक्राचक्राले निप्रकीर्तितः नदीयाशाख्नतयोश
लसंपुकाकरालाविकरालिका संहमस्याख्नर्त्से याहननधकेन्नकोटरा
लालावसानुलायानाभूजकसांगुलेनन् आपिकोनमहास्थलातो न्हेतनः
त्रसूजयूता आघोशुको नयपवकाकृष्णीसासासाद्भ मलालेकेपास्तुना कुराये
गम्यदानिनस्पोवना पवित्राशिनी नचक्षोहेगदानिमेडः खेदादिद
यिका पृष्ठिकाशुष्मिके हृनि जत्प्यारेन्यसा चैवनि चूराशुषणेन्नाशिनी श्र
नासामौ व्यदाचैव करालाभयदायिका पृष्ठिका शुष्मिकेहनि विकराला

श्रृं
वि॰
५॰
50

स्वभावतः कपिला कलिङ्गा निर्भेद्या लसत्सा जयनाशिनी कोटवल्मजकेऽहं ति
तथा वेपुविनाशिनी श्यामवेदलम्नानिर्भेद्या सस्यप्रदायिनी भग्नाधनदायिनि
नेमहद्भाम्पूलाद्यप्रदा गण्डिलाया प्रदा प्रोक्ता वीर्तिहाम्व विराम्ययोना पकेच
कोकलभोगसान्म लकासा चश्चन्नद्वा ॐगाङ प्रदा रोयावकज्व कानयप्रदा वृ
द्धचिंताव ऋद्धिद्याभग्नावध्यप्रदा हिमा अयोगानिप्रदा सेयानपेवाधोम्रवेति
सा वृक्षचक्रान्वयेऽहनिय शोधावक्रशेषिका पत्ते चक्राय निहं तिहृत्द स्वक्रा ट
हद्वयो अधिक्रानिष्पलालेयः ॐ वेद्वादिद्दायिनो शोधायाम हिं तप्रोक्तास्ता र
ह्ल्लीनन्तमजयेनझति अथ शालग्रामचक्रनिर्णयः स्कन्दे अथ वक्ष्यामि
सालग्राम शिलास्तथा नस्थूले न कृशाभिन्ने नातिकालेन कर्कशा कराले वि
कराले च तिर्यक्चक्रे विदिंमुखे स्पृष्टचक्रे चोर्ध्वचक्रे मध्यःपार्श्वेऽशिरा मुखे व
क्राङ्गे ऽङ्कहस्वे ऽपसि चक्रे त्रिकोणके भग्ना निःशिके कापिलकालकाम्रपि
गले संधि पवर्णे स्फटिते भयोष्ठ वन्यके तथा श्रेनःस्फुटितमग्रे चवर्ज्जयेति

सप्तमलके प्रतिस्थूलमतिरुस्वेषु मनः सलिलयायिणे त्रिकोणे वह्निरेखाफले
त्रिकुहोने चलासने अवकुवनगुलंचदग्धपुष्टविवृद्धिते त्रिकुशासनेलरुद्धि
द्रसौऽठवेदिकवाक्षिभिः सुजाग्रावजेनी पद्मनि कामस्वावतुद्धालि करा
लविकरालंचं जलनाशंसाद्धिकरालमतिरुद्रं कारविभ्रकंशनि पेविवहि
स्वर्जंच शोकंदं अनाहिदस्थूलायचक्र मुर्धस्फोटनेभवेत् अयोवकंपाखवज्रो
दयरोगविपायके पिरोवकंपुत्रवृद्धिशनिवन्धकमोधिमं ॐः खेपदंवक
तणेत्तुमित्रमेवन्धपंचके स्तुवके सर्वसूनं चचकेवज्राभयप्रदे पापदंम
यचक्रचनापदंख्यं यवक्रके त्रिवर्तविपुभेयवके वरूचके जलतापु पतिचकाप
तिमेस्याद्धिवर्णे जलनाशनं अपर्णेभूस्रवणे मतिरि केतरोगदं कपिलेक
लहं निलंकलंकदृष्टकाश्यके मधुवर्णे मलमेस्याज्ञतिसंधिपयवर्णेकस्फु
टितेपुत्रनाशाय भमोहमतिनाशने अस्यानुभंगदंभंगकुर्दे स्वेपादंस्मने
स्मयावहे निम्नशीर्षकतिस्थूलेपनायके अतिदस्समस्सजाह्वे त्रिकोणे वप्र

अ.शू.
वि.
५२
51

नाशाने वक्रेश्वोक्तिनेदयात्सत्यमेवभयप्रदं उद्वेगदायकं दुःखं रुग्णादि इन्रोगादे
पैशुन्यादेवक्रोधिकं स्फोटमाशुघ्ननाशाने अत्र वक्रचक्रार्चनवायस्याजनवक्रोत्व
योमुखो मूलपीयः प्रसादेनदुःखमेवलभेनत्स इत्यादीनि समालग्रामशिलादोष
प्रतिपादिकानि वचनानि शाकाम्नायवचनविषयाणि कस्मैचनिर्णयेक्षा केविदिंतु
खेमिनुप कम्पमूजा योवर्मनीवे स्मात्रिकामश्चात्रपुष्पनीत्से वे अलाडेनिकामो
दोषाभाव प्रदर्शनेनार्थदा समव चक्रिकायां मूर्तिनेतमख्यागंभीरासेप्रदानथाच
स्थूलमूर्तिश्च संमुखो सिद्धिदायिका धात्रीफलप्रमाणोयो कारेणोभयतेपुट
मूजनीया श्रयेवं नसर्वसिद्धिप्रदायिका पूजितेफलमाप्नोति चेहलोके परत्र
वा इति शिवार्चनचंद्रिकायामग्निपुराणे इति शिवार्चनचंद्रिकायां अथ
गृहस्य विषमविषमकेन योन्याने मत्रे विषमसमानेचभग्न चक्रेकचक्रके क
पिलेनर सिंहेचभग्नचक्रेकचक्रके कपिलेनरसिंहेचवर्जयेच्छ स्मार्गदो
ति त्रलोडप्रताएव अपिकेवमहास्थूलानागटहीनेन पूजयेत शेषास्वमर

हिनाग्रोऽस्मान्नाग्रदेहोऽत्र नश्यजेपत्त प्रतिमाभ्यन्तराच्छीलामेदेऽलदृत्ताणि प्रपद्यास्मि
णानि दिव्यानि भेदेन शर्मा सालग्रामशिला मूर्तयः न दृष्टिकारिणस्तत्त्वं ख्यानप्रख्याच्च
ते हेमसूत्रविस्तृप्यमौने वासुदेवो वासुदेवैश्च स्वरूपे संकर्षणेस्त्वपा प्रद्युम्नः प्रप
ते वैश्रवणे चानिरुद्धः स्मृतो गतः वासुदेवो वालेणे स्मात्रियाणां गजन्प्रजा श्रिभि वैश्यदोषव
से सम्पातपर्यवाः प्रद्युम्ना नितिभिः इति वराहपुराणे वासुदेवो विप्रजने रूपास्य पूजने
सदा संकर्षणः प्रद्युम्नो यानिरुद्धश्च यथाक्रमं क्षत्रियादिभिः पूजनीयाः सर्वकामफ
लप्रदः विप्राणां मूर्तयः सर्वाः पूजनीयाः प्रयत्नतः इति पुराणसंग्रहे वासुदेवो
ब्राह्मणैः सम्पूजनीयो वाखिलप्रदः संकर्षणः क्षत्रियस्य प्रद्युम्नो वैश्यपूजितः अनिरु
द्धस्तु शूद्राणां पूज्यः सर्वफलप्रदः विप्राणां मूर्तयः सर्वाः पूजनीयाः प्रयत्नतः क्षत्रि
यस्य त्रयः सम्पाः वैश्यानां द्वयमेव च शूद्रस्यैका भवेन्मा सेवितः सर्वदा सर्वसिद्धिदः इति
हयशीर्षे नमेनाविशेषेणाभिहितः लक्ष्मीनारायणो नवन्दसिंहः च्युतकेशवः हिरण्य
गर्भः प्रद्युम्नगोपालगरुडध्वजः रामाऽनिरुद्धश्चाकाशमदामोदरगदाधरः चक्रमं

म.पू.
वि.
५२
52

नमहानीलसुकंठश्रुकघोनमः पीतांबरहरितज्वलन्हृत्समश्रीधरमाधव वासुदेवेति
विख्यातः चतुर्विंशात्मकाः शिलाः २४ चक्रेलनमसायपशास्तेसुचक्रास्युः हयग्रीवइत्येषः
शालेतिहरिविशेषणः शालग्रामविदः सूक्ष्मयनोनामिप्रदार्चिताः त्रिवर्णसामसानाय
नजातेपिलयोपितो इति नजातौ ब्राह्मणप्रत्यामूर्तयस्तत्याने शिलाप्येकादिचतुर्दशा
घादशापंचदशात्विताः पूजोहासर्वदा यानेगंडकीसरिदुद्भवाः इति लक्ष्मीनाराय
णानंतहिरण्यगर्भपुरुषोत्तमचतुर्भुजसंज्ञः सालग्रामसूर्तयः ग्राह्यानां अत्रग
नोपूजनेप्रशस्ता इत्यर्थः अथतत्क्रियाणां पूजामूर्तीनाह रामामायामकविंश
एकादशानवाष्टमी दशादाविंशातिनमः सर्वदामोक्षदायकाः इति लक्ष्मीना
रायणानंतकसानिरुद्धगोपालरामश्रीधरसंज्ञाः मूर्तयः तत्क्रियानेपूजने
प्रशस्ताइतिमर्थः अथवैश्यानांमूर्तयस्तत्याने चतुर्विंशतिसमेन त्रयोदशाष्टाव
दश एकोनविंशाविंशकानितेयोगानिशिलाविंशामिति वासुदेवप्रद्युम्नदामो
दरगदाधरपीतांबरहरिलक्ष्मीनारायणसंज्ञमूर्तयो वैश्यानांपूजने प्रशस्ता

तत्र इति भावः ॥ अथ सत्शूद्राणां पूजामूर्तिरुच्यते ॥ तयोर्विशेषो विशेषश्च तन्मध्ये कादश ।
मूर्तयः पंचपंचकोनविंशसंख्याः शूद्राणां न फलप्रदा इति माधवकमललक्ष्मीनारायणगो
पालत्रिविक्रमकेशवपीताम्बरसंज्ञा मूर्तयः सत्शूद्राणां पूजायां सतीव शुभदा इत्यर्थः
वत्सविशेषाति मूर्तिषु वसिष्ठा मूर्तयोन्यत्र सिंह हयग्रीवा महानील शुक्रेन्द्र संज्ञा यतीनां
पूजने प्रशस्तत्वमाह इत्यर्थः स्कंदे ब्राह्मणक्षत्रियविशां सत्शूद्राणां तथापि वा सालग्रा
माधिकारोस्ति न चान्येषां कदाचन स्त्रियो वा यदि वा शूद्रा ब्राह्मणक्षत्रियादयः पू
जयित्वा शिलाचक्रं लभन्ते शाश्वतं पदं इति तत्र ब्राह्मणः सत्शूद्र येन स्त्रियः क्षत्रियादिन
सत्शूद्र इति विज्ञेयं [illegible] भणवोक्तः [illegible] रणाश्चैव सालग्रामशिलार्चने ब्राह्मणो ग
मनं चैव शूद्रस्य चंडालतोधिकं इति अपरसंस्कृतवचनात् ब्राह्मणगमनाश्चैव सर्वलि
खिते स्त्रीशूद्रादीनां सालग्रामशिलामूर्तिपूजननिषेधात् तैस्त्रियादिभिः सालग्राम
शिलापूजनं कर्तव्यमित्युक्तेन तत्कथमिति चेत् न सत्यं ब्राह्मणक्षत्रियविशां त्रया
णां मुनिसत्तम अधिकारः स्मृतः सद्भिः सालग्रामशिलार्चने स्त्रीशूद्राणां यतीनां

ग्र॰तृ॰
वि॰
५३
53

चषष्ट्यानांचविकर्मिणां नैवाधिकारोविद्यते यः सालग्रामशिलार्चने विशेषतश्चैवस
वैष्णवेनाश्वालेणहितैषिभिः सालग्रामशिलाचक्रं स्त्रीजनीयेस्पर्शाभुने इत्यादिपद्म
पुराणवचनैः स्त्रीशूद्रादीनांत्रियादीनां सालग्रामशिलामूर्तिपूजाभक्तु
ताश्रवणान्न ब्राह्मणस्यैव मन्त्रोक्तेः स्त्रीणां हि शूद्रकस्पर्शो वज्रस्पर्शाधि
कं मतेति भविष्यलिङ्गपुराणवचने ब्राह्मणस्यैवेत्यनयोगाद्यावृत्तेः एवंप्रकार
कारेणब्राह्मणस्यैव स्पर्शपूजायामधिकारावगमान्त्रियादीनां सालग्राममूर्ति
स्पर्शमात्रेनिषिद्धमित्यवगम्यते एवंच सति त्रियादीनां पूजार्थमुपनीतानांशूद्राणांचजनेस्व
यं स्पर्शनेनाधिकारोस्तिविष्णोर्वाशोकस्यच शूद्रेणवाउपनीतेनवाद्विजेनवापिपति
तेनापिवा केशवंवाशिवंवापिस्पृष्ट्वा नरकमश्नुते अत्र अपकेवाशब्देन त्रिया
दीनांग्रहणपसंग्रहोस्तेयः यद्येवं त्रियादीनां सालग्रामस्पर्शनिषेधःस्त्रीहिसदा
चारविशेषःस्यादितिचेन्न अत्रापिसिद्धान्तः ब्राह्मणः पूजयेन्नित्यं त्रियादिन पूजयेत्
इतिवचनेनत्रियादीनांसद्यान्तमुपन्यस्तानपोक्तितणशूद्रादेर्वानिषेधोस्त्वनत्रि

२०

यादेः ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणामपि नियमम् अधिकारः स्मृतेः सच्छालग्राम
शिलार्चने स्त्रीशूद्रपतितानां च चण्डालानां च द्विकर्मणो नैवाधिकारो विद्यते यः शाल
ग्रामशिलार्चन इत्यादि स्कान्दवाराहवचननिषेधात् तथा ब्राह्मणस्यैव स्पृश्यताहि
शुचेरप्यशुचेरपि स्त्रीशूद्रकरस्पर्शो वज्रस्पर्शाधिकं स्मृतमिति वचनद्वये वाखि
यं शुचेरप्यशुचेरपि ब्राह्मणस्यैवार्हत्वं नान्यस्य क्षत्रियादेः शुचेरवाहेस्य
शीयाभेदानशुचेरिति प्रार्थः सत्क्षत्रियवैश्ययोरेव स्पर्शार्हत्वं ज्ञात्वा ममाधिकारोऽप्य
शुचिनान्येषामिति भावः किं च ब्रह्मयोगाद्याः वेदे परस्परं वृत्तिकारोऽप्यशुचिक्षत्रि
यादिस्पर्शनिषेधपरोऽव्यवस्थितेनैव यावता स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शो वज्रस्पर्शाधिको
मतोऽनेनोत्तरं शूद्रादिस्पर्शनिषेधपरं सप्तमाध्यायेन मे वचने यच्च स्कान्दवाराहवचने ह
त्रादीपवचने स्त्रीणामनुपनीतानां नामित्यादिना शूद्रादीनामेव शालग्राम
स्पर्शनिषेधात् तत्र त्रैवर्णिकानां च शाहूनं त्रिविधापुपसंग्रहः इति तत्र क्षत्रियकलनाश्रयो
जिकैवमस्माकं ब्राह्मणोऽहं क्षत्रियैः सह वैश्यः स्पर्शाद्विकासालग्रामशिलापूजा

ग्र॰नृ॰
वि॰
५५
54

कार्या न प्रमत्तस्त्रियादिभिरिति स्मृतेः प्रमत्तो शूद्रानुपनीतास्त्रियश्चेत्याद्यर्हं न व
चनैः सालग्रामशिलार्चनेषु शूद्रनिषेधः समन्त्रपूजकत्वादिति स्मृतिविषयः स
न्त्रपूजैस्तु ब्राह्मणद्वारा सालग्रामशिलार्चनं कर्तव्यं तथा चोक्तं पञ्चरात्रेष्प
शूनस्य हेतोर्दीक्षायुक्तैस्तथा शूद्रैर्नाप्यमन्त्रमर्चिताविवर्जितैः कर्तव्यं ब्राह्मणद्वारा
सालग्रामशिलार्चनं इत्येवं प्रकारेण ब्राह्मणादिभिस्त्रिवर्णैः स्वयं वान्य
द्वारा वा सालग्रामशिलामूर्तिः कीर्तिसंख्याका पूजनीया तत्रोक्तं तत्रैवाद स्कं
दे सालग्रामसमाः पूज्याः विषमा न कदाचन विषमेष्वेक एवात्र समेषु नैक
दाचनेति अन्यविशेषो वैखानससंहितायां चतुर्मूर्तिस्थापनमूर्तिचतुष्टोत्तरसंख्या
कः स्याद्विनिसप्तस्त्रिकानन्तरं चैव मन्त्रसंख्यकः तथा षोडशसंख्यानां तथा विंशा
तिरीरितिः द्वाविंशतन्तु संख्या स्याच्चतुर्विंशतिरेवतः चात्यवर्णाश्रुभो भाषा
वनश्चाष्टचत्वारिंशः अष्टाशीति महामूर्तीः शतमष्टोत्तरं तथा प्रत्यवैन वर्णसंप्रुत
सूजनीया विचक्षणैः चतस्रः पूजिता येन द्वादशाष्टसमास्मवेश्वसः मूर्तीनां षोड

ग्रामे तु पूजां कृत्वा विधानतः सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य मन्त्राच्चकार्यो विप्र ब्राह्मण गायत्री वर्णसंख्याया विंशति चक्रधारके पूजनस्य नरोत्तम अश्वमेधफलं लभेत् द्वाविंश पूजयित्वा नारो शिवस्यानिध्यमाप्नुयात् चक्राविंशति पूजयित्वा विष्णोः सालोक्यतां व्रजेत् चतुर्विंशतिलक्षणा मूर्त्तिस्त्वष्टाशीतिसंख्यका फलं शृण्वथ मेनासा पूजां कृत्वा विधानतः सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् मूर्तयः शतसंख्याका नानावर्णविभूषिताः यस्य गृहे प्रपूज्यन्ते तस्य लक्ष्मीः स्थिरा भवेत् नारायणं वासुदेवं वामनं भरतं येव च सुदर्शनविशेषेण पूजयित्वा प्रयत्नतः सर्वयज्ञफलं तेषां सदा लक्ष्मीः स्थिरा भवेत् शिलाशुद्धिश्चक्रशुद्धिर्वर्णशुद्धिस्तथैव च केसराणां च संशुद्धिं ज्ञात्वा पूजां समाचरेत् इति अथ पूर्वोक्तलक्षणविशिष्टसालग्राममूर्तिपूजाफलप्रतिपादकानि नानापुराणस्थानि वचनानि संगृह्य लिख्यन्ते तत्रादौ पुराणे यः पूजयेद् द्विचक्रं सालग्रामशिलोद्भवं राजसूयसहस्रेण तेनेष्टं प्रतिवासरे यदा मन्वन्तरं नाथ ब्रह्मन्

श्रमू:
वि॰
५५
55

निर्गुणमच्युतं तस्य साक्षाद्भवेन्नूनं सालग्रामशिलार्चनात् यथा काष्ठस्थितो व
ह्निर्मथ्यमानः प्रकाशते तथैव नानास्थितो ज्ञानेन जनार्दनः प्रकाशते अपि पापसमा
चारा नरकमार्गाधिकारिणः सालग्रामार्चनाद्दृष्ट्या नैव यान्ति यमालयं न तथा रमते
लक्ष्म्यां न तथा स्वपुरे हरिः सालग्रामशिलाचक्रे यथा स रमते सदा अग्निहोत्रं हुतं ते
न दत्ता पृथ्वी ससागरा येनार्चितो हरिश्चक्रे सालग्रामसमुद्भवे कामैः क्रोधैर्मदैर्लो
भैर्व्याप्तो यत्र न वाधिप सोऽपि याति हरेर्लोके सालग्रामशिलार्चनात् यः पूजयति
गोविन्दं सालग्रामे सदा नरः आभूतसंप्लवं यावन्न स प्रच्यवते दिवः विना मन्त्रैर्वि
ना दानैः विना होमैर्विना मखैः मुक्तिं यान्ति नरा वैष्णवाः सालग्रामशिलार्चनात् न
रके गर्भवासे च तिर्यक्त्वे कृमियोनितां न याति वैष्णवः कोऽपि सालग्रामशि
लार्चकः दीक्षाविधानमन्त्रज्ञश्चक्रे यो बलिमाहरेत् स याति वैष्णवं धाम सत्यंस
त्यं मयोदितं नैवेद्यैर्विविधैः पुष्पैर्धूपैर्दीपैर्विलेपनैः गीतवादित्रस्तोत्राद्यैः सा
लग्रामशिलार्चनात् कुरुते मानवो यस्तु कलौ भक्तिपरायणः कल्पकोटिसहस्र

स्नाग्निग्रमनेनेमविप्रोद्भवैः लिंगैः सुकोटिभिर्दृष्टैर्यत्फलं पूजितैस्तु तैः सालग्रामशि
लायांतु एकेनापि तल्लभेत् सकृदभ्यर्चिते लिंगे सालग्रामशिलोद्भवे लभते म
नुजो मुक्तिं दिव्यं सांख्येन वर्जितः सांख्ययोगवर्जितानामपि मनुजानां नियम्य मुक्तिभा
गि भवंतीत्यर्थः सालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केशवः तत्र देवासुरा सर्वे
भुवनानि चतुर्दश सालग्रामशिलाग्रे तु यः श्राद्धं कुरुते नरः पितरस्तस्य तिष्ठं
ति तृप्ताः कल्पशतं दिवि सालग्रामसमीपे तु क्रोशमात्रे समंततः कीटकोपि
मृतो याति वैकुंठभुवनं नरः सालग्रामशिलाचक्रं यो दद्याद्द्नमुत्तमं भूच
क्रेण न दत्तं सपर्वतवनकाननं इति स्कंदे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीशिवस्कंदसं
वादे सालग्रामशिलायां तु त्रैलोक्यं सचराचरं मया सह महासेन लीनं तिष्ठति
सर्वदा दृष्ट्वा प्रणमिता येन स्नापिता पूजिता तथा यज्ञकोटिसमं पुण्यं गवांको
टिफलं लभेत् कामासक्तोपि यो नित्यं भक्तिभावविवर्जितः सालग्रामशिला
पूज्य संपूज्यैवाच्युतो भवेत् सालग्रामशिलाबिंबं हत्याकोटिविनाशनं इति स्क

श्रनृ:
वि:
५६
56

तिसेकोटिनिध्यानेरुजितेयेननमस्कृते सालग्रामशिलारत्नयोतिपापाम्नेकशः
सिंहरत्नायथायोतिवृते मृगाणामयथान नमस्करोतिमनुजःसालग्रामशिलार्च
ने पापानिविलयंयांतितमः सूर्योदयेयथा कामासक्तोथवाक्रुद्धःसालग्रामशि
लार्चने ऊकृतेमानवोयस्तुकलौभक्तिपरायणः कल्पकोटिसहस्राणिरमतेवि
ष्णुसद्मनि सालग्रामेनमस्कारश्चाबेलापिरेकेन भयंनैवकरिष्यतिमज्ञकाले
जन्मभवे सालग्रामनमस्कारः श्रोच्येनापिकृतोयदि सानुषःकिंकरिष्यति
मज्ञकालेनराधुवि: मज्ञकोथलरत्पिग्रामनग्धभुननमतिये वासुदेवेनतेस्ते
यामज्ञकःपापिनोहिते सालग्रामशिलायांतस्तराग्रजवन्नामाद्द रत्नदेवेन
वस्तुनस्तस्थानेममभक्तितः कल्पकोटिसहस्रेस्तुहूजितेमग्येयत्फलं तच्चैवकोटि
टिगुणितेसालग्रामशिलार्चने हूजितोहूनवैभक्त्यानमितोहेनतेनरैः नकार
नेमर्त्यलोकेयो सालग्रामशिलार्चने सालग्रामुशिलाविम्बनार्चितेनयुदिश्रव
क योहिमाहेस्वरोभूत्वावैलवलिंगगुनमदृष्टवैयानिनरकेयावदिन्द्राश्च

तद्दृष्ट्वा संसारभृतः एकान्ते निमज्जति नराधमः वर्षकोटिसहस्राणि कल्पान्तापनवर्जि
तः सकृद्दृष्ट्वा विनिर्लिंगे सालग्रामसमुद्भवे मुक्तिं प्रयाति मनुजा नयेसांख्येन संयुतः स
लिलैः कोटिसहस्रैर्यः पूजितो हरिः सालग्रामशिलायां तु एकेनापि दिनेन तु त
स्माज्जलयानमङ्गलैः शीतार्थं समयुजक कर्तव्यं सततं भक्त्या सालग्रामशिलार्चने साल
ग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केशवः तत्र देवाः सुरगणाः भुवनानि चतुर्दश सालग्रा
मशिलाग्रे तु सकृत्पिण्डेन तर्पितः वसन्ति पितरः तस्य न संख्यातु विधीयते यायच्छि
रसमुद्भवं केदारेः कृतपापस्य वाराणस्यां तथैव च पयोनाथ्यादीदकं पुण्यं प्रमाण
मस्ति सर्वस्य स्वर्ग नरस्य पुण्यं यत्क फलं प्रमाणं तेन सालग्रामशिलार्चने यो ददाति स
दा विप्रः सालग्रामसमुद्भवे विप्राय विप्रमुख्याय पतेने वर्तमानसुखेः मानुष्योऽपि स
लोके सालग्रामसमुद्भवः सम्पूतेन विनाशुद्धे कलिकाले विशेषतः सपन्नः पुण्यपो
लोके सफलेन सजीविते सालग्रामशिलापूजा गृहे यस्य च सर्जितः सप्रियस्तेदिय
ग्रामे सालग्रामशिलार्चने यः कुर्यात् ज्ञानतो भक्त्या स याति परमं पदं मनसा वाचा

श्रीवृ.
वि.
५७
57

द्विभक्तानयः कोऽपि सगुणभाक् द्वेषेणापि च लोभेन दंभेन कपटेन वा सालग्रामो
न्नवेदे वेदस्य पापान्मुच्यते शुचिर्वाऽशुचिर्वापि सत्यशौचविवर्जितः सालग्रामशि
लां स्पृष्ट्वा सद्य एव शुचिर्भवेत् तिलप्रस्थशतं मर्त्यो यो दद्यात् दिने दिने तत्फलं सम
वाप्नोति सालग्रामशिलार्चनात् पत्रपुष्पफलैस्तोयैर्मूलैर्दूर्वाक्षतैस्तथा जायते कृष्ण
तुल्यं सालग्रामशिलार्चने विधिहीनोऽपि यः कर्मक्रियामंत्रविवर्जितः सकश्चनाम
वाप्नोति सम्यक् शास्त्रोदितं फलं स्कंदे कृत्वा तु यो मालां वक्षसि सालनाथके नैवेद्ये
भवेन्मर्त्यस्त्रैलोक्ये सचराचरे धर्मकृत्यादिकं पापं यत्किंचित्क्रियते नरैः तत्सर्वं निर्दह
त्याशु सालग्रामशिलार्चनात् गारुडपुराणे सालग्रामशिला यत्र देवो द्वारवती
भवः उभयोः संगमो यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः सालग्रामे द्वारिकायां चक्रे नैमिषपुष्कर
लेघायां वाराणसी प्रयागे च कुरुक्षेत्रे च पुष्करे गंगायां च नर्मदायां गोदायां चंद्रभागास
रस्वती पुरुषोत्तमे महाकालतीर्थान्यानि निशाकरं सर्वपापहरं चैव भुक्तिमुक्ति
प्रदानं वै हरकं नारदीये यत्र ब्रह्मोपाख्याने नरः सालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति

केशवः नवार्धते सप्तालत्र भूतवेतालकादयः सालग्रामशिला यत्र तत्र तीर्थं तपो
यत्ने स्नानं वा पूजिता भक्त्या नरैः स्याद्द्विपिकं फलमिति हेमाद्रौ विशेषः स्कंदे चइगट
हेमामे संक्रि विक्रियते गृहे तीर्थकोटिगुणं पुण्यं सालिग्रामशिलायाः नित्यं च
शकलं तत्र प्रयागं च सूक्ष्मूतके प्रभासं च कुरुक्षेत्रं तथा पिंडारकं पुनः कोटितीर्थमि
ति प्रोक्तं सकले तीर्थं तथैव च वाराणसी गया चैव मथुरा नैमिषं तथा गंगाद्वारं सो
कं चैव गंगासागरमेव च ओंकारेन नर्मदा या च केदारं च विशुद्धिकं अवंतीकाव
का काची यमुना च सरस्वती गोदावरी नेत्र भद्रा तुंगा च नर्मदा तथा नदी तुंगपर
वती पुण्या नदी वेत्रवती तथा श्रीरुद्रं महाकालं देवं विश्वेश्वरं तथा महादेवं महा
नादं देवीवामेश्वरं तथा भद्रं महालयं चैव तथैव शालिशेखरं सोमं च मृगुतुंगं च
भीमनादं तथैव च भूतेश्वरं ममलिंगं च यानि लिंगानि भूतले स्वर्गे च यानि पाताले
यानि शिवेषु स्थिरं सालग्रामशिलायां तु पूजन्ते विवसंति ते अनंतानि तीर्थानि सर्वाणि
सर्पितीर्थानि यानि च सरस्विं कुरुते नीतानि त्रिषु लोकेषु यानि च वसंति तत्र जे

ईश्वमहे पौण्ड्रनेददे सालग्रामशिलायां तु समीपे केशवस्य हि । वेदशास्त्रम्
त्वोत्सवैः सम्यमेधाद्यपुण्यपु । धनानि याम्यनेकानि क्रतुमाणानि न स्याग्रमः । उपोस्ति
नियमः सर्वे त्रिदशाः पौण्ड्रनेदन सालग्रामशिलायत्र तत्र तिष्ठन्ति मुनयः तीर्थानि २
दानानन्तान्यस्ति यत्र स्वाश्वतीर्थशिला । सालग्रामशिलाश्रद्धायत्र चक्राङ्किता भवेत्
जरुते वैष्णवं केन स्वसंस्थाम संग्रहणं ध्रुवे । सालग्रामशिलायत्र हस्तपते च कलौ २
क्लिनः । प्रभासे यत्फलं प्रोक्तं ग्रामे राहुनिशाकरे । कन्यादाने भवेत्पुण्यं सालग्रा
मशिलायत्नः । सालग्रामशिलां कृत्वा यो मेधर्म्मम पुदाने कार्ण कार्विशेषेण २
शुक्ले भौमपायनस्य च । सवभक्तेन मेनुस सालग्रामशिलार्चने । पुस्यस्य स्थानमात्रेण
पूतो भवति मानवः । योऽर्चयति शिलाविग्रहः सालग्रामशिलोद्भवं वै सर्वे विष्णुमकाय
तेन तेष्ठु क्रतुभिः यानैः सालग्रामशिलादानेयः करोति हि पार्थिव । अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैः
तेनेष्टं स्यात् दिने दिने । सालग्रामशिलादानेन कृतं येन च पार्थिव स्वर्गं मर्त्ये च पाताले ह
त्वा तेन वै समपार्थिव सार्वभौमं च वेदं मनोरमं देवकीनन्दनाख्यानेन लक्षणं गण्डकीमणिं

पिंगलस्तु चक्रांकाया सप्तपत्राणि स्वदेवः गण्डकीमणिरुद्विदगणीः कौलसोमानुपतो
नरसिंहस्तिभिः वनमालावर्तनैवातथैसंतसिंहो महाशमणिः चक्रवांपद्मवांपद्मोमणिर
त्वग्गुणोधम वैजयंतश्च सितिमान्वैवोसुतो मिशोभनः नागभोगांकितो नानाव
र्णिमितकोणैस्तो विभृतः अनंतनागरकीवलेयपूजितः कामसमूर्तिदः पूर्वेदानयैयमनिशाय
नथाम्यमतिरत्नहीनदेशेघातिपायोपितेस्य तिलपेनकाणोवाणीष्वेना वेमहिष्मणिः
स्तुभिस्तूयमानायायेवासमूपतिगृहः इतिस्मरणगात् नवालक्ष्मीलावेनम
णीन्वांइतिमावहतिवाच्यं विज्ञायभगवद्रूपस्वरूपं गण्डकीमणिः प्रतिमाया
नविज्ञायतत्सामग्याहिंसास्थिते श्रुत्वानमुनिविज्ञायपोममोऽन्विवांश्चरूहो विस्मये
केनयापीनाविभ्रमः सपरेश्वरः श्रेयसाहितिमितत्रन श्यामास्यसमेखला दत्तापूर्ते
हलेनचपिषसोमागण्डकीमणिः उपवासादिनायेनश्नुपते गण्डकीमणिः दृह
पक्षोपवासनिः मस्तुमंदशमनपंजः स्वाशिवादेशोत्तनवासेऽस्वाभिधानो विप्रो
यो गण्डकीमणिः गंडकीवमनकीटास्यानिसंअस्थानि चक्रवा गंडकीमणिस्तत्र

ग्रनृ:
वि॰
५९
59

ग्रामस्त्रिमोयत्र विद्यते १ तस्मादिनावरूपेव दोवैष्णसालग्रामसणोमभिधानात्यद्र
यमानगोमहस्रचर्योद्यतषैममप्रविलसृष्टीप्रदक्षिणफलवामित्त्वा सालग्रा
मशिलाचक्रेऽश्ववनानिवर्तईशोमाहिवाकोभ्मः सालग्रामस्यापिब्रह्माण्डेनशते
पारिलं तेनचसप्रतिग्रहेणोभयतोमुखीवृसर्वेप्रतिग्रहकरणाह्वोएप्रतिग्रहन
भिरवेसंकनेदानवाहितेनेविलस्तदमात्तविस्तारः नराणांकुलेभलोकेसालग्रामो
ह्ववमशीला प्राप्यतेन विनापुण्येपकालिकालेविशेषतः सधन्यःपुरुषोलोकेस
फलंतस्यजीवितं सालग्रामस्य योपुजांकरते स्वसामप्रजितः यानिकानिचकिल्बिषनेगो
हेवत्साब्रह्मणःमातुःबेगोमवध्यादिकंयत्सकिमिकीटाद्यंकेनय्या सालग्रामस्
स्पर्शो निर्मान्तवैपाजित्सदालदे सो विवाहनं स्नानोयेऽध्ययनेनस्पनोनतुः सोपि
यमः सनिश्चनापतेनस्पसालग्रामशिलाचने नाशंतिनस्पपापानिकनानिहव ।
हनिच भजनंनएवंसोसालग्रामशिलाध्यान सालग्रामोद्भवेशैलंदहेयस्य
नविद्यते सर्सोदनिन संदेहः पंकेमग्नोयथागजः सालग्रामशिलायोतुसर्वे

रावसतेहरिः प्रत्यक्षमर्चितस्तेन देवादेवो जनार्दनः सालग्रामोद्भवे लिंगे शुचि
नेयेन भूतले दृष्टस्तु तेन एव सदा मधुनातीर्थं वासिषि यः स्नापयति देवेशं सालग्रा
मसमुद्भवे तस्य पुण्यं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वासुनिवोदरम् वैशाखे क्षिमहाभाग सदा माघा
वतप्रिये मन्वन्तरेषु च सर्वेषु पाव यत्फले वासुदेवे न नक्षत्रे ए स्नानेन
स्नात्केशवे द्वादशाशतमाहस्त्रपर्वकालेन तीर्थके पंचामृतेन कर्तव्यं स्नानं
स्नाने प्रयत्नतः सप्तद्वीपमभवेन स्नातसेव न एवंविध तीर्थस्नानेन न चैव केन सर्वदेवे
स्पर्शेनेव जेन सालग्रामशिलास्पर्शाय ऊर्ध्वं दिने दिने वा केति कवं संस्पर्श
नेयादेवः सर्वासवः यः पश्यति नरो भक्त्या सालग्रामशिलार्चने जन्मायुतसह
स्त्राणं ज्ञानज्ञानेनार्जितं पापं आलोक्य न सहस्राणि कन्यादानशतानि च कालाग
केलिपापानि विलिन्नानि सत्यं तेन विना कालेवापाश्वाकाले सालग्रामशिलार्चने
श्रद्धाविवर्जितः समः शोच विवर्जितः सालग्रामोद्भवे शैले स्तुत्वा मोपिस्तु
विभवेत पत्रेषु वफलेन ये मनसा सर्वे ऊ देवप मायनेले रूप एवं तत्ले सालग्रा

श्रनृ:
वि:
६:
60

सप्तालापिते विधिहीनोपि यः कश्चित्क्रियामंत्रविवर्जितः कुर्यादिति शेषः चक्रो
केपूजनात्सम्यक्फलं वै नराणां स्यादिति फले चक्राङ्कितशिलाग्रेतु कार्यं चागमणेहि
यः पृकादर्पणान्तः श्रीशोदेवलसर्वमहः यत्र तिष्ठति चक्रांको दैवीनुरावतो भ
वः तीर्थकोटिसहस्राणि तत्र ते निवसन्ति वै यत्र यत्र कुपलो शुद्धे च चक्राकुविड
नः तत्रगच्छं महाभागं संसाराद्विमतिष्यति कलिकाले कृतांतस्य कोपितैर्मलन
रतिय चक्राङ्कितशिलायस्य हृदयात्रावैसर्पति सालग्रामोद्भवे देहुन्यस्ते
कृदिजनार्पिप नवेद्य तेनाम्बुवाति सर्वेते यमकिंकराः सालग्रामोद्भवे शैले
नाभिकायामकृष्णवे कलिकाले पितृजेन्द्र नजछ्या ति जनार्दने यदीच्छसि
हि श्रेयारंतेन संसारसागरे सालग्राममयेशैले भक्त्यार्चयमहीपते अर्चितः
सुजितोप्यतः संख्यतशीलनायकः यापिनाशयकारणविकित्रतयमशालि
नो जन्मप्रभृति यत्पापं जन्मनानिश्चयेकशः स्मात्सुडोकममम्या स्वयाते
सोपिनाशंगच्छति सप्तमेत्रेणतु पेसन्याः स्वकेश्याने स्वच्छयाया हरितलत्वसमा

विष्णुः सर्वदानानां संशयः लक्ष्मीमेधायशःकीर्तिपुष्टिप्रज्ञासरस्वती सिद्धिर्बु॰
द्धिर्लभ्यते सर्वो सुहृद्यो निमसेविनः सततं तैव यान्त्याह विदेशस्थमाश्रितः स्नानेषु
नोजपेध्यानमर्चिकायेन सेवक नयाग्रतस्य यः [illegible] मतं यमवेत् दाव
हा वि यं चैव वीरवक्रे भवे न या सर्वाणि प्रपम्यानि तत्र चक्राचिलो भवेत् दा
रवन्याशिलाटे वशुद्धया ममभुक्तम् यत्रापि नोपनेने तस्यानी [illegible] द्वादशयोजने सा
लग्रामशिला यत्र तत्र संनिहतो हरिः तस्ते निषोन्यजेषाणा विमलोके महो
यते पुराणसंग्रहं सालग्रामसमीपेन क्रोशमात्रे समंततः कीटको पि म्रि
नोयाति वैकुंठभुवने ध्रुवे सालग्राममभवेद्देवोदेवाद्रवतोभवः उभयोसंगमो
यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः स्नानोदकं भवेन्नायं [illegible] यो नरः सदा प्रत्यक्षं तीर्थ
वैनायं चक्राकितं शिलाद्वयं सालग्रामशिलातोयं यमपीत्वा मस्तके य
त्रेषणे प्रक [illegible] निगद्यते विष्णुपादोदकं मस्तके नापि वतो यदि
सम्पूर्णो नवके यानि यावदिन्द्रा [illegible] ति यस्य कर्णे [illegible] समाचा॰

प्र.स्तु॰
वि॰
८१
61

तीर्थस्नानानां सर्वेषां तत्फलं स्नानमात्रतः प्राप्यते यत्र सा राममयि सिद्धः नो त्रिकोः
यस्मिन्वा तत्रैव वैदिकं कर्म तत्र वै हेमाद्या यत्ने कर्म यद्विधानात् समं हेकं दशशि
ला सालग्राम सा चार्चयेत् तावन्नाशिलायुक्ता सर्वदेवमहेश्वरो यत्र सालग्रा
मशिला दृष्ट्वा यानि पापानि अनेकानि जन्मकृतानि तानि विनश्यन्ति गजा यथा स
कलको तिमत्याः सालग्रामशिलायां चेत् पापानि नश्यन्ति मः स्पृष्टे येष
यां किमर्चितैः लिङ्गस्यैव विष्णुभक्ति विवर्जितैः अत्र सर्वे च विष्णुदर्शने सद्यः
मत्स्य नवानां हि मिमा येन विष्णुस्तितो नान्यथे न शोध्या यत्न त्वं स्वसामान्यव्य
निपातने जा वालकालाग्नि रुद्रा यत्नेन कृतानि स्वर्ति पुरा मयतो ब्रह्मा को पापत्रे
लिभ्यश्च विष्णुः सालग्रामशिला विष्णुना चिह्नेन यदि पुण्यक विष्णुनवेद्यथा
नेत्रज्ञ जिनवेत्ससर्वेन वैः नाहं च लाश्रयाद्देवः सो ब्रह्मा जानेन पुण्यक तस्मात्स
ज्जनेनित्य शोभन पूर्णमम पुण्यक कर्तव्येस नने भक्त्या शिलालिंगमद्देश्वरमि
ति पकनः सर्वदेवानानि ब्रह्मादिनि विविधानि च तीर्थानि नियमा यज्ञा लिंगस्य

ठ

चैकतःस्मृतः कलौ लिंगार्चनं श्रेष्ठं च भूलोके प्रदृश्यते तथा नास्ति शिवात्परोनि
स्तनेकस्याचिरेवतस्मात् नानालिंगार्चनात्पुण्यं सा घवेत्सैव मानवः सालग्रामा
र्चनेन तु कलौ मार्गं निखिलं वसी इत्यादि स्कन्दे लिंगार्चनेन काकोमुः [illegible] माथ्रेत्त
वायवद्विधा भूतले लोके च सन्ति नित्यशः नो विनाशकारं विलुप्तं विनाकेशवं शिवस्
ति सालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केशवः तत्र देवाः सुराः सर्वे भुवनानि चतुर्दश
कामक्रोधभयानि [illegible] विवर्जितं सालग्रामशिलायां चैव सृजनो या
चनो भवेत् येषां नापि तु [illegible] विधिक्रमः [illegible] सा
लग्रामशिलाचर्चनात् सालग्रामशिलाजातो यदि [illegible] पासते कलिकाले विशे
षेण नष्टे सत्यापनस्करैः सालग्रामशिलायां तु कोशमात्रे समन्ततः कीटकोपि
मुक्तो याति वै [illegible] नरः स्नाने चाचमने चैव भोजनादौ नैवेद्यं तथैव भोजना
नैव सालग्रामजलं पिबेत् सालग्रामशिलायां तु तीर्थं योजनत्रये नचदानव
देवं सर्वकोटिगुणं भवेत् सालग्रामशिलावेद्ध स्नानको [illegible] पातो।

ग्र॰कृ॰
वि॰
६२
62

दृष्ट्वैव निर्मलो भक्त्या केशवं पाययेन्नरः। मुक्तः शोचैर्न यो गुल्के नलसीदलमिश्रिते कल्प
कोटिसहस्राणि वैकुण्ठे पाययेन्नरः। न मंत्रो न च पूजा च न तीर्थं न च भावना विना सा
लग्रामशिला यत्र तत्र दोषो न विद्यते। म्लेच्छमासिके पापं मनोवाक्कायकर्म
जं तत्सर्वं नश्यते विप्र शालग्रामशिलार्चने। अगम्यागमने पापे पापे लिस्तसचा
नजं तत्सर्वं नश्यते शीघ्रं शालग्रामशिलार्चने। शालग्रामशिलायो यो मूल्यमुत्पा
दयेन्नरः। विक्रीनवानुमेना च यः परीक्षित मोचकः। तत्सर्वे नरके यान्ति यावदा
हृतिवाकरौ। सालग्रामशिलास्पर्शात् कोटियज्ञफलं लभेत्। मरणं नम्र्मोपेत
कोटिजन्मफलं लभेत्। गंधमाल्यार्चनैर्वेद्यैः पुष्पैर्मूलफलैः शुभैः पावनैः।
सुधूपैर्मानवो यस्तु कलौ मत्किपरायणाः। सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके म
हीयते। बलकोटिसहस्रैस्तु पूजितैर्यत्फलं। तत्फलं कोटिगुणितं सालग्रा
मशिलार्चने। पादोदकेन देवस्य हत्यायुतसमन्वितः। शुध्यते नाच सदेहाय यद्यायाशी।
लोटके पिते स्नलभे कोटि न सेवनत्सालग्रामशिलाजले। पंचगव्यसहस्रैस्तु स्नानाच्छ

नै किंप्रयोजनं सालग्रामशिलायानस्जनाद्यद्विजोत्तमः ग्रहे यदेन यत्तस्य फलेशा
मोक्षिमानवः किंकिपारोदके नैवयस्य निर्मलकलेवरं गोघ्नकोटिसहस्रैस्तस्य चितैः
किंप्रयोजनं सालग्रामशिलातोयः पिवेद्दिजनासमं मानस्तन्यं पिवेनैव ममभवे
न्मुक्तिमानवः भक्तिभावनैनैवकिं करोमि नराधिप सालग्रामशिलाविम्बः
किंनपश्यस्यहर्निशं सालग्रामेन नमस्कार्ये कुर्वंति दिने दिने तेयानि परमस्थानय
त्रदेवो जनार्दनः सालग्रामसमीपेतु मस्तापुत्रवमाम्यहं कुर्वंतजागरितं नैववैष्णवे
नारायेनस्सदा सालग्रामशिलायैतु यः करोति समर्चने नेमार्चितः कार्त्तिकयस्मा
त्मामकोविंशाति स्यनरसमम नैवेद्यं पत्रं पुष्पफलंजलं सालग्रामशिलालग्नं सर्वं या
ति पवित्रतां मृत्तिकापरमांश्चन्द्रश्च नविषमेववा शिवस्य नैवभोक्तव्यं प्राणैः कंठ
गतैरपि शिवनिर्माल्यभोक्तारं शिवनिर्माल्यपालकं शिवनिर्माल्यदातारं स्पर्शनेपा
न पुण्यकृतं शिवनिर्माल्यभोक्तारः स्पर्शनीयानसाधुभिः महाजलम्बानिकल्पंः तेनरा
नरकौकसः पत्राणि वाफलानि वा एलिंगस्थानि रिक्तशिवनिर्माल्य निषेधपराणि॥

वाणलिंगेन चेंडशो नैवेद्यनिर्माल्यकल्पने सर्ववाणार्पितं याद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलं इत्या
दिसंस्पर्शनाणिवा करादि नयेभ्यः श्रवणाद्दर्शनाद्योगे सालग्रामसमुद्भवे अर्चयेद्देव
वो लिंगे नेतसा पुण्यफलं शुभं कोटिलिंगसहस्रलक्षजितैनाप्स्यतीनद सालग्रामार्चना
मनो हि चैनकेननमालैः यः प्रभवः पूजयेज्जना चक्रवर्तीसमायने सप्तजन्मकृतं शिला
सहस्रलोकमानुषान प्रयागेयत्फलं प्रोक्तं पितृणां पिंडपातने तत्फलं कोटिगुणितं
सालग्रामशिलार्चनात् प्रभासेयत्फलं प्रोक्तं ग्रहणे चेंदुसूर्ययोः कृतेनपर्वणि तत्फलं
सालग्रामशिलाश्रयः वेदसत्तमयेनास्ति नास्तिजन्मभयेनयः सालग्रामार्चनातस्य
सर्वयानिपवित्रतां अग्निहोत्रं कृतं तेन दत्ता पृथ्वी ससागरा येनार्चितोहरिश्चक्रे सा
लग्रामसमुद्भवे विनातीर्थैर्विना मंत्रैर्विना तीर्थैर्विना मखैः मुक्तिं विनानराः सद्यः
सालग्रामशिलार्चने सप्तलिंगसर्वपापमसत्यं मृतजन्मयाचिने सालग्रामशिला स्प
शेयज्ञं देवानिदिने दिने वोकेनिकर्मसर्वेशीनेघोटेवास्तवासवः कौनके भुण्एभेट्
वि विसो निर्माल्यवंचनात् तत्क्षणे नाशमायाति वृषपत्नाधिकान्यपि विसो निर्मा

लपेत्तो येण यैगानि परिमार्जयेत् ॥ उ विनानि विनश्यन्ति व्याधयो यान्ति खण्डशः ॥ हस्ते नैव
केपि विविन्ने चैको किंनयिलोहरेः अहत्वा पात्रवारि वेत्तो येव स्हमोक्षपोहनिः कौष
कैश्च एवमादिव्यासवाक्या निषेधे च श्रूयते ग्रामे कामेति तत्र च अपराणि पने शास्त्रे तत्र
तुष्णानाविधानात् भोजनान्ते विष्णोः पिते कलशी भवत्येव तत्पापनि शुके वांछाय शा
शानाधिके शपीपायोडुरएवादः श्रूणं मेऽष्टहरिस्मरा नेहरिं किंकरा यामा जलौका
ल्पनेयथा विष्णुभक्तिं विना नृणां पापिष्ठानां च सर्वदा उपायेना सिन नान्यः स
ततेन रकाम्र्युथो सालग्रामशिलातीर्थमेव अपानुमतं ततः पाद्योनदे रणानमो येन
पिबेच्च कदाचन पतेषां वाक्यानामयः पंचरात्रवैखोनसं हिरामादिपाठे तवेनत
तु श्राद्धानुरोहृवति ग्रामाएव मस्तने वैदिकला गीनुरोधति विष्णुपादोदके स्तनु
फोन्नकं पानियावदिङ्गुष्ठ नदेशोनिषेधोगपारिजामादिष्टन स्नाने ने कथाकावि
ऐयान त्रिरात्रफलदा नाद्यः काष्ठिवैष्णवसमुद्भवा नदाचैव न पतेण मास्तनस्पृ
नोपनिः षण्मासफलदा गोधावनमार साचजान्हवी विष्णुपादोदकस्यैतत्कलं नाशयेति

प्रनू:
वि॰
६५
65

षोडशी गंगाद्वाराप्रयागप्रभासं नैमिषारण्यसंसेवितानां निवहशः कुरुजांगलानि का
लेननीर्थं मारिशारण्यपुनेनियापेपा श्रीहट्टकेश्वरं गदेनः अपनापतिस्यः नैमिषपुष्करे
नन्दप्रयागं च महालये प्रभासे च कुरुक्षेत्रे रुद्रं विश्वेश्वरं महालयं कोटितीर्थमप्रभे
रुद्रगुह्यतीर्थं तथैव च वाराणसीगयायां चैव मथुरानैमिषतथा पिंडारके भृगुक्षेत्रे
रामक्षेत्रं तथैव च गंगाब्धौ पुष्करे च गंगासागरसंगमः ॐकारे नर्मदायां हाटकेश्व
रे चविमुक्तके श्रीपर्वते नदावर्ककाकावी यमुना च सरस्वती गोदावरी तुंगभद्रा गौ
तमेश्वावरारण्ये कौशिकाननपीपयोष्णी च चंद्रभागा सरस्वती विनता चैव का
वेरी च सरयू देविकानदी विपाशा गोमती चैव नर्मदा वेत्रवती तथा नदी तुंगभद्र
नी शुभानदी वेणी च बहीतथा रुद्रं चैव महाकाले तथैव शशिशेखरं भैरवं
भृगुं वे गौचभीमेश्वरं केदारमेव च भूतेश्वरं भस्मगात्रं ये यान्वि लिंगानि भूतले स्वयं
लिंगानि पूर्वलिंगानि शिवेन नास्ति तत्र भाषिते शालग्रामशिला यत्र समुद्रे निवसति वि
ष्णुनीर्थं च पाताले स्वयं तीर्थं तथैव च वसंति नत्र गंगाद्या सर्वतीर्थानि सप्तन

सालग्रामशिलायां तु समीपे केशवस्य हि । वेदाः सर्वे मखाः सर्वे चाश्रमपाटस्तथा ।
यज्ञदानानि सर्वाणि पुराणानि तथागमः । तत्र समाहृताः सर्वे वर्णाश्रमपदे तथा । साल
ग्रामशिलायां नवनिर्मितां निवेदितं हि नैवेद्ये सालग्रामशिलायां च रत्नं द्वारवतीशिला । शेवे
चन्नलक्षीपत्रे तन्मुक्तिं न संशयः । अग्निष्टोमसहस्रेण वाजिपेयशतेन च । यत्
लभते नित्यं विष्णोर्नैवेद्यभक्षणात् । [illegible] तेन पादोदकं च तथा कृते । सालग्रा
मसमीपे तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् । सालग्रामशिलाचक्रे यो दद्याद्दानमुत्तमं ।
भूचक्रे तेन दत्तं स्यात् सशैलवनकाननं । [illegible] केशवोपरि ।
[illegible] प्रकालमूत्रहरणं सर्वव्याधिविनाश
एं विष्णुपादोदकं पीत्वा शिरसा धारयाम्यहं । नैवेद्यशेषं तुलसीविमिश्रितं
विशेषतः पादजलेन विष्णोः । यः प्राशिनित्यं पुरतो [illegible] प्राप्नोति यज्ञायुतः
कोटिपुण्यं । इति नानापुराणोक्तानि सालग्राममहिमावचनानि ॥ [illegible]
पविवेकाख्ये इहासः पेचकीर्तितः । [illegible]

ग्र०र०
वि०
६५
65

ने राज्ञामनृपसिंहेन ग्रंथारंभसमर्थने सालग्रामस्य शुद्धत्वे नियमेन प्रसार
दिते सालग्रामपरस्माद्दोषापत्वस्वरूपवर्णिते चैवनिह्नासे चनेनापि प्राशस्त्य
मपि निश्चिते उपोद्घातस्वरूपोयमुल्लासः प्रथमः स्मृतः ततो द्वितीय उल्लासे सल
ग्रामोपयोगियत् मुद्राद्वैचपरीमाणमासनेमूर्तिभेदतो स्थूलवक्त्रशिलालक्षण
लक्षसामान्यकीर्तने विशेषलक्षणसिद्ध्यर्थमुल्लासे स्मिन् प्रपंचिते ततस्तृतीय उ
ल्लासे चक्रस्थानादिनिर्णयः मूर्तिविशेषबोधार्थं एकचक्रादिषु क्रमः मत्स्यादि
दशमूर्तीनां संख्यादिलक्षणं निच्यावसाम्सर्वेकाद्येवसम्यग्विरादितानिवम
स्य मूर्तेश्च सर्वासां प्रकृतिर्भेन कल्पिता परिभाषास्वरूपेण वक्तव्यं सम्प्रपंचनात्
चतुर्विंशतिमूर्तीनां केशवादिप्रभेदतः लक्षणानि कृतान्यत्र प्रकीर्णानां क्रमेण
च पंचायतनलक्षणानि निर्णीतानि सुविस्तरात् प्रसंगात् उपमेरान्यत्सालग्रामवि
निर्णयः यद्विभूमिनमूर्तीनां लक्षणं विशदीकृते ततश्चतुर्थ उल्लासे द्वारवतीशि
लानया शंखो यं हानि कृष्णाततेषामुद्राभिलक्षणं फलादिवेचनिहसंवेक्तेनमस

श्रृ॰
वि॰
६६
10

समर्थयते ततः पंचमउल्लासे सालग्रामस्थलस्तोत्रं तुङ्गफलं वचनसेवकेतु हष्टमूर्तेश्च मस्तज
ते ब्राह्मणा हयग्रखाः कोयमचापि कास्थिए: निर्णीतवन्तस्ततः सम्यक्तासालग्राम
प्रशंसने पंचविंशत्विनोयंश्चो राजानृपस्सवुद्धिना श्रमस्मष्टश्लानान्नावेष्ठिद्धामन
घृमानसः वभूवुस्तेनलक्ष्मीशः नृपः सकलदायकः मीमांसायत्नमालाविलस
तिहृदयेयस्य बुद्धिः सबुद्धाश्वजालयमिंतिपूर्वविनश्यएवचजन्मश्वानुवोयः परेषां ग्रहे
नेष्पामकामोहृदि नृपभजनान्तामपवग्राभवेयुः सोप्यस्मिंग्रंथेन वीनेतितिपानिराचि
तद्दूष्यारोवभूव॥ ६१ ॥ इतिश्रीसमस्तसामंतचक्रचूडामणिमरीचिनीरा
जितपादपीठश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीमदनन्तपालसिंहदेवविरचिते नृपविवे
काख्येनिवंधेसालग्रामप्रशंसानूपः पंचमः उल्लासः ५ ॥

समाप्तश्चायमनृपविवेकाख्योग्रंथइतिशुभम्॥

॥ ॥ ॥

...षष्ठउल्लासेलग्रवनाशि
...णफलाविवेनिहास्यवकनमम

सं० ५३८ प० ६४

मंत्र

निलेय: यद्धिभूमिनसू:
लानया शंकेषंहानिकड्गातन